

84/5Кир/4

А-369. ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

Жакшы болзын, Гүлсары

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Кодич. пред. выдач _____

24/III

Воскр. тиз. Т. 1 млн. З. 384-74

Трудовое

С (Кирг.)
А-289
ЧИНГИЗ АЙМАТОВ

Жакшы болзын, Гүлсары

✓
- 187485 - 0
✓

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР
ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ ТУУЛУ
АЛТАЙДАГЫ БӨЛҮГИ · 1972

Кыргыз Республикасынын
Библиотечкасы
БИШКЕК

84 (5Кир) 6-4

A 369

С(кирг)2
А-369

5-А4-УБТ

Абразы калтылдап, карган кижн браат. Комуттаган ады да — кула өнгдү Гүлсары дейтен јорго база согум-тык, карган.

Јатра тепсенди өрө тыйрыйып көдүрилген јол узак ла чылаазынду. Айландыра дезе јангыс ла боп-боро ээн төндөр; олордын ортозында кыжыла јаантайын шуургантып јадар, јайгыда дезе сырагай ла мылчанын бойы — тынчу, уур изү турар.

Бу алдында јаткан чыгыт Танабайга качаннаг бери чын ла тирү кинчек болгон. Бу ненин учун дезе, Танабай бу јүрүминде араай јорторын сүүбейтен де, ойнодо араай јортышка чыдажып та болбойтон. Јнит чагында, Танабай сабырт ла этсе, аймактап јүретен туштарда, ол бу чыгытты өрө адын килебей, камчылап, сыр чабышла чыгатын. А кезиктерде, абралу улусла кожо брааткан болзо, анчадала ол абрага букалар јеккен болзо, Танабай түже калыйла, торт јойу базатан. Чыгытты өрө чын ла атакага барып јаткандый, ијеринип, калјуурып, көгкөрө јыгыла бергедий, јүгүре базып браадар. Тектирдин кырына чыккан кийининде јангыс токтойтон. Онон алдында јылгажактап клееткен абраны сакып, тыныш алынып болбой отурар. Је кандый да болзо, бу букаларла браатканча, мынайтканы ого артык деп бодолор.

Чоро — онын божоп калган нөкөри, Танабайды кезикте көмөлөгөн айас туратан:

— Танабай, керектерин, эткен ижин јаантайын ненин учун чалан, билерин бе, уул? Чыданыкпазын учун, нөкөр. Чын, чын. Чачамтыгып, үстүгип брааткан кижн нени эдет? Не ле болзо, түрген-түкей ле эдер, отко-сууга түшкедий ле турар. Телекейлик революция болзо, сеге тургуза керек! Сен революция сакыырдан болгой, бу Александровский чыгытка чыданыгып болбой турганда. Улус ончозы кем ле јок, брааткылайт ла, а сен дезе — түже

калыыр. Онон јойу — чыгыт өрс. Бу не, кийининде бөрү клееткен бе? Је онон озолоп то алзаң, анда не туза, не тўжўм? Тўнгей ле улус сақып, отурып јадын ине. Бот мынаң бодо, телекейлик революцияга жаңыскан калыба, бил — тўнгей ле ончозын сақыыр керек.

Је бу куучын туку качанның качанында болгон.

Эмди дезе Танабай Александровский чыгытты өткөнни сеспей де калды. Айдарда карыганы бу туру, кўўн-санааның мокоорыганы бу туру. Танабайдын меңдеер ле кўўни келбейт. Јорткон кижи јол ло алар деп барып јадат. Эмди јоруктаар болзо, ол сўре ле жаңыскан. Азий бу табышту јолло, ўзегилери тийижип, каал-мал чапкылаган уулдардан эмди кижи артпай браат: кемизи јууда корогон, кемизи божогон, а кажызы печкеден ле айрылып болбой, ўўле-коногын сақып јат. Јиит өскүрим дезе машиналу учуртат. Соғумтык комуттаган Танабайла кожо кем база јылгажактазын.

Эски јолло көлөсөлөр калтылдап ла браат, калыражып ла браат. Јол дезе ыраак, көлөсөлөр эмди де узак калтылдаар — ичкертинде чөл, онон тўңдөр, онон кырлар.

Ат чала уйдажып јўрў бе кандый деп, Танабай байдан сезип клееткен. Је бойының ол ло уур санааларына бастыртып, мыны ајаруга јаан албаган. Ат јобобос јол кайдан келген? Мынаң ыраак, мынаң уур кошту јоруктап турбай.

Је чындап та, Танабай бойының карган јоргозы, кайран Гўлсарызы — бу мынайып Гўлсары¹ деп, улус оны каа-јаа бўдетен јаркынду сары өңи учун адаган — бу Александровский чыгытты калганчы ашканын кайдан билзин. Аттың бажы айланып, тўңўреп, алдында јер дезе өчөмиктелип, јўзўн өңдөрлө јиргилјинденип, тенгериге бир кырыла, бир кырыла тийип, көш казанда суудый чайкалып турганын кайдан өңдозын. Аттың алдында јол кезиктерде карануй дөөн ўзўктелип, ичкертинде чөлди кыйулаган туулар аттың өчөмик көстөринде кызара тумантып, ышталып турганын кайдан көрзин.

Аттың качаннаң бери кенеп артап калган јўреги сыстап, оорыйт, комут бууйт. Келтейлей јўре берген шлей тартылгакшыйт, а комуттың сол јанында кандый да уч-

¹ Гўлсары — сары чечек.

кур неме бар — өйкөп браадат. Ол та тегенек, та комут-тын кийизин өдүп келген кадуннын учы. Омырузында комут баскан эски балу эмди ачылып, ачып, чымылдап браат, төрт саны десе как жолло эмес, күбүр кырла браат-кандый, там ла там уурлап жат.

Je карган ат чырмайып, жүк арайдаг базып ла браадат, карган Танабай десе каа-жаада боожозын силке тартып салып, бойынын санааларын сананат. А сананатан санаа Танабайда баштаг ажыра.

Гүлсары эмди де болзо бойынын жоргозын салбай ла браат. Ол энедег чыккалы жорго болуп бүткөн, бу ла жоргозынын бажында жакшыны да көргөн, жаманга да учураган — көөркий эрjene не ле болгон. Азыйда болзо, Гүлсарыны абралаар деп кемнинг-кемнин санаазына кирет эмеш пе? Эмди десе онын жүрүми «ат бажына түбек түшсе, сулуктуга суу ичер, эр бажына түбек түшсе, өдүктүгө суу кечер» деген кеп сөскө келижип калды.

Онын жүрүминде je не болбогон? Эмди десе карган жорго калганчы күчиле бойынын калганчы финижине — жарыштын калганчы чийүзине, жууктап келди. Бу калганчы чийүгө ол мындый араай, жок, жок, мындый түргөн качан да жууктабаган. Ненин учун десе, онын кажы ла алтамынын алдында калганчы чийү жаткан.

Эски жолло көлөсөлөр жайбан-тейбен айлангылап ла браат, калтылдагылап ла браат.

Аттын өчүп брааткан санаазында туку качан бирдеги жайгы күндөр, туулардын ортозында чалыннан үлүш тегерик айаг өчөмик jurалып келет. Ол өйлөр, ол чөрчөк жериндегидий сан-башка, кайкамчылу телекей та болгон, та болбогон? Күн киштеп, кырлардын бажыла чаап браадатан, Гүлсары десе, тенек кулдуш, ол күнди jedижер деп, жалаңдарды, суучактарды кечире, jырааларды өткүре шундуртып браадар. Кулагын кызынган кыjыран айгыр оны жаба jeделе, үүр jaар бурыбайтан болзо, ол та канча кире мантабас эди. Ненин де учун жаңыс мантаар ла күүни келер — мантаар ла керек, мантаар ла... Ол ыраак күндөрдө үүрлер, көлдө көрүнгөн чилеп, буттары сан өрө жүргүлеер, а онын энези десе — калын жалду шанкак бее jылу сүт булут боло беретен. Бу өйди — энези кенете эркеледи, бышкырган булут боло берген тушты, ол сүрекей маказыранатан. Энезинин эмчеги тыгыскып, jылу сүт Гүлсарынын оозында jымжак көбүкшип,

Гүлсары ол сүттин көбинен, татузынан чачамтыгып турар. Ол энезинин — калын жалду шаңкак беенин куйуксу жытту ичине түртүлүп алып турарга кандый жакшы! Бастыра телекей — күн, жер, энези жаңыс ууртам сүттин ичинде. Тойып та калган болзо, ол тату, баш айландырар суузынду сүтти тиш өткүрө сыскылтып, алтамдап эмерге кандый жакшы!

Же бу ончозы узак болбогон. Удабай ла жүрүм сыраңай башкалана берген. Тенеридеги күн киштеп, киштеп туулар баштай чаппай барган, күн чын ла бойынын жолыла барар боло берген, үүрлердин буттары саң өрө болбой, туйгактардын алдында тепселген одор чапылдап, карара берген. Калын жалду шаңкак бее — кару энези кыжырантып, кыртыштанып, Гүлсарыны жалынан ала койор болгон. Сүт жетпей барган, өлгөн жиир керек боло берген. Жаңыс сөслө айткажын, бу узак жылдарга улалып, эмди десе туузылып жаткан жүрүм ол тушта жаңы ла башталып жаткан.

Ол качаннын качанга сала берген жай жоргонын бу узак жүрүминде качан да ойто бурылбаган. Онон бери оны кем минбеди, ол кандый жолдорло мантабады, а эмди көргөжин, ол жолдын түгенер-туузылар аргазы жок эмир. Эмди десе онын өчөмиктелген, жиргилжиндү көстөринде күн бойынын жолынан кыймык эдерде, жер буттарынын алдында чайкала берерде, ол сыраңай келбеген, санал болгон жай жаңы көрүнди. Ол кырлар, ол чалыннан үлүш айаң, ол үүрлер, ол калын жалду шаңкак бее — энези Гүлсарынын көстөринин алдында көрүнер-көрүнбес жиргилжиндеп турды. Мынын учун ол комут, оломодон уштылала, ол өдүп калган, эмди десе сакубас жаңынан ойто бурылып келген ой дөөн, ол жаш тужын дөөн жедер деп, бар жок күчиле чирене берди. Же ол алдындагы куулгазын Гүлсарыга жууктап ла турганы билдирбейт. Мынын коронун, ачузын, кинчегин! Энези, ол ло кулун өйдө чилеп, араай, эрке оқыранып, оны кычырып жат, аттар десе, ол ло кулун өйдө чилеп, Гүлсарыга куйрук, жалмаштарыла согулгылап, өдө конгылайт. А Гүлсары алдында бороон шуурганды өдүп болбой, күчи чыгып, артып калды. Айландыра шуурган там ла тыгып, оны кату куйруктарыла камчылап, көзүн, оозун карла туй шыбалай берди. Гүлсары карга тумчаланып, мындый корон соокто изү терле жунунып, кандый да түби жок туман дөөн чөңүп браадат.

Чөнгөн сайын онын једер деген јүрүми там өчөмикте-
лип, өчүп јадат. Кырлар көрүнбей барды, јалаң, суу јого-
лып калды, үүрлер тибирей берди, Гүлсарынын алдында
јаныс ла билдирер-билдирбес темдек болуп энезинин
көлөткөзи артты. Энези—калын јалду бее оны таштабас-
ка турат, оқыранып, кычырып јат. Гүлсары бар јок күчиле
ачу-ачу киштеп ийди, је бойынын киштегенин укпады.
Мынын ла кийининде ончозы јоголып калды: шуурган да
токтоды, көлөсөлөр дө калтылдабай барды, комуттын
өйкөжи де жылыды.

Ат токтой түжеле, бастыра бойы тырлажып турды.
Эмди ле жыгыла түшкедий. Көстөри немеге јетпей, бажы
дезе токтоду јок күүлеп ле јат, јыңкылдап ла јат.

Танабай боожозын абранын казыгына илеле, јерге
уур түшти. Уйуктап, талып калган буттары тартылгак-
шып, адына базып келди.

— Чк-чк, бу кайткан, эх-хе! — дейле, јоргозын ајык-
тай берди.

Ады дезе јаан бажын салактадып алган турды. Чичке
мойыны онын бажын көдүрип болбой тургандый. Кыр-
лайышкан кабыргалары кайчыыйжып келип, бош ло кө-
рүктелип јат. Кайдан азыйдагы алтын сары Гүлсары:
бастыра бойы терге, кирге борорып калган, ак көбүкке
туттурткан, көксимек терге карара јолдоткон турды.

— Ээ, араай ла јорткон јогым ба — деп, Танабай ки-
миректенген бойынча, меңдей-шиндей белбууны божот-
ты, төшбууны чечти, амагайлады. Суулык бастыра јап-
шынган јылу чилекей-көбүк болуп калтыр. Ол тонынын
јениле аттын јүзин, мойынын арчып берди. Онон абра
дөөн болды — јарым тудам өлөң экелди, атка таштап
берди. Је онызы өлөң јаар көрбөди де, эмдиге ле тыркы-
раганча.

Айдарда Танабай өлөңди атка колдон берди.

— Ме, ме, ји, ји, көөркий! Бу канайткан деер?

Аттын эрди эки-үч кыймыктаган да болзо, је өлөң
капсылбады. Танабай аттын көстөрүн бу тушта јангы көр-
ди. Јүреги шимирт эдип калды. Аттын көстөри оңкойо
соолып, өчөмик кирип калтыр. Ол көстөрдө не де јок —
куру, кижизи јок туранын көзнөктөриндий — ээн.

Танабай нени эдерин билбей, эбире көрди: ыраакта —
туулар, айландыра — куру чөл, јолдо до не де көрүнбейт.
Бу өйдө база не келзин.

Карган ат ла карган кижн экү бу ээн јолдо јангыскан, узак тургулайт. Февраль айдын учы. Түс јерлер каранты, јангыс ла көлөткө јуукаларда ла чыт ла эткен камыштарлу јиктерде — кыштын јажытту ичегендеринде ач бөрүннн арказындый, кырлак-кырлак күрттер арткан. Салкын эскиреп калган шүлү кардын билдирер-билдирбес јыдын экелип турган. Јер эригелек, тирилгелек јаткан. Кыштын учы — бу таш чөлднн эн ле эрикчил, кунукчыл тужы, бу өйдө ол чөлдн көргөн кижнннн ал-сүри түжер.

Танабай, самтак буурыл сагалы сартас эдип, үлтүреп калган јеннле көстөрннн ташдактап, күнбадышты узак ајыктады. Булуттарга оронгон күн јерднн кыры дөөн түжүп браатты. Булуттардын ортозынан өчөмнн, бороон тандак сьскылып турды. Јут-јулакай ла келери билдирбейт, је андый да болзо, Танабайдын санаазы тнднм, чочыдулу болды.

«Билген болзом, атанбайтан немени — деп, Танабай санааркайт. — Бот эмди дезе туруп көр. Ары да эмес, бери де эмес. Ойндо тегине ле јерге адымды...» Је чын да, эртен тагла јорукка чыккан болзо, артык болотон болгон ине. Јолдо не-не боло берзе, түн эмес, түште кем-кем түнгей ле учурай берер. А Танабай дезе бүгүн талтүш кыйып јүрерде атанган. Ол киреде, бу өйдн көрүп, санаалу кижн айылдан чыгар ба?

Танабай јуугындагы болчок төнннн бажына чыкты. Машина да, не де көрүнбедн. Ол туруп, туруп, чөкөйлө, ојто абразы јаар үрбедеп ийдн.

— Је не атандым деер! — деп, Танабай, та канчанчы катап болбогой, бойын бойы арбана бердн. — Јаантайын ла тыркыраган, үстүккен јүрер. Је кайткан деер. Атты коно амырадып алза кайдар. Айыл дезе, кандый да болзо, уулымнын айылы...

Је онон Танабай ачынып, колын јангып ийдн. «Јок, јок, түнгей ле артпас эднм. Јойу да болзом, јүре берер јогым ба мен онон — деп, ојто бойын актанат. — Келдн кижн кайын адазына андый неме айдар ба? Кандый да болзом, мен кижн, мен кайын ада. Тфүк! Көрзөбр оны, не дейт келннек. «Бастыра јүрүмннде малчы, пастух болгон кижн партияга не кирген, — дейт. — Онон не туза түшти, эмдн карыыр јөбннде түнгей ле чыгара тептир-тип алган јүрүн» — дейт... А уулым дезе тен база да сүрекей эмтр. Уйине тен сөс тө айтпайт. Уйн аданды сү-

руп ий дезе, сүрер де ине ол, адам эмезинг де деп айдар. Эх, андый ылтармыш айла жамылу болорго албаданып жүрер... Же бу мыны неге айдар! Эмдиги кижн өскө, эмдиги жөн өскө! Ончозы башкаланып брааткан да».

Танабайга изү боло берди. Ол чамчазынын топчызын чечеле, уур тынып, абраны айландыра жаан-жаан алтап, базып турды. Адын да, жолды да, келип жаткан тунди де ундып салды. Канайып та токунап болбойт. Ол байа уулынын айылына келдиле кожо керижерин эп-жоксынган, тенек немеге кижн нени айдар деп сананып калган. А эмди дезе ол ачынып, кайнап чыкты. Эмди болзо, ол келинге, байа чечиле берди деген чилеп, бойынын бастыра ачу санааларын, ачынганын ол көзине айдар эди: «Э-эй, келинек, партияга мени сен албаган, партиядан сен чыгарбаган — керегинг жок, жок. Ол тушта не болгонун кайдан билеринг сен, кечеги бала. Мени актап-каралап отурарга эмди сеге жеңил. Эмди ончогор биликчи-бичикчи, карын ондыйыгар жакшы, мыны жаман деген кижн жок. А бистерден канайда некегенин, канайда сураганын билеринг бе? Ээ, бала, канайда некегени сенин түжинге де кирбес. Ой кату, жан кату болгон туру. Сен адан учун, энг, карындажыг, нөкөринг учун, өштүүн, өлүмнн, жүрүмнн — ончозы учун кату каруузына турар болгон.

Бастыразы учун, ончозы учун! А ненин учун чыгарганын... — сен ого тийбе? Бу бойымнын шырам, бойымнын ачуум. Тийбе, келинек, тийбе!»

— Тийбе, дейдим, тийбе! — деп, канча ла айдып, Танабай абраны айланат ла айланат. — Тийбе, тийбе! — деп, ол өскө сөс таппай турганына кородоп, өкпөзи көксине бадышпай, түкүрянет.

Же оног көрөр болзо, эмди нени де эдер керек ине: удабас тун, ат оору — канайдар, не болор.

Гүлсары дезе ол ло бойы кыймык жок, нени де керекснбей, корчойып калган турды.

— Бу кайткан? — деп, Танабай ады жаар үкүн этти. Эңчейип келзе, узада-а араай онту угулды. — Ургүлей бердинг бе? Кайттын, кайттын? Нен оорыйт? Кайда? — деп, ол аттын кулагын тутты — сооп калтыр, колын аттын жалынын алды дөөн сукты — анда база соок, үлүш. Же Танабайдын эн ле тыг коркыган немези — жалдын жеңили болды. «Бач, бош ло карыган. Көөркийдин жалы түжүп, түктий жеңилип калган. Же канайдар, канайдар, он-

чобыс карып жадыс, үзебис артап жадыс. Ончобыстын учы-түбис бу эмей» — деп, ол карыгып, нени эдерин билбей барды. Адын, абыразын таштайла, жойу басса, ол капчалдагы болчок туразына түн ортозы киреде једе берер эди. Ол эмди анда үйиле кожо экүден экү арткан. Танабай каруулчык. Жайгыда мал чабын тепсебезин деп көрүп жүрер, кыжыла обоолор каруулдаар.

Ол өткөн күсте та кандый да керек-жарагына болуп, конторага келген. Жаңы бригадир, өскө жерден келген агроном уул, оны көргөн лө жерде, ого мынайда айткан.

— Же, аксакал, аттын чедени дөөн بازیгар. Бис слерге өскө ат берер дешкенис. Карган деерерден башка, је слердин ижигерге андыйы да болбой.

— Кандый ат? — деп, Танабай чала серемжилү сураган. — Байа ла база согумтык неме болбайдар?

— Же барыгар ла. Слерге көргүзип бергилеер. Чабыдар ба, та кандый мал турган. Слер оны жакшы биле реер, улус слерди минген дешкилеген.

Танабай аттын чеденине келеле, көрөр болзо — Гүлсары. «Бата-а, бу канайып бош мынайткан? — деп, Танабайдын жүреги сыстай берген. — Ээ, эм келерде көрүшкенис, табышканыс бу туру» — деп, Танабай сананала, мойножорын чала байланып, атты једине берген.

Айылына келерде, үйи јоргоны керек дезе таныбаган да.

— Танабай, бу јединип келген немең Гүлсары эмеш пе? — деп, көстөри багырайыжа берген.

— Гүлсары ла туру. А ондо не боләрди? — деп, үйинин көстөрине чике көрбөй, Танабай кимирт эткен.

Олор экү бу јорголо кожо колбулу болгон бир керекти эске алынбаза да, жакшы билгилеер. Танабай азыј јиндине салдыртып, үйинин алдында бир буру эткен. Ол канайып ундылат. Эмди дезе Танабай ол болгон керек куучынга кире бербезин деп, үйине күзүрт эткен.

— Же бу не турун? Чай-эш бар ба? Ичим бош мушкүлып браат.

— А не турган болор деп. Бу јоргоны көрөлө, сананып турум. Карган-тижең деп неме бу туру. Сен Гүлсары деп айтпаган болзон, мен оны таныбас та эдим.

— А мында кайкайтан не бар? Бис экү де эмди бу аттан онду болорыс деп пе? Ой деп неме бар, ой деп неме бар, көөркий.

— Оны база кем билбес болор деп турун — деп, үйи санааркап, бажын жайкайла, онон күлүмзиренип ийген. — Калак, сен эмди де бу жорголу чабарга сананып турган болдың. Же эмди болзо, чап — мен божодорым.

— А кайдаг — деп, Танабай колын жаңгыла, кайра болгон. Кокурга кокурла каруу берер керек болгон ло, же Танабай уйалып, өлөңдү чеден жаар баскан. Ол анда узак болгон. Уйи ол болгон керекти ундып койгон болор деп жүретен — ундыбаган туру.

Тураның ыжы чыгып, үйи сооп калган курсакты изиделе, эжиктең кыйгырбаганча, Танабай өлөңдү чеденде иштеечи болуп жүрген.

— Кел дейдим. Курсак ойто сооп калбазын.

Уйи мының да кийининде ол болгон керек керегинде сөс тө айтпайтан. А бир санангажын, оны эмди айдып та кайлатаң.

Күс, кыш Танабай жоргозын одырмала, кертип койгон свеклала азырап, тиш жок, жаңыс ла бүүлелери арткан малды баладан артык кичееген. Же онон ат кем жок оңдо-ло берди деп жүретен, же эмди дезе абралайла, жортор болзо, бот... Эмди та канайдар?

Же нени де эдер болзо, жаңыс ла атты жолго таштаарга жарабас. Канайып таштайт.

— Же не, Гүлсары, мынайып ла тұрарыс па? — дейле. Танабай адын араай ийде салып ийди. Онызы арай ла болзо ыгыла бербеди:

— Акыр ла, мен эмди ле.

Танабай абра јаар бололо, онон күрү сумал алды. Бу сумалга ол келдине картошко апарып берип жүрген. Ол сумалдан кичинек түүнчек чыгарды. Анда Танабайдың үйиниң быжырган калажы болгон, Танабай оны ундып салтыр. Бу јорукта ого курсак та јиир эмес болгон. Танабай калашты бешмединиң элегине оодоло, адына экелип берди. Гүлсары калашты јүк ле јыткарды, же јип болбоды. Канайдар, Танабай оны колынаң азырай берди. Эки-үч болчок калаштың оодыктарын аттың оозына сугуп ијерде, онызы чайнана берди.

— Ји, ји, айса болзо, айылыбыска једе берерис, а? Араайынаң, эмештен-эмештен. А једип барган кийининде, јаан коркор неме јок. Эмеенимле кожо сени аргадап аларыс — деп, Танабай кими ректенет ле. Оның тырлашкан колдорына аттың эриндеринен чилекеј агат. Бу чи-

лекей там ла там жылып турарда, санаазы жарый берди. Онон ол адын јединип ийди.

— Је барак, Гүлсары! Канчазын турарыс — барак! — деп, ол јакарып, кату айтты.

Ат кыймыктап, абра чыкырап, көлөсөлөр јолго табылу калтылдай бердилер. Олор араайын үрбедегилеп брааткылайт — карган ат, карган кижн.

«Јок, јок, бош ло божоптырын — деп, Танабай јолдын кырыла браадып, адын сананат. — Сеге канча јаш не, Гүлсары? Јирме не айса ажа бергей не? А ажа да бербей а....

2

Эн ле баштап Танабай ла Гүлсары јуу божогон кийинде тушташкан.

Ефрейтор Танабай Бакасов Күнбадышта да, Күнчыгышта да јүрген, айылына Квантунский черү эки колын өрө көдүрген кийининде јанып келген. Бастыразын чоґоор болзо, Танабай солдаттын уур јолыла алты јылга шыдар алтаптыр. Је кем ле јок: бир катап обозто контузия алган, онон бир катап көксине осколок тийген. Эки ай госпитальга јадала, бойынын полкын ойто јаба једип алган.

Јанып келерде, станцияларда садучы үй улустар оны «карган» дешкилеер. Је мынын көп сабазы кокур. Танабай бого јаан ачынбайтан, Чындап та ол эмди јиит эмес, је тон ло карган база болбогон. Јаан болзо, јуунын, катунын өйинде буурайып, сагал, саамайы эмеш агарды не, је чыдамал-күчиле де, санаазыла да ол эмди де бек, артабаган. Бир јыл болуп, онын үйи кыс тапкан, онон база бирүзин. Ол эки кыс эмди кижиде, бала-баркалу. Јаан күйүзи — шофер. Ончолоры машинага отурала, јаантайын каргандарга айылдап келип баргылаар. Јок, Танабай кыстарын да, күйүлерин де кыйыктабай јат. Бот уул дезе... Је ол өскө куучын...

Ол тушта, јенүнин кийининде, јолдо јанып клеедерде, чын жүрүмнин бойы јаңы башталып јат деп сананган. Јүрек сүүнетен, көөрөйтөн: јаан, јаан станцияларда эшелонды духовой оркестрле уткыыр, үйдежер, айылда дезе үйи сакуп јат. Уулчагына сегис јаш толуп, школго барарга турган. Танабай сананар болзо, ак-јарыкка јаңы ла

чыгып келгендй, а мының алдында болгон жүрүмди чотобозо до кем жок. Ончозын ундыыр, жаңыс ла келер жүрүмди сананар. А келетен жүрүм жарт деп бодолгон: бала азыраар, мал азыраар, журт тудар, жаңыс сөслө айткажын — жүрер. Бого эмди не де чаптык-буудак болбос, нениг учун десе эмди келер жаңы чын жүрүм учун эски жүрүм бастыразы берилген, бу жүрүмге ончолоры жүткиген, камык албаты тынын, жүрүмин берген.

Je оной көргөжин, Танабай мендеген эмир, нег өткүре мендеген — ол келетен жүрүм учун база да көп-көп жылдар берер керек болтыр.

Ол баштап кузницада темир сулаачының болушчызы болгон. Бу керекти алдында да билетен кижн, эмди, жаан төжиге Једишкен кийининде, сары таннаг ала көс једерге јетире масканыг уурын билбей де, талајатан ла талајатан. Темир согоочы жаңыс ла кызу темиринди айландыр, соготон јерин төгө! Түрген, түрген! Ого эмди де кезиктерде темирдин шыгыраганы, масканыг јырсылдаганы угулып келер. Бастыра санааркаштарды, серемјилерди јаба базып, ундылтан табыш бу. Кийим, курсак кызыгы, үй улус конылтак калоштор кийгилеген, балдар сахар дегенин билбес, а колхоз десе айландыра төлүлү, банктагы акказы крестей тартылып калган. Танабай десе бу мыны ончозын сананбаска, жаңыс ла маскала јырсылдап ла јат, јырсылдап ла јат. Төжи кулак тунгадый шыгырап, көк чедиргендер туш башка чарчагылап ла јат. «Уг-ха, уг-а! — талајар, согор тушта Танабайдың көксн эдип турар. — Алдырбас. Ончозы јакшы болор. Оног болгойды јенгенис, артканы не де эмес». «Јенгенис, јенгенис, — деп масказы оны өткөннп тургандый бодолотон. — Јенгенис, јенгенис». Ол тушта жаңыс та Танабай эмес, а бастыра албаты јендибис деген санаала аргаданган эмей. Јенү улуска калаштый бодолгон.

Оног Танабай мал кабырып, тайга-ташка чыккан. Бу ишке оны колхозтыг председатели Чоро сөстөгөн. Чороны жүрегин оору дејип, јууга албагандар, ол јуу тушта колхоз баштаган. Бир сананза, айылда арткан кижн артабас керек, је Танабай јанып келеле көрзө, Чоро бош ло үрелип, карып калган турган.

Оскө кижн айткан болзо, Танабай кузницадан, мал кабырар деп, качан да чыкпас эди. Је Чоро оның качаннаг бери антыгарлу нөкөри болгон. Олор јиит чагында ко-

жо комсомолдор болуп, улусты колхозко кирзин деп жартамалду иш өткүргилеген, байларды, кулактарды кулактаган. Анчадала ол тушта Танабай күүн-кайрал жок тартышкан. Кулактар эдип списокко кирген кижининг кемизине де килебеген...

Танабай Чоронунг сөзине кире берерде, Чоро ол тушта сүрекей сүүнген эди.

— Мен сени масканнан айрылбас болор деп бодогом — деп, ол күлүмзиренип айткан.

Чоро оору болгон: ары-ык, төрт сөөк, мойныны узап калган, жаактары онкойо копшыйып, чырыштарга чийүледип койгон. Ой жылу да болзо, Чоро изү жайдын бойында да фуфайкадаг айрылбайтан.

Олор экү кузницанын куйунында арыктын¹ жаранды да байдастангылап, куучындашкылап отурган. Отурганча Танабайдын санаазына Чоронунг ийит тужы кирген. Ол туштарда Чоро жүртта эн ле бичикчи ле көрүмилү үүл болгон. Улус оны төп шүүлтелү, буурзак, jobош кылыкту үүл дежип, тооп тургулайтан. Онын бу буурзагы, jobожы Танабайдын ичине сырагай кирбейтен. Јүүндар тушта кезикте Танабай түруп чыккан бойынча, Чорони классовой өштүле тартыжар тушта сен килемкей, сен кату, күрч эмес деп ыга чаап туратан. Танабайдын куучындары јарт, сырагай газетте бичиген немедий болгон. Кезиктерде Танабай бойынын айткан сөстөринең бойы да јалтанып туратан. Је айткан кийининде, өртөй айдар керек деп. Танабай бойын кийининде актап койотон.

— Билеринг бе, үч конды, кедери турлуларга јөркелдим — деп, Чоро куучындап отурган. — Андагы каргандардын сураганы јаныс ла бу: солдаттар јүүданг јанды ба? «Чактаг артканы јанып келбей а» — дедим. «А олор ишке качан чыгар дежип турган улус бу?» — дешкилейт. «Иштегилеп јат — дедим, — кемизи бригадада, кемизи агаш-ташла, кемизи темир-терсле урушкылап јат» — дедим. «Мыны бис сенизи јогынан билерис — дежет. — А малды кем кабырар? Айса тен бистердинг, эртедик-бүгүмдик «согумдардын» јыгыларысты сакугылап јаткан ба? Бисти эмди база канчийан малдаар болор деп». Чын ла, кижини ујалбас неме эмес. Ол каргандарды јуу тушта малдын кийининең кедерти дөөн ийгилеп ийгенис. Ол ло

¹ Арык — суак

бойынча озор эмдигенче ле анда. А мал ижи карган-ти-
женнинг ижи эмес ине. Же оны сеге не куучындаар: жаан-
тайын ээр үстинде, тўн-тўш бир чылаазын жок. А кышкы
тўндер кайда! Ат үстине чарчап калган Јербишбайды да
бодозон. Ол каргандар керек десе эмдиктер де үреткиле-
ген — черўге ат керек ине. Сананып көрзўн, јетенинг
ичиндеги сени кандый бир эмдик туйлап туруп, туу-тайга-
ла чиреген, силкиген болзо... Та канайдар эмежин...
Олордын ол до кире тартышканы јакшы. Јагыс ла озор-
дын алдына бөрўк чупчыырдан башка. Эмди десе фрон-
товиктер јанып келеле, Кўнбадыштын культуразын кө-
рўп алала, мал кабырары чыкпай барт. «Ол ээн туулар-
дын ортозына нени көрөтөн, нени билетен», — дешкилейт.
Бот мындый керек Барбаанчан болбос. А сениг кийи-
нинненг арткандарын да ийерис. Мындый.

— Же, Чоро, је. Уйимле куучындажыш көрөр керек —
деп, Танабай каруу берген. Бойы десе ичинде сананып
отурган: «Э-э, Чоро, кандый көп ой, кандый жаан јўрўм
өткөн, а сен десе ол ло бойын. Ол ло килемкей, јымжак
бойын. А бис десе, јуу-чак көргөн улус, јўректин катузын
эмеш јабызадар керек. Чындап та, килемји — бу јўрўм-
нинг эн чындыгы болор бо?»

Олор тургулап, эки башка баргандар. Же оног Тана-
бай кузница јаар базарда, Чоро оны токтодып алган.

— Акыр, Танабай, — деп, Чоро атту јортып келеле,
ээр үстинег энчейип, Танабайдын јўзине чике көргөн. —
Қалак, уул, сен өөркөп јўрген болдын — деп, ол араай
айткан. — Бир катап сениле отурып алып, јазап куучын-
дажар деген кўн бар, је ой деп неме чек ле келишпейт.
Канча јыл көрўшпеген инебис. Јуу божозо, јенгиле берер
деп бодогом, је там барды. Кезикте тўндерде кижининг
көзине тегенек сайган немедий — сыранай ла уйку кел-
бес. Јўс-абызын санаа келер. Же кижини нени сананбас:
колхозты канайып көдўрер, албатыны канайып курсак-
таар, тондоор, пландарды канайып бўдўрер. А албаты э-
ди азыйгыдый эмес — јакшы жадайын деп јат...

Олор экўге ол ло бойынча экўдег экў отурып, ачык-
јарык куучындажар учурал келишпеди. А ой өдўп ле
турган, оног орой болуп калган...

Бот ол ло тушта, туулар дөөн малдап чыгала, карган
Торгойдын үүринде јўрген, акталабаган кула тайды Тана-
байдын баштапкы такып көргөнн ол.

— Же эмди биске нени артырып жадыгар, аксакал? Уүригер чала ондыйсу ошкош ине — деп, малды тоолойло, чеденнен чыгарып жада, Танабай карган малчыдан өчөп сураган. — Көс илинер мал таппадым.

Торгой бош ло кунурайа кадып калган карган болгон: ууштамча чырчык жүзінде жагыс та кыл сакал жок, бойы десе эргекче ле, уулчак ошкош. Кой терези самтак бөрүк онын бажында бир бугул өлөгдий көрүнген. Мындый каргандар жегилайак, кыдырмак, кижиге оос ачтырбас болотон.

Же Торгой канайтпаган да.

— Уүр уүр ле ошкош уүр, уул. — деп, ол токуналу унчуккан. — Тонг ло тын мактанар неме жок, кабырзанг — бойың көрөрин.

— Жок, жок, калак, өрөкөн, мен ооско сөс лө келижерде, айда салып ийип калтырым — деп, Танабай ойто актанып айткан.

— Же тонг ло куру эмезим ле — дейле, Торгой өгөөн көзине түжүп келген самтак бөрүгин өрөлөдөлө, үзениге туруп чыгып, камчызынын сабын ичкери сунган. — Туку жүрген кула тай, туку онг жанын дөөн көр, шагкак боро беенин жанында туру. Ээ, мал болор мал... Ыраак салар, ыраак...

— Кажызы, — ол, ол болчок, тулку неме бе? Арай ла богоно эмес пе, өгөөн? Арка-сыны кыска.

— Жок, жок, орой чыккан тай ол. Удабас ла тен сан башка боло берер.

— А бу мыны не мактай бердигер? Не жакшы бар оныгарда?

— О-о, уул, энеден чыккалы жорго.

— А ондо не?

— Андый мал каа-жаа учураар эмей. Азий болзо, ого баа табылбас эди. Мындый мал учун жарыштарда, согуштарда канча эрлер бажын не салган болор деп.

— Акыраар, өгөөн, айса көрүп ийелик пе?

Олор аттарын тапшылагылап, уүрдин кырыла кууй желип жүреле, кула тайды айра соголо, айдап алгандар. Тай десе мантаар деп, карын маказырай берген. Ол чүрмежин опту чачылтып ийеле, турган жеринен ле жоргого көчүп, ичкери болгон. Танабай десе онын жоргозынан көс албай, жагыс ла, «Бата-а, көрөөр, өгөөн! Жоргозы тен...» — деп, кыйгырганын билбей калган.

— А сен не болор деген а! — деп, карган малчы омор-коп, үзени бажына содос эткен.

Олор жорголоп брааткан тайдын кийининен сыр ла желгилеп, жарыш көрүп турган балдардый, кыйгырышкылап брааткан. Олордын кыйгызы тайды камчылап тургандый, тай жоргозын jep-jeңил тыңыдып, женишке де, чабышка да көчпөй, там ла там түргендеп, учуртып брааткан.

Учында олор чапкылап ийген, тай десе ол ло бойы жоргозын салбаган.

— Көрдин бе, Танабай! — деп, Торгой өгөөн бөрү-гин айландырып, ман бажында кыйгырып брааткан. — Көрзөн, кыйгыга кандый! Айт, айт, а-айт!

Онон кула тай үүрине келип кожула берерде, ого база тийбей, таштагылап ийеле, эди-каны изип чыккан аттарын токтодып болгылабай, бойлоры да токунабай, узак айла-нышкылаган.

— Же мындый мал учун кижиге жаңыс ла алдыгарды кечпес, адыгарды адабастан башка, Торгой акы. Санаам жарый түшти. Көрөргө сүүнчилү. Чын, чын...

— Мал болор, мал — деп, карган база сүүнип турган. — Акыр, жаңыс... — дейле, ол житкезин тырманып, жүзи соой түшкен. — Озолодо бодоп неме айтпа. Жүгүрүк жорго кандый, жараш кыс кандый — түней. Алатам, мензинетем дейтен неме баштан ажыра. Кыстын салымы кандый: жакшы кижиге учураза, жаранып, чечектеп чыгар, көс сүүндирер, а кандый бир тенекке учураза, оны көрүп, ичин ачыыр. Жакшы ат база андый. Үреерге женил, үредерге күч.

— Жок, жок, тегине санааркабагар, өгөөн. Мен база мал-ашты азырап жүрген кижиге инем. Тонг ло уулчак эмезим.

— Андый болбой а. А ады онын Гүлсары болор. Ундып койдың.

— Гүлсары дедигер бе?

— Эйе. Былтыр жайда бого жееним келип жүрген, ол адаган. Жараш көргөн. Ол тушта жабаа ине. Калак, ундыба: ады Гүлсары.

Торгой куучынчы өгөөн болтыр. Адар таң атканча, ол Танабайды малды канайып кичеесе, жакшы деп жакарган, Танабай десе жаңыс ла эки кулак болуп отурган.

Эртезинде Танабай Торгой өгөөн ло онын эмегинин

жетн беристе кире јерге үйдежип салган. Танабайга ээн айыл арткан, удабас бого билезиле көчүп келер керек. Коштойында айылга онын болушчызы јадар, је болушчы эмди тургуза табылгалак, Танабай јангыскан. Торгой өгөөн айрылар башта ойто ло јакара берген:

— Кула тайга эм тургуза тийбе, уул. Јаскыда бойын үредип ал. Кемге де бүтпе, бербе. Калак, көөркийдин көксин түжүре чаап койдын. Эмезе ортогой неме күйе де берер ине. Чебер үрет, уул, чебер, билдин бе — јоргозын таппай калбазын. Ол тушта аттын үрелгени ол. Ойнодо баштапкы күндерде көп суу ичирбе, сөдүрткелей берерден айабас. А үредип, јобожыдып алзанг, көргүзеринг. Өлбөзөм, көрјүрерим....

Торгой өбөгөн эмегениле кожо канча јыл јаткан айылын, кабырган малын, јорткон тууларын Танабайга артырып, бор-карын төөгө артынып алала, јүре берген.

Гүлсары ол керегинде канча куучын болуп турганын, канча кире мынанг ары болотонун, оног бу ончозы учытүбинде неле божойтонын билген болзо!..

А ол дезе јайым, бош салдым табында салып ла јүрген. Айландыра ончозы ол ло бойы болгон: ол ло туулар, ол ло өлөнг, ол ло суулар. Јаныс ла олорды кабырган кижн өскөлөнгөн — боро шинельдү, солдат талбак кулакту бөрүктү јангы кижн. Ол кижнинг үни эмеш кыркыруушта болзо, је јардак ла бийиркек болгон. Үүр ол кижиге удабай ла үрене берген. Айлангай ла, күүни бар болзо.

Оног кар јааган. Ол сабырт ла этсе, јаап кайылбай, узак јадатан. Аттар өлөнгди чалчып јиир боло берген. Олордын ээзи — јаны кижн дезе, јүзи карара тоттолып, колы салкынду күндерде тискин тудуштан агаштый карбайа кадып калган јүретен. Ол эмди пыйма ла јаан некеј тон кийер боло берген. Гүлсарынын түгн узап та калган болзо, је ого анчадала түндерде соок болгон. Андый соок түндерде үүр кандый бир ыжык јикке шаала турала, күн чыкканча анда кырутып туратан.

Олордын ээзи дезе база ла мында, меелейлү колдорын чабынып, јүзин јыжып, үүрди айландыра јортып јүретен. Кезикте ол кайдөөн дө табылбай калар, оног ойто келер. Онын мындагызы артык болгон. Ол каа-јаада кыйгырып, эмезе соокко тыдынала, какырып ийзе, үүрдинг баштары канкас эдип, кулактарын сергий тудуп ийер. Је оног ээзи мында деп билеле, түннинг карануй салкынынын

шылыртын, сыгыртын тындалап, ойто ло үргүлей берер. Ол ло кыштаң ала Гүлсары Танабайдын үнин таныыр болгон, бастыра жүрүминде бир де ундыбаган.

Бир катап түнде тууларда шуурган башталган. Кату чарак-кар шыбалай берген. Кар жалдарга өдүп, куйрукты уурладып, көстөрди ачтырбай барган. Уур токунабай, аттар бой-бойларына жапшынгылап, калтыража берген. Жоон беелер чочыдулу шокыргылап, кулундарды үүрдин ортозы дөөн кийдирген тургулаган. Олор Гүлсарыны үүрдин кырына чыгара ийткилеп салган, ол шаала турган үүрдин ортозы дөөн канайтса да кирип болбогон. Текпиленип, ийдинип турала, там ары үүрдин кырында болуп калган. Бу тушта онын үсти дөөн айгыр чурап келген.

Гүлсарыга онын тын жедишкен. Айгыр дезе байадан ла бери күчтү сандарыла карды ырдыра-ырдыра, үүрди токтоду жок айланып, жаңыс жерге шаап турган. Кезикте ол мойынын саадактый бүгүп, кулактарын кызынала, карангуй дөөн жүре берер. Онын жаңыс ла шокырганы угулып турала, ол карангуйдан ойто ло ачынып, казырланып калган жедеп келер. Ол үүрден чала тапту ырап калган Гүлсарыны көргөн жерде, үсти дөөн чурап келеле, оны төжиле табарала, айлана соккон бойынча, Гүлсарыны көксине бар жок күчиле тееп ийген. Гүлсары бир кезекке оорузына тынып та болбой, арай ла болзо тумчаланып калбаган. Онын ичинде та не де койт эделе, үзүлө бергендий бодолгон. Ол ачу чыгырып ийеле, арай ла болзо жыгылбай, көстөрине не де көрүнбей барган. Же мынын кийининде ол жалкыйла, үүрден кичинек те айрылбас боло берген. Ол тептирткен кабыргалары сыстажып, казыр айгырга каран ачурканып, бажын үүр дөөн сугала, жобожып тура калган. Аттар токунаганчылай берген. Бу ла тушта кайдан да ыраактан узада-а, чөйилген улуш угулган. Ол бөрүнин улужын баштапкы ла катап укканы бу. Ого коркушту коркумчылу боло берген. Бир кезекке онын жүреги сокпой, каны айланбай, ол бастыра бойы тоштоло тоно бергендий бодолгон. Уүр серт эделе, тындалана берген. Айландыра тым, ың-шың. Же бу тымык баш шимиреер коркумчылу болгон. А кар дезе Гүлсарынын өрө кангайган бажына шылырап, урулып ла турган, урулып ла турган. Ээзи кайда? Ол бу өйдө сүрекей керектү болгон. Батаа, онын үни угулган болзо, ого жүк онын тонынын ышту жыды жытанатан болзо кайдар. А ол жок. Гүлсары

туура кылчас эделе, бастыра бойы шимирт эдип калган— карангуйда кардын үстиле жылбырап, кандый да кара көлөткө элбес эткенчилеген. Гүлсары туура ташталганын бойы да билбей калган. Бу ла тушта үүр үкүң эткен бойынча, турган жеринен жангыс ла тизирт эдип калган. Армакчы үзүлгөн немедий бодолгон. Санаа жок үркиген аттар аай-коой жок чынгырыжып, киштежип, ай-карангуй дөөн көчкөлөнө берген. Эмди оморды не де токтодып болбос. Аттар бар-жок күчтериле, учук чылап чөйилгилеп, кырдан тоголонгон таштардый брааткан. Гүлсары нени де ондобой, нени де көрбөй, тумчалана бергедий, түргөн шундуртып жаткан. Кенете мылтык күзүрт эткен, омон база! Мынын кийининде ээзинин кыйгызы чыккан. Бу кыйгы үүрдин кайда да тууразында угулган, омон бир де араайлабай, үүрдин бажын корый барала, аттардын алдында боло берген.

Аттар эмди бу токтомомол жок кыйгыны жаба жедер деп, оны ээчип алган. Ээзи оморло кожо болгон. Ол агашташка сайыларын да, кайадан ажарын да — нени де билбей, үүрдин алдында чаап ла брааткан, чаап ла брааткан. Онын үни туна берген, же ол шыйкынактап та болзо, үнин берип брааткан: «Кайт, кайт, кайта-а-айт!» Уүр бу үнди ээчип, оны истеген коркымчылу чочыдудан там ла там ырап, качып жаткан.

Танабай таң алдында үүрди алдындагы жерге ойто айдап келген. Аттар жангыс ла бого токтогылаган. Кара сууга түжүп калган үүрдин үстинде койу туман буу турган. Аттар көгүстери көрүктелип, коркыганынан эмдиге ле тырлажып, изү эриндериле карга кадалгылай берген. Танабай база кар жиген. Ол тизелене түжеле, соок ак карды болчоктон тудуп, оозы дөөн салып отурган, омон жүзин алакандарыла бөктөйлө, узак кыймык та этпей барган. А кар десе урулып ла турган, аттардын изү бел-арказына түжүп, боромтык сары тамчылар болуп, санды төмөн жолдоло агып ла турган...

Калын карлар кайылып, жер ачылып, жажарала, Гүлсары түргөн тойына берген. Уүр түлөп, жангы түги килтиреп калган жүрер болгон. Кыш та, одоры жокко торолош то болбогон ошкош. Аттар мыны ундыгылап койгон, же кижимины ундыыр ба? Ол соокторды, ол бөрүлү тундерди, ээрге жаба тонгонын, арай ла ужыбай калган колы-будын

жалбышка сугуп тура, ыйлабас деп эриндерин тиштенгенин — ол канайып ундыыр? Жаскыда бастыра јер тоштоло тонгонын, күчи уян малдын өлгөнүн, онон туулардан түжүп, конторага келеле, улустын көзине чике көрбөй, өлгөн малдын актына кол салганын, онон мынын ачузына чыдажып болбой, кенете јарыла береле, кыйгыра, багыра, председательдин столын јудруктаганын Танабай ундыйт эмеш пе?

— Сен мен дөөн көстөрин кылайтпа, кылайтпа! Мен сеге фашист эмезим! Мал сугатан кажаанын кайда, азырал-өлгөнүн кайда, беретен тузын кайда? Не де јок, как куру! Малды бис мынайып азырайтан учурлу болгон улус па? Көр бу менин самтар кийимимди! Көр бистин јыртык айылдарысты! Менин јатканымды көр! Тойо јиир калаш та јок! Јуу-чактын јеринде јүс артык болгон! Ол малды мен бойым шукшулабадым! Бу көк, бу ак үстимде туру!

Председатель тыс та унчукпай, јүзине көк түжүп, тырлажып отурганын Танабай качан да ундыбас. Онон ого бойынын сөстөринен бойына уятту боло бергенин, ојто јаманым өткүр деп сураганын Танабай база ундыыр ба?

— Фу, Чоро... тфүк... билбей калтырым. Акыр, чыгайын, јүрейин...

— Јок, јок сен чын айттың. А канайдар, уул, канайдар? — дейле, Чоро көстөрин јумала, отура берген. Онон ол кладовщикти алдыртала, Танабайга беш килограмм кулур божот деерде, Танабайга там уятту боло берген — мыны Танабай ундып болор бо?

— А ясляда балдарга нени берерге?

— Унчукпа! — деп, Чоро кезем айткан. — Је барып божодып ийгер, кладовщик.

Танабай, чек ле албас деп, мойноп ийерге сананган. Удабас сүт, кымыс боло берер ине. Је онон председательдин јүзи дөөн көрөлө, онын шыралу төгүнүн сезип, нени де айдып болбогон. Онон бу кулурдан эткен лапшаны јип отура, бу лапша онын оозын өртөп тургандый билдиретен.

— Бу мынын кижии эш ичер эмес кандый изү неме?

— А сен соодып ал, јаш бала эмезин ине — деп, үйи токуналу айдатан.

Танабай ундыбаган, ончозын ундыбаган.

Је айландыра дезе май турган. Айгырлар опсыркагылап, бой-бойлоры тебишкилеп, кајашкылап, күчтү деген-

дери өскө үүрлерден јинт беелерди блаагылап, айдагылап турган. Малчылар олордын кийининен токтомыр, чөлөө јогынан чапкылап, кезикте бой-бойлары да чатмат тартыжарга једип барып келип, камчыларын чычандаткылап келген. Је Гүлсарыда бу мынын ончозына бир де кереги јок болгон. Күн јанмырлап, ала-күндеп, керек дезе туйгактын алдында өлөн өзүп клееткени билдирип турган. Јаландар јап-јажыл, а сындардын баштарында ак-сүт карлар јаркындалган. Кула јоргонунг эн јакшы өйи јангы ла башталып јаткан. Бүдүн јарым јашту јелбер чотпок јабага коо, бийик сын- аркалу је ле деген тай айгыр болуп клееткен. Ол чөйлеле, јылмаар, болчок кебери јоголып, учкур үч толук кеберлү боло берген — јоон күрдек көгүс, јарадынып койгон ич. Бажы дезе, чын ла јүгүрүк јоргонунг бажындый, как сөөк болуп кадып, конжооры коркойып, көстөрининг ортозы ыражып, эрди чичкере тартыла берген. Је бу бого до ончозына Гүлсарынын база бир де кереги јок болгон. Эм тургуза онын күүни јангыс ла манда болгон. Мантаар ла керек, мантаар ла керек. Ол бойына түней тайларды ээчидип ала-ла, мантаар болзо, олордын ортозында сары јылдыстый учуртып браадар.

Кырды өрө, сынды төмөн, ташту јаратла сууны кууй, кобы-јиктерле, јаландарла кандый да түгенбес күч-күүн ого амыр бербей, оны токтоду јоктон айдап, шундуртып браадар. Керек дезе түннинг туку үч аразында ол јылдыстар алдында үргүлеп тургажын, ого онын алдында јер канайда тескери јылып браатканы, оок кара-таштар, чечектердинг баштары, јүзүн өңдү учуктардый чөйлгилеп, јада калганы, туулардын баштарынын ичкерлеп-тескерлеп, бой-бойлары ажыра јажынышканы, кулагына салкын сыгырганы, бойынын туйгактарынын тибирти, керек дезе шынгырты — түжелип туратан.

Ээзин ол јаан керексибейтен. Гүлсары оны сүүбеген де, је јаман да көрбөгөн, ненинг учун дезе, ээзи ого бир де чаптык этпейтен. Јангыс ла олор тонг өткүре ырада мантагылай бергежин, ол сыр арбышла олорго чаап келетен. Кезикте ээзи јаба јеткежин, оны јалмажына укрукла¹ бир-эки кадап ийер. Гүлсары бастыра бойы тыртас эделе,

¹ У крук — ат тудатан узун агаш. Бажында јылдырмалай буулаган буулу.

бу кадаштан да эмес, а чочыганынан јоргозын там тыңы-
дып ийер. Үүр дөбөн канча ла кире түрген мантаза, ол
кийининде укрукту чаап клееткен ээзине анча кире јарап
туратан. Јоргонын кийининде ээзинин көкүдүлү кыйгызы
угулатан, эмезе — кожон. Бу өйдө ол ээзине сүрекей ка-
рузып, ол кожоннын күүзине мантаарын неден де артык
јакшызынатан. Мынан ары ол ээзинин кожондорын јак-
шы билип алар. Ол кожондор жүзүн-башка болор: сүүн-
чилү де, кунукчылду да, кыска да, узун да, сөстөрлү де,
сөс јок то — кандый ла бар болор. Ээзи аттарга тус бер-
гежин, Гүлсары мыны база сүрекей сүүйтен. Ээзи јостон
эткен узун тоскуурларга болчок, болчок тус уруп турар.
Бу тушта бастыра үүр тоскуурларды чундап алар. Гүл-
сары бу ла тусјалаштын бажында туттурткан эмей.

Гүлсары тус јалап турарда, ээзи болушчызыла кожо
колдорында укруктарлу үүрди айландыра баскылаган.
Гүлсары мыны керекке де албаган. Укрукла минетен ат-
тарды ла саайтан беелерди туткулайтан. Гүлсары дезе
јайым. Је кенетийин кыл армакчы онын бажыла јалбырт
эткен јерде, мойынына ороло берген. Гүлсары мыны не
деп ондобой, армакчыны керексибей, тусты јалаганча ла
турган. Өскө аттар чиренгилеп чыккылайтан, а Гүлсары
кыймык та этпеген. Онон барып суу ичип алар күүни
келген. Ол үүрдин ортозынан чыгып браатканча, мой-
ынында армакчы кезе тартылып, оны токтодып алган.
Мындый неме качан да болбогон. Гүлсары тескери таш-
талала, шыйкынактап, көстөри агара антарылып, бут
бажына карайлап чыккан. Аттар тургуза ла качкылап,
Гүлсары улустын алдында көстөн көскө јаңыскан артып
калган. Армакчыны туткан улус—ээзи ле онын болушчы-
зы. Мында ла малчылардын балдары айланышкылаган.
Олор бого бу јуукта јангы да келгилеген болзо, је чур-
чуманак кыйгыларыла, үүрлерди айландыра јайдакка
чабыштарыла Гүлсарыны кыртыштандырап боло берген.

Јоргонын коркыганы коркуш. Ол ойто ло карайлап
чыккан. Онон база ла база. Көстөринин алдында күн
оодыкталып чачылала, туулар, јер, улус јыгылгылап,
тургулап, онын көстөрүн кезектерде коркымчылу ай-ка-
рануй көжөгөлөй согуп, ол бу карануйды алын буттары-
ла атыйланып чапчып турган.

Канайып та тын чиренген болзо, је армакчы оны
карын кезе јылдырмалап, ол бош ло буунарга једе берген.

Жорго бир де арга таппай, улустын үсти орто келген. Улус туура ташталып, армакчы бир көсүмүшка божой берерде, Гүлсары улусты бир ле канча жерге сүүртей берген. Уй улус чыгырыжып ийип калган. Же малчылар туруп чыккылаган. Бу тушта та кандый да казык учурай берген, малчылар ол казыкка армакчыны орой соккылап ийгилеген. Армакчы катап тартыларда, Гүлсары чек ле тыныш алып болбогон. Ол бажы айланала, чыдал-камааны чыгып, балтырлары божоп, бастыра бойы тырлажып тура берген.

Ээзи армакчыны кыскарта тудуп, Гүлсарыга табынча жууктап клееткен. Гүлсары оны жангыс көзиле көргөн. Ээзинин кийими жыртылып, жүзи көгөрүп те калган болзо, же онын көстөри жалакай болгон. Ол уур солуктап, жарылып калган эриндериле угулар-угулбас шымыранып клееткен.

— Тур, Гүлсары, тур. Коркыба, көөркий, тур!

Болушчызы армакчыны бир де божотпой, Танабайдын кийининен база жууктап келген. Ээзи Гүлсарыга жеделе, оны кулагынын төзинен араай сыймап ийеле, оной кайа көрбөй дө, «үйген», — деген.

Болушчызы үйген сунган.

— Тр-р, Гүлсары, тр-р. Не де болбос... — деп, ээзи кимиректенип турала, аттын көзин алаканыла бөктөйлө, үйгенди суга салып ийген.

Эмди дезе оны сулуктайла, ээртеер керек. Уйгендеп ийерде, Гүлсары шоокырган бойынча, туура ташталарга саванган, же бу ла тушта ээзи оны үстиги эрдинен ала койгон.

— Кайыш, түрген! — деп, Танабай кыйгырарда ла, болушчызы жүгүрүп келеле, Гүлсарынын эрдин кайышла буулай соккон жерде, ол кайышка агашты оройло, тыгыда толгой берген.

Жорго эриндеринин оорузына чыдашпай, отура түже-ле, удурмакташпай барган. Соок темир сулук тиштерине калырт эделе, жамажайларына кадала берген. Мынын кийининде онын белине та нени де арта таштагылап, көксин, ичин та неле де тын сөрпий тартып туруп, курчагылай бергилеген. Гүлсары ары-бери жайканып, арай ла жыгылбай турган. Же мыны ончозын ол бир де керекке албаган. Бастыра бар жок санааны эриндеринин коркушту оорузы жаба басып ийген. Онын көстөри эмди ле чупчы-

ла бергедий. Гүлсарынын алдында чычканның ичегени көрүнгөн. Ол санаазында бу ооруга чыдашпай, ол ичеген дөөн кирип, жажына бергедий турган. Кыймыктанар да, керек десе жаан тынар да эмес болгон. Мынын учун Гүлсары ээзи ого качан, та канайып мингенин де билбес. Ол онын эриндерин жуура толгогон кайышты чечкилеген кийининде жаңы ондогон.

Ол бир ле канча бастыра бойы чыт этире эп-жок курчадып койгон, бастыра бойы уурлап, тартылгакшып калган, нени де болгоп болбой турган. Онон жарды ажыра тескери кылчас эделе, бойынын белинде отурган кижини кенетийин көрүп ийген. Ол чочыган бойынча, ичкери тап эткен, же сулук онын жамажайларына кадалып, кижинин буттары онын кабыргаларын эки жанынан кыпчып алган. Жорго карайлап чыккан бойынча, калжуруп, ачу киштеп ийген. Онон аай-коой жок туйлаш башталган. Оны тагып койгон эп-жок кайыштардан чупчылар керек, уур, жаман жытту кижини белинен таштаар керек. Ол бастыра бойы жуурылган бойынча, ичкери болгон, же оны база бир атту кижини терепчилеп алган армакчы божотпогон. Айдарда, ол бу армакчынын учында айлана мантап баштаган. Армакчы түгенер, ол божонып, көслө көргөн жер дөөн мантай берерим деп сананган. Же канча ла кире айланган болзо, армакчы божобогон. А улуска десе бу ла керек. Ээзи оны камчылап, тапшылап, там түргендедип турган. Андый да болзо Гүлсары Танабайды эки такып таштап ийген, же Танабай туруп, оны ойто ло минип алып турган.

Бу мындый шыра узак ла болгон. Баш айланган, жер айланган, айылдар айланган, анда-мында чачыны отогон малдар, туулар айланган, тегериде булуттар айланган. Учы-учында Гүлсары бош ло арыйла, базытка көчө берген. Коркушту суузыны келген.

Же оны сугаргылабаган. Эңир кирерде ээрин албай, жүк ле колондорун эмеш божодоло, чакыга сооткылап койгылаган. Тискинди десе ээрдин кажына арткылап салгылаган, мынын учун Гүлсары бажын төмөндөдөр дө, жерге жадар да аргазы жок турган. Узенилерди десе база ээрдин үстине чалый арткылап койгылаган. Гүлсары мынайда ла тура тун ашкан. Оныла бүгүңги болгон санг башка сакубаган учуралды кайкап, бастыра бойы оодылып калган, жошш турган. Кичинек ле кыймык этсе, ырылып, тижип калган жамажайларын сулук кыйып ийер,

темирдин амтанынан күүни булгалган. Колон кыйып койгон кабыргалары, ээр баскан арказы сыстажып турган. А суузаганы коркушту. Качашкан чылап, суунын шуулты ого угулып, суузынын там ла тынгыдып турган. Суу олјондо аттар амыр отогылап жүргүлеген. Туйгактардын тибирти, аттардын бышкырганы, мал күзетеген улустын кыйгылары ого једип турган. Айылдардын эжик алдында отторды айландыра амырагылап, улус отургылаган. Уулчактар баштактангылап, ийттерин уруштырлаган. А Гүлсары дезе турган ла, кем де оны керексибеген.

Онон ай чыгып келген. Туулар карагуйдан чыгара жүскүлөп, сары айга чалыдып, араайын јайканыжа берген. Јылдыстар көстөри там ла курчыгылап, јерге јабызай түшкүлеген. Ол јобожып, кыймык та јок турган, а оны дезе бу өйдө та кем де бедреген, чын ла бедреген. Ого кичинек јеерен тай беенин, кожо өскөн сыраңай айрылышпайтан тай беенин, јалакай киштегени угулган. Онын мандайында јылдыстый кичинек агычак-төөнөй бар болгон. Ол Гүлсарыла јарыжарын сүрекей сүүйтен. Онын кийининең айгырлар мантап баштагылай бергилеген, је ол Гүлсарыла кожо олордон ырада кача беретен. Ол јаш болгон, Гүлсары да айгыр кемине јеткелек, ол айгырлардын ол тайла кожо эдерге умзангылап турган кереги Гүлсарынын санаазына да кирбейтен.

Бот, ол кайда да јуукта киштеп ийди. Чын бу ол, ол! Гүлсары онын үнин танып ийген. Гүлсары ого каруу берер деп сананган, је ырылып, тижип калган оозын ачып болбогон. Учы-учында ол Гүлсарыны таап алган. Мандайындагы јылдыстый агы айдын чалузына јалтырап, ого јеп-јенил мантап келген. Онын куйругы ла төрт саны үлүш болгон. Ол суу кечкен, суунын соок тыныжын, јыдын экелген. Ол Гүлсарыга бажыла түртүлеле, јылу тынгыскак эриндерин ого тийгизип, оны јыткара берген. Кару оқыранып, оны бойыла кожо барак деп кычырып турган. Је Гүлсары кыймык та эдип болбогон. Онон ол бажын Гүлсарынын мойнына салала, онын јалын тиштериле тарай берген. Гүлсарыга дезе, база ла ол чылап, онын јалын тиштеп берер керек болгон, је бажын көдүрүп болбогон. Бастыра бойы агаштый кадып, бүктелип болбос немедий бодолгон. Гүлсары коркушту суузаган. Батаа, бу келген тай бее оны сугарып ийер аргалу болгон болзо! Учы-учында ол жүре берген. Гүлсары оны, онын

бараан көлөткөзи суу кечире бозомдо жылыйбаганча, кийининен көрүп, тура калган. Келгени бу туру, жүргени бу туру.. Онын көстөрүнөн жаштар төгүлө берген. Жаан, жаан болчок жаштар конжоорун төмөн тоголонгылап, алын колдорунун алдына табыш жок тамчылагылап тургулаган. Жорго жүрүминде баштапкы катап ыйлаганы бу болгон.

Ээзи эрте таңда келген. Ол жаскы кырлар дөөн көрөлө, үйе-сөөктөри кажырашканча керилип ийеле, күлүмзиренип айткан:

— Жоо, Гүлсары, кече сен мени база тың ла эттин. Не? Соок по? Бош корчойып калганда.

Ол жоргонун мойынын таптап, кандый да жалакай, каткымчылу сөстөр айда берген. Гүлсары десе кижинени айтканын кайдан билзин. А Танабайдын айтканы бу болгон:

— Же сен меге жаан ачынба, Гүлсары. Урене берзег, ончозы жакшы болор. Бу ла бойун жайым, салдым бош канайып жүрерге. А бу кече кинчектелгенин... онызы жок болбос, Гүлсары, болбос. Жүрүм сени канайып ла илеп турар неме болор. Же онын кийининде жолдо жаткан кажы ла ташка мүргүбес болорун. Торолодын ба, а? Суузап турун ба? Билерим...

Ол жоргоны суу дөөн жединип келген. Онон агтын жарык оозынан суулыкты чебер алып, оны амагайлап ийген. Гүлсары араай тыркырап, суу дөөн энчейе түшкөн. Суунун соогына тиштери кажыгып, көстөри карануйлана берген. Эх, суу кандый тату, оны сууга жединип келген кижини кандый керсү, кандый жакшы!

Же бу ла болгон. Удабай ол ээрге үренип, оны бир де чаптыксынбай барган. Оны кижини минип алза, ого карын жеңил, эптү деп бодоло берген. Кижинин оозун жаантайып тартып браадар, а ол десе суулыкты серпий согуп, жорголожун там ла тыгыдып турар.

Улус десе жаңыс ла:

— Ээ, андый жорукту малдын үстине толтыра суулу сабат та тургусса, чайпалбас болбой.

А ол алдында малчы болгон Торгой өгөөн Танабайга мынайда айткан:

— Жакшы үреттирин, уул, жакшы! Эмди жаңыс ла сакып ал, көрөрин: сенин жоргонунун магы канайда көдүрүлүп чыгар эмеш!..

Эски абраның көлөсөлөри ээн жолдо табылу чыкырашкылап браат. Кезикте бу чыкыраш токтой берер — мынызы жоргонунг ал-чагы чыгып, тура түшкени. Бу тушта бу ын-шыг тымыкта Гүлсары бойынын жүрегинин согултын кулагы типилдеп, угуп турар: түп-түп, тум-туп, тум-туп...

Карган Танабай адын тыныш алынып алзын деп сакып алала, оног онызын ойто ло јединип алар.

Олор мынайып бүдүн жарым час кире сүүртелижеле, оног Гүлсары бош ло тура берген. Абраны кыймыктадып та болбой барган. Танабай ойто ло чакпырап, атты айландыра жүгүре берген.

— Бу кайттың, Гүлсары, көрзөң, удабас түн. Не болорыс.

Је ат оны оңдободы. Ол бажын кекип, ары-бери тентирилип турды. Абраны кыймыктадар ла кирези билдирбеди. Јүрегинин согулты кулакты сыраный тундуруп турды: түм-түп, түм-түп, түм-түп.

— Тыфу, бу мени кайткан кижидеер — деп, Танабай бойун арбанып унчукты. — Байадан канайып санаама кирбеген. Тыфүк, бу абраны бис не сүүртеп клееткенис деер. Јаңыс ла сени айылга јетирип алатан болзом.

Ол тонын уштып, јерге таштайла, аттың комудын ала берди. Оломодонг чыгара јединеле, сөдөлкө, комудын алала, абрага салып койды.

— Је бот — дейле, ол тонын ойто кийип, адын ајыктай берди. Ады дезе комут, шлей јокко там јамандалып көрүнди: ары-ык, өткүре јаан башту, ол бу соок энирги чөлдө сүне, илбизиндий бодолды. — Бач, бу неге түңгей болкалган, Гүлсары? Сени эмди Торгой өгөөн көргөн болзо, межигинде андана берер эди.

Оног ол адын ойто ло јединип, олор экү јолло үрбедей бердилер. Карган ат ла карган кижидеер. Олордын кийининде эски абра јадып калды, алдында күнбадышта, карачанкыр карануй јолго түжүп турды. Түн табыш јоктон чөллө јайылып, туулардын сомдорын, јер ле тенеринин бириккен чийүзин арчып, јоголтып салды.

Танабай бу узак јылдардын туркунына јорголо не болгонун эске алынып, улус керегинде ачынчылу сананып браадат. «Бистер, улустар да, мындый эмейис. Бойбойлорыс керегинде јаңыс ла жүрүмниң учында, эмезе

кем-кажыбыс жаан оорый берзе, эмезе јада калза, жаңы сананып, ого жаңы килей берген турарыс. Бот ол кандый жакшы кижн болгон, кандый кижини жылыйтис, ол кандый көп керектү туза эткен, биске кандый баалу болгон деп, жаңы керексип келерис. Мыны сананып, кижн үн жок мал керегинде нени айдар? Гүлсарыны је кемизи минбеген деер! А карыган кийнинде ончолоры ундып койгылаган. Көөркий эмди ле төрт санын сүүртеп алган браат, а азий тушта... Мал болгон ине, көөркий мал...»

Ол өскөн жүрүмин такып ла такып эске алынып, ойгортып, бу керегинде ол алдында канайып сананбаган деп кайкап браадат: ончо болгон керектер эмди Танабайдын санаазында жап-жарт эбелип, көрүнип, тирилип келди. Ээ, бу жүрүмде болгон керектердин бирүзи де ис артырбаганча өтпөйтөн эмтир. Алдында Танабай бойынын өткөн жүрүмин эске алынбайтан — мыны кайдар деп бодойтон, а эмди дезе уулы-келдиле сөс блаажала, мынын үстине антыгарлу жоргозы өлүмтиге берерде, өткөн жүрүмди эске алынбаска, шүүбеске болбос болды.

Ол мынайып ла санааларга туттурган, барып јадат. А жоргозы буттарын алынып болбой, тискини там ла там уурлап турат. Карыган колы чылап, уйуктай берзе, ол тискинди өскө колыла тартып, кезикте бир јардына, база бир јардына салып, чиреп браадат. Учы-учында бош ло арып, адын амырадар деди. Онон бир эмеш сананала, адынын үйгенин уштып ийди.

— Но, чу. Бас, бас. Бойын ла бас. Мен кийниннен барарым. Таштабазым. Је бас, араайынан бас.

Эмди јолды ат баштап браатты. Танабай үйгенин колтуктанып алала, ээчий клеетти. Кезикте Гүлсары тура берер, Танабай оны тыныш алынзын деп сакып турар. Онон олор ойто ло јолло чөймөдөшлишкелей бергилеер. Ат та согумтык, кижн де карган.

А азий... ол туштарда... Гүлсары бу ла бу јолло куйругынын кийнинде тозыны јайылып, чек ле учуртып браадар. Танабай мыны эске алынала, кунукчыл күлүмзиренип ийди. Чабандар ол тозыннан келип јаткан жоргоны туку канча беристе ажындыра таныгылап ийгилейтен. Туйгак алдынан көдүрилген тозын чөлдн томура агарта чийип ийетен. Салкын жок болзо, ол тозын јолдын үстинде реактивный самолёттын изиндий туратан. Ол тушта чабан туруп чыгала, көзин алаканыла көжөгөлөп, «Ээ, Гүл-

сары браат, Гүлсары!..» — деп, араай шымыранып ийип калатан. Ол жоргого минеле, изү салкынга жүзүн чалдыктырып, ичкери учуртып брааткан кижиге күйүнип артатан. Мындай макту жорго мингенинен артык кыргызска не керек.

Гүлсары та канча кире колхозтын председателдерин жажабады болбогой. Кандый ла башлыктар болгон: төп санаалулары да, көктенектери де, ак-чектери де, карачы, куурмакчылары да, же озор ончолоры баштапкы жөптөлгөн күннен ала калганчы солынган күнине жетире Гүлсарыны мингилейтен. «Озор эмди кайда? «Түмен жолдорло озорды экчеген, жайкаган эржине малды озор качан бирде эске алынат не?» — деп, Танабай сананып браатты.

Озор учы-учында жууканы кечире салган күрге жеттилер. Бого ойто ло тургулай бердилер. Жорго жадар деп, тизелене түшти.

— Ай, ай, тур, тур! — деп, Танабай кыйгырган бойынча, адын бажы дөөн үйгенле согуп ийди. Ат жада бергежин, оны канайып та тургузып болбозың. — Сен канайып туруң! Канайдарга, дейдим, а, канайдарга?! Өлөргө бө, өчөргө бө! Жок, дейдим, жок! Тур, тур деерде! — деп, ол атты жалынан чирей берди.

Гүлсары жүк арайдан көдүрилеле, уур онтоп турды: Карануй да болзо, Танабай адынын көстөрине көрөргө тидинбеди. Ол жоргонын жалын сыймап ийеле, оноң атанар жанындагы кабыргаларына кулагын жапшырып, тындай берди. Анда, аттын көксинде, жүрек, койу жерде аш соккон комбайндый, карылып, тумчаланып браатты. Ол аттын жүрегин тындап, бели талганча, узак турды. Оноң түзелеле, бажын жайкап, улу тынала күрди кечеле, жууканы кууй барган орук жолло барбаганча болбос деп сананып алды. Ол орук жол бир ле канча жол кыскартар, же жаңыс оныла барган кижитүнде азып айабас.

Карган мынайда сананып турганча, ыраакта машинанын оды жалтырап көрүнди. Оттор жаркынду эки тегерик көс болуп, карануйдан кенете чыгып келеле, узун тонкондогон жаркыныла жолды сыймалап, түрген жууктап клеетти. Машинадан озорго бир де болуш жетпес, же андый да болзо, озор оны каран сакуп тургандар. «База учурайтан жат...» — деп, Танабай жолдо кандый да болзо, улус көрүнип келерде, сүүне берди. Ол машинанын отторына кылбыгып, көстөрүн алаканыла бөктөп алды.

Машинанын кабинасындагы эки кижинин жанында тургулаган карганды ла коштойында ээр, үйгени жок көдүрткө атты сонуркап көрдилер. Мынайып бошко кижинин жанында ат эмес, ийт турардан башка. Жаркын бир кезекке карган ла атты агарта жарыдып ийерде, олар ап-апагаш куулгазын ошкош көрүндү.

— Кижинин кайкабас эмес, бу үч туннинин аразында бу бого не турган кижинин? — деп, шоферго коштой отурган талбак кулакту бөрүктү уул айтты.

— Э-э, ол абразын жолдо таштап ийген кижинин бу болгодуй — деп, шофер машинасын токтодып ийди. — Бу не болгон, карган?! — деп, ол кабинадан бажын чыгарып кыйгырды. — Жолдогы абра слердийин бе?

— Эйе, мениинин — деп, Танабай каруузын берди.

— Ээ, айса слердийин бе? Же жаала, жебрен чактын абразы болгон эди ле. Комут, сөдөлкөзин алып алак дезес, эш керекке келишпес турбайты.

Танабай унчукпады.

Шофер машинасынан түжеле, оозынан аракы жаарзып, эки-үч туура алтайла, жолдо үлүштей берди.

— А не болгон? — деп, ол кайа көрди.

— Ат келип уядаган. Ооруй берди качажып. Айла карган да неме.

— М-м. А эмди не болорго?

— Жанар. Сары-кобы дөөн.

— Тю-у — деп, шофер сыгырып ийди. — Туулар өрө туру ине. Бис жолой эмес. А андый да болзо, кузовко отургар. Совхозко жетире таштап ийейин. А анаң ары эртен жана бергейигер.

— Жок, жок. Мен жангыскан эмес. Адым бар.

— Фу, өгөөн, бу ат па? — деп, шофер каткырып ийди. — Өлүмтик, тарыска. Оныгарды ары ийттерге таштап беригер. Ол эмезе бу жуука дөөн ийде салып ийигер. Керек болзо, бис болужып ийели. Каргааларга жем болгой.

— Менде керегинин жок, уул. Бар ары жолына — деп, Танабай тиш өткүрө кату айтты.

— Же онызы бойыгарда — деп, шофер эрди тыртас эделе, кабинанын эжигин «жырс» жабала, — аймап жүрген карган болбой — деди.

Машина көндүгип, отторы тумантып жүрө берди. Кийин отторына кызара жарый түшкөн күр уур калырт этти.

— Карган кижиле тегине не берижер — деп, коштой

отурган уул унчукты. — Сен андый болбос болорым деп пе?

— А оны база... — деп, шофер эстеп ийди. — А төгүн айттым ба мен? Тайарга турган ба ол карган малды. Озогынын артканы. Эмди, карындаш, ончозынын бажында техника туруп жат, жууда да. Эмди жүрүмде андый каргандардын, андый аттардын божогоны бу.

— Сен кижн эмес эптиринг — деп, уул унчукты.

— Ончозына түкүрейин — деп, шофер кату айтты.

Машина жүре берерде, караңуй ойто биригип, Танабайдын көстөри караңуйга үрене берди.

— Же көндүгек. Чу, чу. Бас дейдим!

Олор күрдөн кечеле, жаан жолдон орук жолго чыктылар. Жууканын кырыла билдирер-билдирбес сомдолгон жолло олор экү үрбедегилей бердилер. Кырлардын ары жанынан айдын кулагы көрүнүп келди. Жылдыстар соок жалтыражып, айдын чыгарын сакыгылап турды.

4

Ол Гүлсары миндиртип, үретирген жылда мал күски одорлорынан орой чыккан. Күс тегиндегизинен узап, кыш та ол жыл жымжак болгон. Кар улам жааза да, же удабай ла кайыла берип турган, одорлор жеткен. Жаскыда десе үүрлер ойто жабызап түшкүлеген. Онон чөл чечектей берерде, ол дөөн көчкүлөп ийгилеген.

Бу ой жуунын кийининде Танабайдын жүрүмүниң эн ле жакшы тужы болгон болор. Карыыр жөптин боро ады оны ыраак эмес боочынын ары жанында сакыган да болзо, же Танабай эмди тургуза жнит кула тай минип жүрген. Жорго ого база ла бир канча жыл кийининде учураган болзо, ол мынайып тын сүүнбес, оморкобос то эди. Танабай кезикте албатынын алдына кейтип, седепдеп те чыкса күүни. Же чын да мындый жорго минген кижн канайып седекебес. Гүлсары мыны жакшы билетен. Анчадала Танабай журт дөөн баратса, удур а ишке чыгып брааткан үй улустар келип жаткан болзо. Олорды көргөн лө жерде, туку та канча кире ыраакта, Танабай ойгоно чарчап келгендий, ээрге түзеле чыгып, бастыра бойы тыыдына беретен. Мыны Гүлсары сыраңай жастыра албас. Ол куйругу арка-сыныла тен чычайып, жалы салкынга жайылып, ичкери болор, үстинде кижн барын сеспей браадар.

Чоокыр арчуулду үй улустар јолдоң чыгара жүгүргилеп, тизелерине јетире јажыл буудайга чөмүлгилеп, одорго јол бергилеер. Бот олор эрјенениң јаражына тармададып койгондый, кыймык јок тургулары. Је оноң ло — жүстери каткырып ийди, көстөр чагылып чыкты, тиштер агас этти. Кыйгы-кышкы, колдор сарбас-сарбас.

— Эй, Танабай! Тур, тур, күрүм!

— Акыр ла, бир јолуксан, тудуп аларыс!

Чын да, кезикте олор колдорынан тудунышкылайла, јолды туй туруп, Танабайды туткулап та тургулайтан. Ол тушта је не болбойт деер! Үй улус баштактанарын база сүүр ле албаты. Олор Танабайды ээрден антара тарткылап, кыйгырыжып, чыгырыжып, камчызын колынан блаажып тургулаар.

— Айт, күрүм, кымысты биске качан экелерин?

— Бис сары танган ала кызыл эңирге јетире мында јаланда. А сен дезе јорголу јортор!

— А слерди кем тудуп турган? Малчылар дөөн баргылагар. Јаңыс ла өбөгөндөригерге јаңы эш-нөкөр таап алзын деп, күн-эртеде айдып салыгар. Кырларда чарчап каларыгардан башка.

— А сен анайып, анайып! — дејип, олор Танабайды ойто ло тытпактагылай бергилеер.

Је Танабай качан да, кемди де бойының јоргозына миндирген учурал јок болгон. Керек дезе ол бир үй кижиде отурбаган. Ол үй кижиде көрүнзе ле, Танабайдың санаазы, күн тийип ийгендий, јарый түжүп, ол тискинин тартып, базытла јорто берер... Айса болзо, ол үй кижиде Гүлсарыны минерге бойы күүнзебеген, кем билер оны.

Ол жыл Танабайды ревизионный комиссияның членине туткулаган. Мының учун ол јуртка сабырт ла этсе түжүп, ол келинге туштап туратан. Кезиктерде Танабай конторадаң чек ле ачынып калган чыгар. Гүлсары мыны оның көстөринен, үнинен, колының чычаңдаганынан сезип ийетен. Је ол үй кижиде учураза, Танабай сыраңай ла өскө кижиде боло берер.

— Араай, араай, бу не јүткип браат — деп, ол шымыранып, јоргозын токунадала, оноң ол үй кижиге једижеле, коштой јортып браадатан.

Олор нени де араайын куучындашкылап, а кезиктерде учугушпай да баргылап јаткылаар. Гүлсары эзинин јүрегинен уур јүк түжүп, үни јымжап, колдоры јенгиле

бергенин сезип ийер. Мынын учун ол бу үй кижин учурагажын, сүүне беретен.

Колхозто жүрүмнүн уур болгону, трудкүнгө не де келишпей турганын, а ревизионный комиссиянын члени Танабай Бакасов чаазындар касканын, государствого до берер, бойлоры да кол куру артпас болор жүрүм учы-түбинде качан башталар деп кыйналганын Гүлсары-мал база кайдан билзин.

Бытыргы жылда аш бүтпеген, малдан да жаан коромжы болгон. Быжыл десе районнын жаман ады чыкпазын деп, малды, ашты өскө колхозтор учун планнаң ажыра табыштыргылап бергилеген. А колхозчылар нени алатаны — эмдиге жарты жок. Ой өдүп, жуу-чак эместен ундылып та брааткан болзо, албаты десе ол ло бойынча огородторыла ла база жалаңдардан канай-кунай эптеп, алсоккон немелериле ле аргаданган. Колхозто акча жок болгон: табыштырган аш, сүт, эт — кирелте эмес, карын чыгым болуп турган. Жайгыда мал-аш өзүп, көптөй беретен, же кыш ла келзе, ончозы кара жерге барар: сооктон ойто короп калатан. Тургуза ла кажаандар, дворлор тудар керек, азыралды көптөдөр керек болгон, а стройматериалдарды кайдан да алар арга жок, ойнодо керек десе берейин деп ижendirген де неме жок. А улустын жаткан туралары жуу өткөнчө канайып калганын көрөр дө эмес. Кем-кем бойына тура туткан болзо, ол кижин көп сабада базар базалап, мал, картошко өскүрген кижин. Андый улус тыгып чыккан, олоор стройматериалдарды кайдан да тууразынаң тапкылап тургулаган.

— Жок, жок, нөкөрлөр, же мындый ла болбос керек. Мында кайда да жастыра бар — деп, Танабай айдып туратан. — Же бу не, не? Бүтпейдим, бүтпейдим. Эмезе бис иштеп билбей турганыс, эмезе слер бисти онгору-тескери баштап турганаар.

— А сен кандый деп? Не жастыра деп? — бухгалтер чаазындарын ого сунуп туратан. — Же көр бу пландарды. Бот бу — алганыс, бу — бергенис. Бот сеге дебет, бот кредит, бот сальдозы. Немени билеле, айт. Жаңыс ла сен мында коммунист туруң, а бистер десе албатынын өштүзи. Чын ба?

Куучынга өскөлөри киришкилеп, аай-коой жок блаштартыш, чугаан чыгатан. Танабай чыкпыттарын сыга тудунып, эп-арга таппай, кородооп отуратан. Чын ла же бу

не, не, не? Ол жаңыс ла бойы колхозко иштеп турган учун, колхозтын керектерине оорып турган эмес, мында мынаг да өскө көп шылтактар бар болгон. Танабайла туку алдынан бери чоттожор деп өштөжип келген улус бар. Олор эмди де Танабайды көрбөс жерден оны электегилеп, тыйтылдада каткырышкылап, көстин көскө болзо, онын жүзине өчөм көргүлеер: же не, керектерин кандый? Айса болзо, база такып кулактаар күүнин келип турган. Эйе, эмди эдеринг. Бот бу... сеге. Ээ, жууда ок сендий ле жыду немелерди кыйар ине.

Танабай дезе олорго база чике көрүп өдөр: акырыгар ла, тагмалар, түңей ле бистийинче болор! А ол улус туш улус болгон болзо кайдар — Танабайга төрөгөн улус ине. Ол улустын бирүзи Кулубай — онын аказы. Ол эмди карып калган. Жуунун алдында жети жыл Сибирьде отурып келген. Онын уулдары база андый — Танабайды ийттен ары көргилеер. Же чындап та, олор Танабайды ненин учун сүүйтен? Айса болзо, бу өч балдардын балдарына жедежер. Онойдор шылтак бар. Бу өйн-өч удап та калган болзо, же улус ундыбай жат. А чындап та, бир сананза, Кулубайды кулактаарга керек болгон бо? Ол жүк ле жакшы жаткан середняк болгон болуп? А төрөгөн болгон кыпты кайдөөн эдер? Кулубай жаан үй кижининг уулы болгон, а Танабай дезе кичинегининг. Адазы жаңыс, андый карындаштар кыргыстарда өйи деп чотолбой жат. Айдарда Танабай төрөгөнүн де төрөгөн дебеген. Ол өйдө бу керегинде не аайлу куучын-кумыт болгон эди. Эмди дезе же канайып ла сананбай. А ол тушта? Танабай бу ла колхоз учун онойткон эмес пе? А онойдорго керек болгон бо? Азыйда Танабай бу керектинг чынына бир де аланзыбайтан, а бу жуунун кийининде кезикте алаатып та турар. Теп-тегине ле акту бойына да, төрөл колхозына да өштү көптөткөн болор бо деер.

— Же бу не шык отура бердинг, Танабай, ойгон — дежип, оны ойто куучынга кириштирерге айдыжар. Онон ойто ло ол ло: кыраларга өтөкти канай төгөр, оны айылдардан канайып жуур. Көлөсөлөр жок — айдарда Карагаштан барып агаш, темир курчулар садыжар керек. А акчаны кайдаг алар. Кредит бергилебес — банк куру сөскө бүтпей жат. Жагыдан суактар казып, эскилерин жазаар керек. Бу ишке кышкыда улус чыкпай жат — жер тонг, казарга күч. А жаскыда дезе бого кол жетпес — кыра ижи,

кой төрөдиш, кыра одооры, а оной өлөң ижи... А койлорды канайдар? Кой төрөдөр жылу кажандар кайда? А уй саайтан фермалардагы керектерге жаңыс ла кол жаңырдан башка. Бүркүлөр жемирилип калган, өлөң жок, уй саачылар иштебезис дежет. Олор кере түжине ле капландашкылаар, чачамтыкылаар, а алып турган бир де неме жок. А мынан өскө канча кире једикпес-тутак? Олор баштан ажыра, баштан ажыра. Коркымчылу.

Је кандый да болзо, олор бу качаланду сурактардан јана баспай, олорды партийный јуундарда да, колхозтың правлениезинде де канча ла катап көргүлөп, шүүшкилеп тургулайтан. А председатель ол тушта Чоро болгон. Ол кандый јакшы, санаалу кижиле болгон деп, Танабай кийининде ондогон. Иштеп турган кижиниң ижин критикалаарга, јабарлаарга јенил болотон болтыр. Танабай јаан болзо, бир үүр мал учун каруулу болды не, а Чоро дезе бастыра колхоз учун. Ол бекем де, тың да кижиле болгон болтыр. Чоро кандый шыра көрбөди деер! Колхоз оодылып, јайрадыларга једип те браадарда, район дезе оны алдыртала, столго јудруктап, кизиреерде де, колхозтың улзуы төжинен ала койып та тургулаарда, Чоро бир де алдырышпаган. Онын ордында Танабай турган болзо, Танабай туку качан санаазын ычкынып койгон јүрөр эди. Эмезе бууга салынып койор. А Чоро дезе јүреги бош үрелерге јеткенче тартышкан. Оной база эки жыл парторг болуп иштеген. Чоро улусла куучындажарга, олорды бүдүмчилеерге тили эптү кижиле болгон. Бот онын да учун Танабай Чороло куучындажып алган кийининде, ойто ло ончозы орыныгар, јакшы болор, јнит туштагы санаалар, амадулар јүрүмде чын ла бүдер деп ижене беретен. Жаңыс ла бир катап Танабай Чорого бүтпеген туш болгон, је мында, дезе бурулу кижиле ол бойы — Танабай...

Танабай көзиле кадалгакшып, кабактарын жемирип алган, конторадан чыга коноло, ээрге калып чыгала, тискинди силке тартып тургажын, онын ал-санаазында не болуп турганын Гүлсары кайдан билзин. Је ээзине коомой деп ол сезип ијетен. Танабай оны бир качан сокпогон до болзо, је ол бу өйдө ээзинен коркып браадатан. Бу мындый өйлөрдө јорго јолдо ол бир үй кижиле көрүнөтен болзо деп күүнзейтен. Ол тушта ээзиле чүрчеде ле јымжап, өскөлснө берер, Гүлсарыны араайладала, ол үй кижиле коштой јортып, олор та нени де араай куучындашкылап,

ол үй кижиге Гүлсарының жалын тыдып, мойынын сыймап браадар. Улуста мындый эрке, жалакай колду кижиге жок болгон. Ол колдор, ол мандайында жылдыс ошкош ак төөнөйлү кичинек тижиге тайдыг эриндериндий, тыгыску, сескир болгондор. Оног ол үй кижининг көстөриндий көстөр база кемде де жок болгон. Танабай ээрдег энчейип алган, ол үй кижиле куучындажып браадар. Үй кижиге дезе кезикте күлүмзиренип, эмезе жүзи сооп, неге де жөпсинбей, бажын жайкагажын, онын көстөри айдын түнде түрген суунын түбиндеги таштардый, жарып, өчүп тургулаар. Оног үй кижиге жүре берер. Каа-жаада кайа көрүп, бажын жайкап барар.

Тушташтын кийининде Танабай неге де санааркай беретен. Ол тискинди ундып, бош салып ийер, а Гүлсары дезе бойының ла табыла барып жадар — жорголо. Ээрде ээзи бары билдирбес те. Ат та, Танабай да бириккилебеген, башка ошкош. Бу өйдө кожон бойы келер. Танабай жарт сөстөр жогынан туйгактарының тибиртине келиштире, качан бирде жүрүп, онуп калган улустыг шыразы керегинде араайын кожондоп браадар. А жорго дезе таныш жолына чыгып, суу олжандагы чөлдө үүри жаар Танабайды апарып жадар...

Гүлсары ол үй кижини база сүүген. Гүлсары ол үй кижини онын сын-кебериненг, базыдынанг танып, керек дезе ол үй кижиден саг-башка солун, учурабаган өлөнгиниг жыды алатан. Ол гвоздика деп чечек болгон. Үй кижиге мойынында гвоздика чечектенг эткен жинжилерлү жүретен.

— Бүбүжан, көрзөң, бу мениг жоргом сени сүүп турган ошкош — деп, Танабай күлүмзиренип брааткан. — Көрзөң маказыраныжын эрдинг. Сырагай ла кулагы талбайып, азыранты бозу боло берген. А үүрде жүргенин көргөн болзөң. Бач, жагыс ла табына сал — айгырларла тебиже, кажажа берген турар. Бот мынынг учун мен оны минип жүрбей. Айгырларга кенедип алып айабас. Кемине арай ла жеткелек ине көөркий.

— Ат та мени сүүп жат — деп, үй кижиге өскө неме сапанып, каруузын жандырган.

— А сени өскө база не де сүүбес деп айдарга ба?

— Жок, жок. Мениг сүүжим жуу-чакла кожо өчүп калган. Мен сени карамдайдым. Сен андый ла кижиге эмезинг. Кийининде бойыгга ла күч болор.

— А сеге?

— А меге не? Мен өбөгөни жууда божогон келин.
А сен...

— Мен ревизионный комиссияның члени. Бот сеге жолыгала, бир кезек керектердин аайына чыгарга турум — деп, Танабай кокурлаарга албаданган.

— Мен көрөр болзом, сен ол керектердинг аайына жаантайын ла чыгар деп турар боло бердинг ошкош.

— Чыгарга турбай а.

— Жок, жок, бойсын. Же жакшы болзын. Менде чөлөө жок.

— Уксан, Бүбүжан!

— Же не? Сен токто, Танабай. Кайдарга? Сен санаалу кижининг. Мындагы кижининг сенизинг жогунан да канайдайын деп жүрү.

— Айдарда мен сеге өштү боло бергем бе?

— Жок, сен бойыңа бойың өштү болорго турунг.

— Бу не дегени? Мыны не деер?

— Билсен бил, билбезен... — дейле, ол жүре берген.

Танабай десе ол үй кижининг ишке баргачын, балазын таштап ийетен кайын энезининг айылынан чыгып кызычагын жединип алып, журттынг учындагы айылы жаар баскажын, оны ыраагынан да болзо, база бир такып көрөргө болуп, деремнинг оромдорын, керек-жарагы бар кижининг чилеп, бир көрзө теермен дөөн, ононг кузница жаар, ононг школ жаар чарыптап, сакый беретен. Ол үй кижининг Танабай жаар көрбөскө албаданып браатканы да, кара арчуулдынг ортозынанг агарган жүзи де, онынг кызычагы да, керек десе оларды ээчип брааткан желбер күчүгөш те — ончозы Танабайга жуук, кару болгон.

Учы-учында үй кижининг бойынынг чеденине кирип, көрүнбөй калар. Танабай десе ол үй кижининг ээн туразынынг эжигинг ачканын, самтар фуфайказын уштып таштайла, суу дөөн ак платьелү жүгүргенин, ононг от камызып, кызычагын жунуп, курсактаганын, ононг одордонг келген уйына удур чыкканын, оны саайла, тунде десе бу үй кижининг тымык карануй турада жаңыскан жадала, олар экүге сүүжерге жарабас деп, Танабай айылду-журтту кижининг, ойндо жажай да берген кижининг, бу өйдө ого, Танабайга, өскө үй кижининг сүүрге эп-жок то, каткымчылу да деп, ононг Танабайдынг үйи жакшы кижининг, оны, көөркийди, канайып ачындырар деп, бойын бойы токтодынып жатканын — мыны ончозын Танабай бодоштыра сананып браадатан.

Мындый санаалардан Танабай кунуга беретен. «Э-э, салым андый туру» — деп, ол суу олјандагы ынаарлу ыраак тѳѳн кѳрѳп алала, јебрен кожондорын кожондоп, бу ак-јарыкта не барын: ишти де, колхозты да, балдарынын ѳдѳк-тонын да, нѳкѳрлѳрин, ѳштѳлерин де, канча јылга куучындашпай келген ѳѳй агазы Кулубайды да, оны каа-јаада кара сууга тѳжѳре тѳжелип турган јуучакты да, керек дезе бойын, Танабайды да, ундып салатан. Ат сууны ичкенин, јаратка чыга конгонын, онон ойто ло сыр јорголо кѳндѳккенин ол сеспейтен. Јагыс ла јорго табынга јууктап келеле, мангын там кожуп ијзе, Танабай бу санааларынан ойгоно чарчап келетен.

— Тр-р, Гѳлсары, бу неге ѳкѳстеп браадын! — деп, ол јагы билинип, тискинин тартатан.

5.

Кандый да болзо, ол ѳй Танабайдын бойынын да, онын јоргозынын да ады чыккан ѳйи болгон. Јѳгѳрѳк малдын магы футболисттин магына тѳнгей. Бу ла јууктарда тили чупчылганча мячик сѳрген кечеги уулчак бѳгѳн кенете ле билер улустын тилине кирип, албатыга кайкал боло берген турар. Мынан ары, ол мячикти воротага кийдире тепкени кѳптѳгѳн сайын, онын магы там ла там бийиктеп браадар. Је ѳй јеткежин, онын ойыны там уйдап, учында ол чек ойнобой барар. Бу ла тушта онын ады ундылып, јылыып калар. Айла оны эн ле озо оны бу табышту макка јетире кѳдѳрген улус ундыыр. Бу мактулу футболисттин ордына ѳскѳзи келер. Јѳгѳрѳк малдын магынын јолы база шак андый. Ол маргаандарда чыгып тургажын ла мактулу. Је мында башказы јагыс ла: аттар бой-бойларына кѳйѳнгилеерин билгилебей јат, улус дезе, кудайга баш, атка кѳйѳнерге эмдиге ѳренип болбогон. Је анда да јок, кѳйѳниш болуп та јат. Ол кѳйѳнчектер јѳгѳрѳк аттын туйгактарына каду кадаган да туш бар. Је, акыр, бойсын...

Карган Торгойдын айткан ырымы чын болды. Ол јаста јоргонын ады-чуузы чолмондый кѳдѳрилип чыккан. Бастыра улус оны билер боло берген. Карганнын да, јаштын да куучыны јагыс ла: «Гѳлсары!», «Танабайдын Гѳлсарызы», «Бач, батаа-а, мал бол, мал бол...».

«Р» букваны айдып билбес уулчактардан бери јорго-

нын мангын өткөнгилеп, жолдун тозынын буркураткылап, «Мен Гүлсалы... Жок, мен Гүлсалы... Эне, мени Гүлсалы дезен!.. Чү, чү, Гүлсалы, ш-ш-шт!» — дешкилеп, чурчуманак тургулайтан.

Мак деген неме не деп, онын күчи кандый эмтир деп, жорго мыны эн-баштапкы жаан жарыштап билген. Ол 1-кы Май болгон.

Суунын жарадындагы жаан акта митингтин кийининде ойындар башталган. Туку кайдан бери түмөн калык жуулышкан. Улус коштойындагы совхозтон до, кедери туулардан да, керек дезе Қазахстаннан да келген. Қазахтар жарышка бойлорынын аттарын экелгилеген.

Жуу божоголы мындый жаан байрам болбогон дешкилейтен.

Туку таң эртеде Танабай жоргоны ээртеп, колоң-үзенизин тонг өткүрө шиндеп турарда, Танабайдын көстөринин суркурашканынан, колдорынын тыркыражынан Гүлсары бүгүн та не де болор деп, сезип ийген.

— Же, Гүлсары, кижини, калак, уятка түжүрдиг — деп, Танабай жоргонын жалын, чүрмежин тарап тура шымыранган. — Калак, боктергиш болуп жада калдыс.

Түймешкен улустын кыйгы-кышкыларынан, жаар-жаак куучындарынан, ары-бери чакпыртынан качан да болбогон, көрүлбеген солун болор деп сезилип турган. Кедери турлуларда малчылар аттарын ээртегилеген. Уулчактар аттарына туку качан мингилеп алган, эмди олордын сыр-кыйгыла ары-бери чапкылаштарын кижини көрөр дө эмес. Анча-мынча бололо, атту улус ончозы чундажып алып, суу жаар уулу болгылаган.

Гүлсары бу акта кара-быырт жуулган улусты ла аттарды көргөн жерде, алан кайкай берген. Актын, суунын чала жуугындагы тонгдөрдиг үстиле тал-табыш күүлеп, күркүрөп турган. Жарык өндөрлү чоокыр арчуулдардан, платьелерден, кызыл маанылардан ла үй улустын актюрбандарынан көс жиргилтиндеп, тайкылып турган. Атар эн чүмдү, эн жараш ээр-үйгендү болгылаган. Узенилер шыгырап, сулуктар кажырап, көндүргеде илген кичинек күзүничектер шанкырагылап турган.

Жергелей тургулаган аттар бадышкылабай, тискиндерин серпий соккылап, жерди чапчыгылап, токтодынышпай тургулаган. Ойын, жарыш башкарган каргандар аттарын бижелеткилеп, база ла мында айланышкылаган.

Гүлсары от-өлөң жип ийген немедий, бастыра бойы тыдынып, ого кайдан да аай-коой жок күч кожулып тургандый болгон. Онын ичи-буурына кандый да от-жалбыш сүне кирип калгандый, ого бу сүнеден айрылып чыгарга жаңыс ла мантаар керек, түрген ле ичкери учуртар керек.

Ойын башкараачылар жарыш башталатан жерге жуулышсын деп темдек көргүскилеп ийерде, Танабай тискинин божодып ийген. Гүлсары эки-үч ле казалеган бойынча ойын башкараачылардын алдына једе конгон. Онон жаңыс жерге айланыжып, бажын кекип, кейтип чыккан. Улус «Гүлсары, Гүлсары...» дежип, бастыразы жиркиреже берген.

Жарышка чыгарга күүнзеген улус ончозы жуулышып келерде, беженге жуук кижиде болгон.

— Албатыдан алкыш-быян сурагар! — деп, ойын башкараачылардын башчысы жакарган.

Баштарын тазада кыраала, магдайын бөслө тангылап алган, жарышка чыккан улус алакандарын жайала, колдорун саң өрө көдүргилеп алала, албатынын ортозыла жорткылай бергендер. Түмен албатынын бир учына чыгара: «Оомиин!» — деп, жаңыс тынышла үшкүрген аяс, айткан сөс чөйилген. Јүстер тоолу колдор магдайлар дөөн көдүрилип, алакандар, агын суудый, јүстерди төмөн сыймай алып түшкендер.

Мынын кийининде атту улус жарыш баштайган жерге сыр-желишле атаңгылап ийгендер. Ол јер мынаг тогус беристе кире бар болгон.

Анайтканча ойындар башталган: јойу, атту улустардын тудуштары, ээрден түжүре тартыш, темир акчаны јерден маң бажына алып чыгары ла онон до өскө маргаандар. Је бу ончозы байрамнын јүк ле бажы болгон, төс маргаан дезе аттардын јүре берген јеринде башталып јаткан.

Гүлсары јолдо токтоныкпай брааткан. Ол, ээзи онын оозын не тудуп туру деп, ондобой турган. Айландыра аттар дезе бијелегилеп, күчтерин бадыргылабай браатканы Гүлсарыны ачындырып та, көөрөдип те турган.

Учы-учында олар жарыш башталатан жерге јеткилеп, аттарын баш-баштай, јергелей тургускылап алган. Атандыратан кижиде олардын алдынча кечире чабала, ак арчуулын көдүрип ийген. Ончолоры байагы кижидең көс албай, тыдынгылап алала, сакугылай берген. Арчуул

элбес эткен. Ичкери болгон аттарла кожо Гүлсары тап эткен. Кату туйгактар алдында јер барабандый жызырай берген. Тозын көдүрилип чыккан. Улустар кыйгырышка-лап, аттар аай-коой јок чапкылап ийгилеген. Јаңыс ла чаап билбес Гүлсары јорголоп брааткан. Оның күчи де, арга јогы да бу јорголошто болгон.

Баштап ончолоры чук баргылаган, је бир канча өйдиг бажында чөйилиже бергилеген. Гүлсары мыны көрбөгөн. Аттардын жүгүрүктери оны акалап чыгала, алдындагы јаан јолго кирип, ырагылай бергилеген. Туйгактар алдынан чачылган оок-оок таштар, кадып калган балкаштын оодыктары Гүлсарының жүзин шыбалап турган, а айландыра дезе сыр-манда брааткан аттар, улустын кыйгызы, камчынын јырсылдаганы, буркураган тозын. Ол тозын булут болуп јаандап, јердин үстиле учуп брааткан. Ачу тердин, чагылган таштардын, тепсей бастырткан кулузын-баргаанын јыды тумчукты туй соккон.

Јолдын тал ортозы өткөнчө олор мынайып ла баргылаган. Гүлсары једип болбос мангла сунгулап брааткан он кире аттар алдында бойынча ла болгылаган. Кийининде аттар ырагылап, тал-табыш тымый берген, је озологон аттарды једип болбозы, ойнодо ээзи дезе тискинин бербези Гүлсарыны там ла ачындырып турган. Оның көстөри атыйланыштан ла салкыннан карануйлап, јол алдында мендештү тескери агып, күн от-јалбышту тегелик болуп, тенериден үзүлеле, Гүлсарыга удур тоголонып клееткен. Гүлсары коркушту терлеп чыккан, је ол канча ла терлеген сайын, бойы бойына там ла јенилип брааткан.

Учы-учында алдында чаап брааткан аттардын мангы эмештен үзүлгилей берген, а јорго эди-каны жаңы изип, манга жаңы кирип јаткан. «Чү, Гүлсары, чү!» — деген, ээзинин үни угулган. Күнниң тоголоныжы там ла там түргендей берген. Јаба јетиртеле, јадып калып турган улустын ачынчылу шолжырайган жүстери, талайып чыккан камчылар, аттардын ырсайган, солустаган оосторы элестеле берген. Гүлсары сулук-тискинди де, ээр-токумды да, кижини де сеспей барган. Бу өйдө оның эди-канында кандый да от-јалбышту күч ойногон. Ол көксиндеги от-јалбышты өчүрерге, жаңыс мантаар ла керек, мантаар ла керек. Мантаган сайын оның көксиндеги от-јалбыш өчүп браадар, је онон ойто там јалбырап чыгар. Мантаар ла керек, мантаар ла...

Je андый да болзо, эн озо коштой-коштой жеерен, боро эки ат чапкылап брааткан. Олор бой-бойлорын сыра-най ла болушкылап болбой, камчыга ла ээлериниң кыйгызына айдаттырып, шунгулап брааткандар. Бу тын жүгүрүктөр болгон. Гүлсары оларды куйруктап алала, жедежиб болбой, узак ла болгон, же оной чыгыт жол боло берерде, оларды озолоп чыккан. Ол болчокко чыга конгон ло жерде, бир кезекке чын ла канаттудый, учуп ийдим деп бодоп калган. Гүлсары көөрөгөн бойынча, көкси бөктөлип, көстөринде күн там ла жаркынду чагылып, жолды төмөн тундурта берген. Же ол удабай ла оны жаба жедежиб клееткен аттардын тибиртин угуп ийген. Ол байагы артыкылап калган эки ат эмди ойто өч аларга жаткан. Олор Гүлсарыны эки жанынан кысап алала, бир де карыш артыкылабай турган.

Олор, үчүдөн үчү, баштары тендежиб, туйгактарынын тибирти жагысталап, учурткылап брааткан. Гүлсарыга эмди олор мантагылап брааткан эмес, а кандый да сан-башка тымыкта бой-бойларына жаба тонгылап калган деп бодолгон. Гүлсары коштой брааткан аттардын ичкери үкүстеген жүстери, көбүкшиген оосторы, жырс этире тиштенип алган сулуктары, үйген-тискини жап-жарт көрүнип брааткан. Керек десе аттардын кылайган канду көстөринен Гүлсары бойынын коркок конжоорлу бажын, өөрмө үйгенин көрүп турган. Боро ат Гүлсарыга чике ле казыр көргөн, жеерен ат көрүжи жалтанчак ла тууралгак болгон. Айла эн ле озо шак ол жеерен ат сондоп баштаган. Баштап онын бу жалтанчак көрүштү көстөри тескери жылып, оной ырайган оозы сондоп, мынын ла кийининде ол жоголып калган.

А боро аттын артыжы узак ла чылаазынду болгон. Ол маны бир эмештен үзүлип, аргазы жок ачыныштан көстөри агара антарылып, мынайда ла кийининде жадып калган.

Ол аттар тартышка чыдашпай, кийининде артарда, Гүлсарыга жеңил боло бергендий билдирген. А алдында десе суу мөңүндий жалтырап, жалаң жажарып, ыраактагы түмөн улустын тал-табыжы угулып келген. Улустын чыданыхпастары десе жолдо тоскылап алган эмтир. Олор жолдын эки жаныла кыйгы-кышкыда чапкылап ийгендер. Бу тушта жорго кенетийин уйдадай берген. Жолдын ыраагын ол жагы сескен. Онын кийининде та не бар, ол эки ат

та жаба једип клееткен, та јок деп, Гүлсары мыны билбей де, керексибей де барган. Ол сандары тартылгакшып, күчи чыгып, маңы үзүле берген.

Је алдында дезе кара бајырт улус күүлежип, јайканыжып, оноң эки јара атту улус ого удур чапкылап ийген. Кыйгы-кышкы там тыгып чыккан. Оноң ол кенете: «Гүлсары! Гүлсары! Гүлсары!» — деген, мунг улустың күүлежин јап-јарт угуп ийген. Гүлсары бу тушта ол чайпалып турган немедий, тыгып, араайлап турган кыйгы-кышкыдан аай-коой јок көөрөп чыгала, бу кыйгы-кышкы ого жаңы тыныш кожуп ийгендий бодолып, ол ичкери болгон. Эх, улус, улус! Олор је нени этпес!..

Гүлсары бу бир де токтобой турган тал-табыштын, сүүнчилү кыйгы-багырыштардын, оны уткып чыккан алкамык атту улустардын ортозыла өдө коноло, оноң маңын араайладып, акты айланып келген.

Је бу јарыш мынайда ла божобогон. Эмди дезе Гүлсары да, оның ээзи де бойлорындый эмес болгон. Јорго бир эмеш тыныш алынган кийининде, албаты тегерийте чыгаалайла, ол тегерик јерге Гүлсары ла оның ээзин алдыртып алган. Ойто ло: «Гүлсары! Гүлсары! Гүлсары!..» — деген үндер өрө шунгулап чыккан. Оноң: «Танабай! Танабай! Танабай!» — деп, ээзиниң ады база жаңыланган.

Улус јоргоны ойто ло көөрөдип ийген. Ол бажын омок өрө көдүреле, көстөри чагылып, албатынын алдына чын ла баатырдың аргымагындый, чыгып келген. Мактын кейинег эзирип, база такып јарышка чыгар деп, туура ташталып, токтоныкпай барган. Ол јараш та, күчтү де, оноң мактулу да деп билип турган.

Танабай колдорын өрө көдүрип, албатыны айландыра јорто берген. Улустың үстиле ойто ло: «Оомиин» — деп, жаңыс тынышла айткан сөс жаңыланып, катап ла јүстер тоолу колдор мандайлар дөөн көдүрилеле, јайа туткан алакандар јүстерди төмөн, агын суудый, түшкен.

Бу тушта Гүлсары бу кызыл-өрт түмен јүстердин ортозынан кенете ол таныш үй кижини көрүп ийген. Ол үй кижии эмди тегиндеги кийип јүретен барыңкай арчуулду эмес, ак плат та кийген болзо, Гүлсары оны сылт этирбеген. Ол үй кижии ырысту ла сүүнчилү күлүмзиренип, күнге чалыткан түрген сууның түбинде јаркындалган таштардый көстөрин Танабай ла Гүлсарыдан айрыбай, улустың бери кырында турган. Гүлсары ол кижии јаар болгон:

ээзи оныла куучындашсын, ол үй кижиге ол мандайында жылдысты ак төөнөйлү кичинек жеерен тижиге тайдыгы тыгыску ла сескир эриндериндий эрке колдорыла Гүлсарынын мойынын сыймазын. Же Танабай тискинди ненин де учун өскө жер дөөн тарткан, а жорго десе ээзин ондобой, ол үй кижиге-жаар болорго, айланышып ла турган...

Эртезиндеги күн, жартап айтса, экинчи май, база Гүлсарынын күни болгон. Ол күн ыраак чөлдөгү жикте серкеблааш деп ойын ойногондор. Бу ойын база бир эмеш футболго түнөйлөш, мында мячиктин ордына бажын кезип койгон серке керек. Серкенин түгү узун, бек, атпактаарга жакшы, сан-сабары тударга эптү.

Чөл катап ла жебрен кыйгыларла торгулып, барабандый типилдей берген. Ойын көрсө деген жаан-жаш кыйгыкышкыбыла айланыша чаап тургулаган. Кече макка чыккан Гүлсары бүгүн улустын ижем-жизине кирип, ойынды чын ла баштай берген. Же Танабай десе онын оозун тудуп, оны ойыннын учуна чеберлеп турган. Ол тушта аламанбайга болор. Ол тартышта кем түргөн, кем чекчил ле күчтү, ол серкени былаай соголо, бойынын журты дөөн кийдире чаба берер. Аламан-байганы десе ончолоры сакыгылаган. Бу ненин учун десе, ол аламан-байга ойыннын энг ле көдүринги, солун тужы. Ойнодо бу тушта кажы ла күүнзеген кижиге ойынга кирижер учуры бар. А кажы ла кижиге, ырыс тартар болор бо деп, ченежерге турбай.

Күн анайтканча ыраактагы казах жерге уур чөмүлүп брааткан. Ол жымыртканын сарызындый, болчок ло койу көрүнүп, көсти кылбыктырбай турган.

Кыргыстар ла казахтар ман бажында ээрден энчейгилеп келип, серкени жерден ала койып, бой-бойларынаг оны ман бажында блаашкылап, бирде кыйгыкышкыла жангыс жерге барчакталышып келип, бирде чөллө жер сайын баргылап, энгир киргенче айланышкылаган.

Арт-учында, узун, чоокыр көлөткөлөр чөлдү кечире чөйиле берерде, каргандар аламан-байганы баштазын деп жакару бергендер. Серкени тегерийте турган атту улустардын ортозы орто мергедеп ийгилеген. «Аламан!..»

Атту улус ончо жанынаг серке дөөн тап эткендер. Же бу мындай сыгылыштын, барчакталыштын ортозынаг серкени блаап чыгатаны тон ло женил эмес. Аттар санаа жок айланышкылап, тиштешкилеп, тебишкилей бергиле-

ген. Гүлсары бу барчакталышта нени де эдип болбой турган. Эх, ак жер болгон болзо!.. Серке Танабайга сыраңай ла тудулбаган. Онон кенете: «Қазахтар ал соклийт, ал соклийт! Тут, ту-ут!» — деген, ачу кыйгы чсйилген. Уружып јаткан ийттердий, айланышкылаган аттардың ортозынаң кара-күренг айғыр минген, гимнастерказы јыртылып калған јиит қазақ чыга конгон. Ол серкени үзенгизинин алды дөөн јаба тартып, чөл јаар чаап ийген.

— Тут, ту-ут! Ол кара-күренг айғырды ту-ут! — дејип, ончолоры ичкери болгылаган. — Түрген, Танабай, түрген! Сен ок једижип айабазың!

Будының алдына кыпчып алған серкези сарбандап, кара-күренг айғырлу қазақ кып-кызыл ажып јатқан күн јаар уулу чаап браатқан. База ла бир эмеш болзо, ол қазақ јалбышталған күн дөөн кире коноло, кызыл ыш болуп таркай бергедий билдирген.

Гүлсары ээзи оны ненинг учун божотпой туру деп, кайкап браатқан. Је Танабай дезе ол қазақ уулды сүрүшкен улустаң, ого болужарга чапкылаган јурташтарынаң ыразын деп браатқан. Ол јурташтары ол қазақ уулды курчагылап ийгилезе, серкени блаап алар деп, ижениш те јок. Керек јанғыс ла мен сени деп, экүдеңг экү тартышса кайтапаза.

Танабай мыны ончозын сананып, бодоштырып алала, Гүлсарының оозын божодып ийген. Гүлсары күнге удурә кодүрилип клееткен јерге үкүстей энчейеле, ичкери сунған. Тибирт, чур-чуманак кыйгы-кышкы тургуза ла артып, ырап, кара-күренг айғыр дезе јууктажып клееткен. Ол айғыр артынчакту болордо, оны јаба једери тоң ло күч эмес болгон. Танабай јоргоның оозын айғырдың атаңар јаны дөөн бурыған, бу ненинг учун дезе, серке атаңар јанында болгон. Бот олар теңдешкилеп келгендер. Танабай энчейип келеле, серкени тудардың кажы јанында, қазақ јүгин камчы јаны дөөн кенете ажыра таштап ийген. Аттар дезе ол ло бойынча күнге удурә чапкылап брааткылаган. Танабайга дезе эмди бир эмеш артала, кара-күренг айғырды камчы јанынаң једижер керек. Јоргоны айғырдаң айрыырга күч те болзо, Танабай Гүлсарының оозын тартала, айғырды серкелү јанынаң јаба једип алған. Је јыртык гимнастеркалу јиит қазақ серкени бир јаны дөөн эптү таштап ийген.

— Эр эмтирин! — деп, Танабай кыйғырган.

А аттар дезе ол ло бойынча күнге удура чапкылап брааткан.

Танабай эмди мынайдарга жарабас деп сананган. Кандый да өскө эп керек. Танабай жоргозын айгырга сырагайла жаба тартала, казах уулдын ээринин кажына төжиле жада түшкен. Казах уул оноң айрылар деп, туура болордо, Танабай оны божотпогон. Гүлсарынын түргени ле эптүзи Танабайга кара-күрөң айгырдын мойынына артылып алар арга берген. Ол мынайда серкеге жеделе, оны бойы дөөн тарта берген. Танабайдын эки колы бош, оноң ого он жанынан тартарга эптү болгон. Мынын учун ол серкенин тал ортозын бойына тартып алган.

— Эмди тудун, казах-карындаш!

— Ээ, кыргыс-карындаш, эдер болорың!

Мынын кийининде аай-коой жок маң бажында тартыжу-блааш башталган. Олор экү, жем блаашкан муркүттердий, бой-бойларына кадалыжып алала, бой-бойларын коркыдыжарга кулак тунгадый багырыжып, аңдардый аркыражып, колдоры толголыжып, серкени атпактаган тырмактарынын алдынан кан кызарып келген. А аттар дезе ажып брааткан күннин кийининен бой-бойларына кыыраңтыжып, чаплагылап брааткан.

Бу мындый жалтанбастардын, чын ла эрлердин ойыны дегедий, ойын артырган жебрен ада-өбөкөгө баш болзын!

Серке эмди эки чаап брааткан аттардын ортозында, кол бажында болгон. Тартыжу учуна жууктажып келген. Олор унчугушпай, тиштерин жара тиштенгилеп, серкени будыла кыпчып блаай соголо, жетиргиспей чаба берерге турган. Казах уул бөкө болгон. Онын колдоры жоон, болчойышкан балтырларлу. Оноң ол Танабайдан бир ле канча јнит. Же Танабай дезе бу кире јүреле, кандый эп-сүме көрбөгөн деер. Ол он будын кенете үзегиден ушта тартала, айгырдын кабыргазына тееп алган. Мынайып чирей тебинеле тартарда, кайда барзын, казах уул серкени ычкынарга жеде берген.

— Тудун! Тудун! — деп, ол уул серкени салар башта кыйгырып ийген. — Эр чын ла эр болтыр.

Танабай серкеле кожо ээрден арай ла чарчай бербеген. Же оноң сүүнген бойынча, аай-коой жок кыйгырып ийгенин билбей калган. Ол жоргонын оозын быргый тартала, чындык тартышта блаап алган серкезин үзегизинин алдына кыпчыйла, казах уулдан качып баштаган. А удура

десе кулак тунар багырганча, Танабайдын улузы чапкылап клееткен.

— Гүлсары! Гүлсары алсогийт!

Бир чук казахтар онын бажын корый чапкылаган.

— Ойбай, Танабайды тут, кап!

Эмди Танабайга жангыс ла казахтарга бажын корытпай, бойынын улустарына једип алар керек болгон. Ол тушта олар Танабайды ортозына сугуп, бөктөгилеп алгылаар.

Танабай качып, јоргонын оозын база кенете туура тарткан. Гүлсары десе Танабайдын санаазын билип тургандый, ээзи кайдөөн лө энчейзе, ол дөөн болуп, сүрүжүден качып брааткан. «Эр, эмтиринг, Гүлсары, сен эр. Көөркий мал...» — деп, Танабай бойында шымыранган.

Јерге чек ле энчейе јада түжүп, узун куйрук суй салып, учук чылап чөйилип келип, Гүлсары казахтардын курчузынаң жылбырап чыгала, көөнү түс учуртып ийген. Бу тушта Танабайдын јурташтары чаба једе конуп, оны айландыра курчагылап, бөктөп алгылаган. Олор эмди качып баштагандар. Је сүрүшкен казахтар олордын јолын кескилеп ийгендер. Мынын учун ойто ло аттарды бура тартыш, ойто ло качыш. Бу ал-камык атту улус — качкандары да, сүрүшкендери де — тыныш буулар түрген учушта канаттан канатка келтейип, үүриле шунгулаган куштардый, чөлдди чарыптагылай бергилеген. Тозын тегериге јетире көдүрилип, чөл кыйгыларга торгулып, кем де ады-бойыла баш ашкан, кем де адын тударга аксаңдап јүгүрген, је ончолоры ойыннаң, маргааннаң билинбес болгылаган. Ойында кем де бурулу эмес. Јалтанбас-тардын ла јеткер керексибестердин бажы жангыс...

Күннин јүк ле кыры көрүнип, бозом кирерге јүрген, а аламан-байга десе энгирдинг чаңкыр серүүнинде чөлдди туйгактарла торгултканча ла болгон. Эмди кем де кыйгырбай барган, кем де сүрүшпей турган, је андый да болзо, олар маннын көөрөм-көкүзине алдыртып, чапкылап ла брааткылаган. Јергелей чөйилип калган атту улус төгнөң төггө, болчоктон болчокко кара толкудый чайкалып, туйгактардын тибирти — бир, ээр үстинде јайканыш — бир, үзениге тебинип, соксондожы — бир баргылап ла јаткан, баргылап ла јаткан. Улустын јүстери соок, кем де унчукпаган. Чындап та, казахтардын јаркыраган

домбразы ла кыргыстын комузы туйгактардын тибиртинен ман бажында табылган болор бо?!

Карарган жыраалардын ары жанынан суу жалтырт эткен. Ого жетире жаан ыраак эмес. А сууны кечкен кийининде, ойыннын божогоны ол — анда журт. Танабай ла онын курчу-каруулчыктары ол ло бойы чек брааткандар. Гүлсары олардын сырагай ла ортозында, эн тын каруулда болгон.

Гүлсары арып калган, бош ло арып калган брааткан. Же мындый күч күнде арыбай да база. Эки жнит оны јединип алала, жыгыларга бербей турган. Арткандары Танабайды корулаган. А Танабай дезе өнгөрип алган серкезине төжиле јадып алган брааткан. Арып-чылаганына онын бажы бош калбандап, ол ээрде арайдан ла тудунган. Нөкөрлөр эмес болзо, Танабай бойы да, јоргозы да кыймыктангылап та болгылабас эди. Азыйда, байла, өштүлөрдөң база мынайда качкылаган, шыркалу баатырды олјодон мынайда айрыгылаган...

Бот, арт-учында — суу. Улус токтобой ло, сууга кире конгондор. Суу мачылдап, кайнап чыккан. Јниттер јоргоны бу јангмырдый чачылган суунын, такалу туйгактардын ташка кулак тунар калыражынын ортозыла кечире јединип чыккандар. Же бу ла! Јенү бу!

Кем де серкени Танабайдан алала, журт дөөн чаба берген.

Казахтар ол јаратта артып калган.

— Же ойногоныс јакшы, маргаандашканыс јакшы — дејип, кыргыстар кыйгырышкан.

— Су-кадык болыгар! Бала-барка, мал-аш јакшы болзын! Эмди келер күсте туштажарыс! — деп, казахтар каруу береле, аттарынын оозын кайра бурып ийгендер...

Караңуј кирип калган. Танабай айылда отурган, Гүлсары дезе өскө аттарла кожо чакыда турган. Гүлсары качан да мынайып арыбаган. Јаңыс ла оны эн баштап үреткен күнде мынайып арыган болордон башка. Же ол тушта Гүлсары, эмдигизине көрө, јаш корбо болгон ине. А айылда куучын ол керегинде болгон:

— Же, Танабай, сениң Гүлсарын учун ууртап ијелик. Ол эмес болзо, бис бүгүн јенү дејип, бого отурбас та эдис.

— Ээ, а ол кара-күрөң айгыр база тын ла мал болтыр.

Ол казах уул да эрдин бойы ошкош. Эм тушташта аярынар керек, аярынар.

— Андый эмей а. Эмди ле көстөримди јумзам, Гүлсарынын качып браатканы көрүнөт. Эрјине мал чөлдин үстиле тен јылбырап брааткандый ине.

— О-о, оны не куучындаар. Андый атту јангыс азыйда баатырлар јүргөн болордон башка.

— Танабай, а сен оны беелерге качан агыдарга?

— О-о, күрүм эмдигештен сүрүжип турар. Је арай ла эрте, эрте. Келер јаста кемине једер болор бо. А бу күсте бош агыдып ийерим. Тойынзын...

Калай берген улус аламан-байгада не болгонын, јорго канайтканын тоолоп, узак отургылаган. А Гүлсары дезе сулугын кыјырадып, содуда турган. Ого мынайда таң адар керек. Ол јаан аштабаза да, је јарындары сыстажып, сан-буттары арыганынан тырлажып, туйгактары изип турган. Аламан-байганын тал-табыжы эмдиге ле кулагында шуулаганча болгон, ойто ло кыйгы-кышкы, сүрүжү јууктап клееткендий бодолгон. Ол каа-јаада чочып, кулагы селт эдип, бышкырып ийип калып турган. Анданып, силкинип алала, аттарла кожо оттоп јүрер күүни келген. Је ээзи дезе ненин де учун удап јат.

Је ээзи арт-учында карануйда чала јайканып, чыгып келген. Онон кандый да ачу јыт јаарсыган. Танабайдан бу мындый јыт ушта-башта ла јытанатан. А бир јылдан јоргоны өскө кижин минер, ол кижиден бу ачу, күүн булгалар јыт күнүн ле јаарсыыр. Гүлсары ол јытты да, ол кижини де сыранай көрөр күүни јок боло берер.

Танабай јоргозына базып келеле, онын мойынын сыймап, колын токумынын алдыдөөн суккан:

— Содуун јетти бе? Арыган ба? Мен де чек кыймыктанар эмес болкалдым. Сен меге кылагдаба. Је бир кичинек ууртап ийдим. Сен учун ине, сен учун. Бүгүн байрам. Бир ле кичинек. Мен бойымнын киремди билерим. Јуу-чакта да киреленип јүретем. Је кылагдаба деерде. Эмди јанарыс, амыраарыс. — Ээзи колондорды тыгыда тартала, айылдан чыгып келген улусла база эмеш куучындажып турала, онон ончолоры туш-башка атангылап ийгилеген.

Танабай јурттын уйуктап калган оромыла јортып брааткан. Айландыра тымык болгон. Ыраакта јаланда угулар-угулбас трактор тыркыраган. Ай туулардын үс-

тинде турган, садтарда чечектеп калган яблонялар агарып, кайда да сыр-кожондо тоорчык көкиген. Ол бу журтта ненин де учун сок жагыс болгон. Ол кожондоп, кожондоп турала, тындаланып токтой түжүп, онон ойто ло жыр-сылдада сыгыра берип турган.

Танабай адынын оозын тартып алган.

— Бач, жаражын, жакшызын — деп, ол айда салып ийип калган. — Тымыгын не деер. Жагыс ла тоорчык... Сен мени билеринг, Гүлсары. Ээ... сен табынынга жетсен ле, амыр, а мен...

Олор кузницаны өткүлөп ийгилеген. Жагыс ла журттынгы учына чыгып, сууны кечеле, үүрлер жаар ууланары арткан. Же ээзи Гүлсарынын оозын ненин де учун санг тескери бура тарткан. Ол журттынгы ортозыла барган оромды өрө алала, онынгы учында ол бир үй кижинингы айылынынгы тужына токтой түшкен. Ол үй кижинингы кызычагыла кожо жүретен желбер күчүгөш ологго удурга үргенче чыгала, онон токтоп, жалканчый берген. Ээзи ат үстине унчукпай, нени де сананып турала, үшкүрүп, онон тискинин алаатыганду силке тарткан.

Јорго тап эткен. Ол төмөртиндеги суу дөөн ууланып, јолго чыга конгон. Ээзи тапшыланып ийген. Гүлсары үүрге једерге тегин де мендеп турган. Олор акты өдүп, јараттанг сууга кирип, туйгактар таштарга шакылдай бергилеген. Суу күркүреген табышту ла соок болгон. Кечүнинг тал ортозы кирезинде ээзи кенетийин Гүлсарынынгы оозын кезем тартала, кайра бурып ийген. Гүлсары ээзи јастырган болор деп, бажын булгай берген. Ол не бурылатан? Бу канчазын јортотон? Же ээзи Гүлсарыны ачыда камчылап ийген. Гүлсары камчыны сырагай сүүбейтен. Ол кыјырантып, сулугын калырада чайнап, арга јокто кайра бурылган. Ойто ло јаланг, јолго чыгыш, јурт, байагы айыл.

Айылдын куйунына ээзи ээрде ойто ло чыданыкпай, тискинди ары-бери тарта берген: кайдөөн јорторго турганын аайлаар арга јок.

Паратанынгы јанына токтой түшкендер. Чынын айтса, бу парата да эмес, јантыйып калган эки төнгөш болгон. Ийдичек ойто ло үрүп чыгала, токтоп, жалканчый берген. Турада тымык ла карануй болгон.

Танабай ээрденг түжеле, адын једингенче, чеденнингы ичиле өдөлө, көзнөктингы шилин араай токулдадып ийген.

— Бу кем? — деп, турадан үн чыккан.

— Бу мен, Бүбүжан, ач. Уктын ба, бу мен.

Тураның ичинде от жалтырап, көзнөктөр өчөмик жарый берген.

— Бу сен не? Бу мындый орой кайдан келген? — деп, эжиктен Бүбүжан көрүнгөн. Ол жаказы ачык ак платьелү болгон. Кара чачы жардына түжүп калган. Онын эдининг жылузы ыраагынан билдирип, ол бирги таныш эмес чечектин жыды жытанган.

— Жаман сананба, Бүбүжан, — деп, Танабай араай унчуккан. — Аламан-байгадан оройтып жанганыс. Арыганыс коркуш. Адым чек ле баспайт. А үүрге жетире ыраак, бойың билеринг.

Бүбүжан унчукпаган.

Онын көстөри, айга чалыткан сууның түбиндеги таштардый, жарып, өчүп турган. Јорго ол үй кижиге эмди ле ого базып келеле, онын мойынын сыймаар деп, сакый берген, је ол онойтпогон.

— Ичике-ей, соогынай — деп, Бүбүжан кызынып айткан. — Је не турун? Канайдар, кир. Је слерлер не ле деп табар инегер — деп, ол араай каткырған. — Бу атту айланыжып турганчан, бойым бош боло бердим. Бу сен уулчак эмес инег.

— Акыр ла. Адымды буулап салайын.

— Туку чеденнинг толугына тургус.

Эзининг колдоры качан да мынайып тыркырашпайтан. Ол Гүлсарыны түрген амагайлап ийеле, је колонгын божодып болбой, узак болгон. Бир колонгды ол эмеш божоткончылаган, экинчизин, ол ло мендеген бойынча, ундып койгон.

Олор экү тура дөөн киргилей бергилеген.

Бу таныш эмес јерге турарга јорго эп-јоксынып турган.

Сүттий айдын болгон. Гүлсары теңери өрө теңкейип чыккан, чанкыр чалуга туттурган тууларды чеден ажыра ширтеп, кулактарын элип-селип, тыңдаланып турган. Суакта суу шорлогон. Ыраактагы јалаңда байагы ла трактор тыртылдап, садта байагы ла сок жаңыс тоорчык сыгырган.

Қоштойындагы яблоня ағаштан ак-чек чечектер түшкүлөп, аттын арка-белине, јал-куйругына табыжы јок конгылап тургулаган.

Түн бос-быс жарып клееткен. Јорго уладай берген буттарын солып, ээзин сакуганча болгон. Ол бу ла тушка, мынайып ла тура, канча таг адырар деп билбеген.

Танабай тагары жуукта чыккан.

Ол јоргоны сулуктаарда, онын колынан ол таныш эмес солун чечектин јыды јытанган.

Бүбүжан Танабайды үйдежип чыккан. Танабайга бажын јөлөп ийерде, ол оны узак окшогон.

— Тьфүк, сагалын кыйып туру — деп, ол шымыранып айткан. — Түргенде. Көр, кандый жарык — дейле, јүрер деп, кайра болгон.

— Бүбү, келзен де — деп, Танабай шымыранган. — Бу адымды не сыймабадын. Сен бисти тог ло онойтпо.

— Ундып салтырым ине — деп, Бүбүжан каткырып ийген. — Көрсөң дө, ол бастыра бойы яблонянын чечеги туру ине — деп, ол јоргого кандый да эрке сөстөр айдып, оны бойынын саг башка, ол мандайында јылдыстый төөнөйлү тижн тайдын эриндериндий, тыгыску ла сескир колдорыла сыймай берген.

— Сууны кечеле, ээзи кожондоп ийген. Онын кожонынын күүзине алтамын теңдеп барарга јенгил. Уүрлерге түрген ле једер күүни келген.

Ол май айда Танабайдын малды түнде кабыратан үдеези келген. Танабайга бу бажай боло берген. Јоргого түн јорук, түн јүрүм башталган. Түште ол отоп, амырап јүрер, түн ле кирзе, малды кандый бир јикке кийди ре айдап салала, ээзиле кожо јурт төөн, ол айыл дөөн учурткылап брааткылаар. Јер та жарыган ба, та јок, ойто, мал уурдаган улус чылап, чөлднн билдирер-билдирбес орук јолычактарыла јиктеги арткан мал дөөн ойто билинер-билибес брааткылаар. Ээзи аттарды жууп, јоктогон кийининде јангы токунайтан. Јоргого бу јоруктар күч ле келишкен. Браатса да, клеетсе де, ээзи сүрекей мендеер, а түниле јол јокко ары-бери чабатаны јенгил эмес ине. Је канайдар, ээзинин күүни андый болгон до.

А Гүлсарынын күүни чек башка болгон. Онын табы болзо, ол үүрден ырабас та эди. Ол айгыр кемине једип клееткен. Эм тургуза ол мал баштаачы айгырла эптежип турган, је андый да болзо, кандый бир беени экилези айлангылап, бой-бойларына јай беришкилебей, чат-мат тартыжарга једе беретени күннен-күнге көптөп јүрген.

Гүлсары мойынын саадактый эгип алала, куйругын

чычайтып, үүрдинг алдына жаантайын седеккеп тураачы боло берген. Шыгырада киштеп, оқыранып, беелерди жалмажынап ала койып, токтоныкпай туратан. А беелерге десе Гүлсарынын мынайтканы жарап та туратан ошкоч. Олор баш-айгырды күнүркеди, Гүлсарыга кезикте сөйкөнгилеп те тургулаар. Жоргого тыг ла једжетен — ол айгыр ачынчак ла согушчан болгон. Је кандый да болзо, ол айылда түниле туруштан бу артык болор эди. Мында десе ол беелер санап туратан. Јерди чапчып, узак токтоныкпай турала, токунайтан. Кем билер, бир учурал эмес болгон болзо, ол түнјорукташ та канча кире болор эди...

Ол түнде јорго база ла ээзин сақып, ол айылда чеденнинг јанында турган, керек десе үргүлей де берген. Танабай оны туранын бүркүзининг сайламазынап канкайта буулап койгон болгон. Мынын учун Гүлсары јадып болбогон: бажы эмеш ле салактай берзе, сулук оозын өйкөп ийер. Је андый да болзо, оны ненин де учун уйку јыга согуп турган. Кей кандый да уур, тынчу, булуттар теңерини бүрүнжийледип турган.

Гүлсары уйку аразында ба, айса түш јеринде бе, агаштардын кенете шуулажып, јайканыжа бергенин угуп ийген. Олорды кем де силке согуп, јыгарга албадана бергендий бодолгон. Салкын чеденнинг ичин јалай согуп, сүт саайтан куру көнөкти калырада тоголодып, кургадып койгон кийимдерди буузыла катай үзе соголо, кайдөөн дө учура берген. Ийдичек кангылап, ары-бери ийиктелип, кирер јерин таппай барган. Жорго шоокырынала, кулагы сергий чыгып, тындаланып, бажын чеденнен чыгарала, чөлдө серемјилү кайнап турган карангуйды ширтей берген. Онон бу дөөн коркымчылу да, јеткерлү де, күүлеген, күзүреген та не де келип јаткан. Бу ла тушта түн, јыгылып јаткан аркадый, јазырап, күкүрт күзүреп, јалтылдап, јалкындар кара булуттарды чечкелей берген. Јаңмыр уруп ийген. Жорго бойынын үүри учун коркып, оны кем де аай-баш јок камчылап тургандый, ачу киштеп, чирене берген. Ол айгыр болуп бүдерде, оны үүрлерин түбектерден айрызын деп, арјанынап салынган јайалга эмди ойгонып чыккан. Бу јайалга оны тургуза ла үүр дөөн кычырган. Мынын учун ол анзыраган бойынча, үйген-сулукка, чылбырга, оны божотпой туткан бастыра немелерге удуратүймөп чыккан. Ол ээзининг үни угулар болор бо деп, ачу-

ачу киштеп, јерди чапчып, октолып турган. Је удур ја-
ныс ла јоткон улыган, јоткон сыгырган. Эх, ол тушта ол
божоно берген болзо!..

Ээзи ак ич чамчалу чыга јүгүрген, ээчий — ол үй ки-
жи. База ла ак кийимдү. Је озор јанмырга тургуза ла кар-
рагылай бергилеген. Олордын үлүш јүстери, коркыган
көстөрүн көк јалкын јалай согуп, туранын калбагдаган
эжиктү келтегейин јарыдып ийген.

— Тур, Тур! — деп, Танабай адын чечерге үкүс эткен.
Је ол Танабайды эмди таныбай турган. Ол кийик неме-
дий, ээзине чурап, чеденди оодо чапчыйла, чирене берген.
Танабай бу тушта турага јапшынала, ого јууктап келген.
Онон бажын колдорыла корулап алала, Гүлсарыны үй-
генинен ала койып, селбектене берген.

— Чеч! Чеч түрген!

Үй кижии чылбырды арайдан чече тартып ла ийерде,
јорго карайлап туруп, Танабайды сүүртеј берген.

— Камчы керек! Түрген камчы!

Бүбүжан камчы дөөн болгон.

— Трр, трр! Эх, өлтүрерим, сек! — деп, Танабай јорго-
ны бажы, јүзи дөөн камчылай берген. Ого канайып та
болзо, атанар керек, үүрге тургуза једер керек. Ондо та
не болуп калды болбогой? Јоткон малды айдай да берген
болордон айабас.

Јоргого дезе база ла үүр дөөн барар керек болгон.
Эмди ле, тургуза ла! Ол мынын учун киштеген, мынын
учун карайлаган, мынын учун чиренген! А јанмыр
чын ла көнсктөн ургандый, күкүрт јалкыннаг элбенде-
ген тунди күзүртиле силке согуп, атыйланып турган.

— Тут дейдим, тут!

Үй кижии үйгеннен тудуп ла аларда, Танабай ээр өрө
калып ийген. Ол ээрге отурарга јеткелекте, јүк ле аттын
јалынаг атпактанып алган, Гүлсары дезе үй кижини јыга
табарып, көблмөк сууга эмеш сүүртегенче, чеденнен ка-
лып чыккан.

Мынаг ары Гүлсары сулук-тискинди де, камчы, кый-
гыны да — нени де башбиндирбей, бу јоткондолгон тун-
ди, бу ургун јаашты өткүре, јолды «арјанынаг» ла сезип,
шунуп брааткан. Јанмырдаг көпчил чыккан сууны кечи-
ре, күкүрттин күзүрежи, суунын күркүрегени өткүре,
јырааларла ырдыртып, јуукаларды ажыра калып, јалан-
дарла элес эдип, токтоду јок барып јаткан. Ол бу мынай-

ып јаан жарыштарда да, аламан-байгада да, качан да мантабаган.

Танабай оны үрkip калган жорго та кайдöөн, та канайып апарып жатканын жакшы билбей турган. Жагмыр ого онын жүзин, эдин жалай согуп турган жалбыштый бодолгон. Санаазында жангыс ла : «Уүрлер-кайтты не, канайтты не? Эмди кайда не? Баш ла бол, төмөнгги темир жол ло дөөн болгылабаган болзо! Ол тушта жеткер! О, аллах, болуш! О, арбактар¹, болушкар! О, Гүлсары, жыгылба, бүдүрилбе!»

А чөлдө дезе жалкындар чөйилип, тунди ак жалырла кылбыктыра тундуруп тургулаган. Карануй ойто биригип, күкүрт ойто ло атыйланып, карануйды жара согуп, жагмырды салкын сабап турган.

Бирде жарык, бирде карануй, бирде жарык, бирде карануй... Жалт-жап, жалт-жап...

Жорго карайлап чыгып, оозы ырылганча ачу-ачу киштеп брааткан. «Слер кайда, кайда? Киштегер, киштегер?» — дегендий бодолгон. Же каруузына тегери күркүреген, оног — ойто ло маг, ойто ло бедреш, ойто ло жоткон дөөн...

Карануй, жарык, карануй, жарык... Жалт-жап, жалт-жап...

Жоткон эртен тура жаны сыныккан. Булуттар эмештен таркагылап, күнчыгыш төөн үргүлей берген. Анда күкүрт эмдиге ле күркүреп, ыркыранганча болгон. Жутка, жалкынга сабадып, тыпактадып койгон жер ышталып жаткан.

Бир канча малчылар чачылып калган аттарды жуугылап, чөлдү эбире тибирип тургулаган.

А Танабайды дезе эмегени бедреген. Чынын айтса, бедреген де эмес, сакып отурган. Жоткон башталып турарда, ол улусла кожо малдагы Танабайга болужар деп, чапкан кижги болгон. Жотконго айдадып брааткан малды жардын кырына токтоткылап алгылагандар. Же Танабай дезе жок болгон. Оны аза берген болбайсын дешкилегендер. Же үйи дезе оны аспаган деп билип турган. Коштой жаткан айылдын уулчагы Алтыке: «Эй, Жайдар-апа, туку клеет, Танабай-ага клеет!» — деп, сүүнчилү кыйгырала, ого удур чабарда да, Жайдар кыймык та этпеген. Тенибер өбөгөнинин жанып клееткенин ат үстинен унчукпай көрүп турган.

¹ Арбактар — ада-өбөкөлөрдүн сүнези.

Танабай үлүш ич чамчачаң, бөрүк жок, түниле бош болуп калган атту тыс та унчукпай, бүрүңкийленип калган клееткен. Гүлсары камчы жанында кийин буды аксап жеткен.

— Бач, а бис слерди не аайлу бедрегенис! — деп, байагы уулчак ого жетире чаап келеле, сүүнчилү кыйгырган. — А Жайдар-апа слерди сакып, бош болкалган отуры.

Эх, уулчак, уулчак... Бала нени билзин!

— Астым. Адам барып... — деп, Танабай кими ректе- нип, жер дөөн айткан.

Олор экү мынайда тушташкандар. Бой-бойларына не- ни де айтпагандар. Уулчак мал айдап жүре берерде, үйи араай унчуккан:

— Ээ, Танабай, ого жүк кийинип алала, чыккан бол- зонг. Карын штанду, өдүктү эмтиринг. Уйатту эмес пе? Айла жаандай берген кижидеер сени. Балдарыңнан да көрзөң, а сен...

Танабай унчукпаган. А чын да, ол нени айдар?

Онойткончо уулчак малды жууп ийген. Мал карын он- чо болгон.

— Же жанак, Алтыке — деп, Жайдар уулчакты кычырып айткан. — Бүгүңги ишти адам айтсын деердең башка. Айыл-журтты жоткон бастыра чачып койгон. Барып жууп, жазаар керек.

А Танабайга шымыранып айткан:

— Сен мында бол. Кийим, курсак экелип берерим. Бу бойың улуска канайып көрүнерге?

— Же, же, мен жиктин ичинде болорым — деп, Танабай арга жокто кекиген.

Олор атангылай бергилеерде, Танабай малын одор- лодор деп, айдай берген. Узак айдаган. Күн тийип, жылый берген. Чөл буулап, тирилип келген. Жанмырла, жаш өлөң- лө жытана берген.

Аттар жиктерден жиктерге, жалаңдардан жалаңга мен- дебей желгилеп, төгнүн төбөзине чыккылап келген. Бу туштан Танабайга сыранай ла өскө телекей ачылды деп бодолып калган. Чөл лө тегеринин бириккен чийүзи кор- кушту ыраакта жаткан. Тегери жаан, бийик ле ару. Чик жок ыраакта чөлдө поезд ышталган.

Танабай адынан түжеле, өлөңлө ичкери баскан. Бу- дынын алдынан талаң-келен учуп чыгала, бийикте ко-

жондой берген. Танабай бажы салактап калган, базып браадала, кенетийин јерге көнкөрө барып түшкен.

Гүлсары ээзинин мынайтканын качан да көрбөгөн. Танабай ыйлап, жарындары силке тартылып јаткан. Ого уйатту да, коронду да болгон. Ол жүрүминде калганчы катап туштаган ырыстан айрылып јатканы бу деп билип јаткан. А талаң-келен дезе сыгырганча ла болгон...

Эртезинде үүрлер туулар јаар көндүккен — озор бого ойто јангыс ла эзенде, эрте јаста бурылар. Көчкүндер сууны јакалай, јурттың јаныла өткүлеп јаткандар. Койлор, уйлар, мал үүр үүрлериле чөркөлип брааткылаган. Аай-коой јок жүктерлү шайрак төслөр лө аттар, таң атту үй улус ла балдар чөймөдөлишкен. Озорды јелбер-јелбер ийттер ээчигилеген. Кандый тал-табыш јок деер: кыйгы-кышкы, камчы јангыс ла «јырс», киштеш, мөөрөш, маараш...

Танабай үүрин ол жарыш болгон элбек јалаңла, улус отурган кырлакла айдап, јурт јаар көрбөскө албаданып брааткан. Гүлсары јурттың учында үренчик айыл јаар болуп, блаажып турала, камчы јиген. Озор ол ло бойынча, ол мандайында јылдыс-төөнөйлү кичинек тижн тайдын эриндери ошкош тынгыску ла сескир сан-башка колдорлу үй кижиге туштабай, өдө бергилеген...

Үүр көнү јелип брааткан. Эмди јангыс ла кожоң керек, је ээзи оос ачапан да. Јурт јадып калган. «Јакшы болзын, јурт! Алдыбыста туулар. Келер јаска јетире јакшы болзын, чөл! Алдыбыста туулар!».

6

Түн ортозы јууктажып жүрген. Гүлсары чек ле базып болбой барды. Бу јуукага јетире ол канча катап амырап, үрбедеп јеткен. Је јууканы кечер күч јок. Карган Танабай адынан чөкөнип, оны албадабас деп билип ийди. Ат, чек ле кижн чилеп, онтоп, кинчектелип турган. Мынын учун ол јадарга турарда, Танабай токтотподы.

Јорго соок јерге јадала, бажын токтоду јок кекип, онтоп јатты. Ого соок болгон. Ол сиркиреп, калтырап јаткан. Танабай тонын уштыйла, оныла аттың арказын јаап койды.

— Је кайттың Гүлсары? Бач, уйдап жүрген болдың? Көрзөң, соокко тонгоныңды.

Танабай база та нени де кимиренген, је јорго сыра-
гай укпай барган. Онын јуреги үзүлип, тумчаланып, чын
ла бажында согулган: тум-там, тум, тум-там, тум... —
чек ле бөрүден үркийле, санаа јок мантап брааткан үүр-
дин тибирти ошкош.

Ай туулардан уштылып чыгала, туманга ородып, кый-
мыгы јок тура калды. Јылдыс табыш јок үзүлеле, тегери-
ни чийип өтти...

— Је сен мында јат. Мен барып, курай сындырып ке-
лейин.

Ол былтыргы јылдын кургак баргаазын јууп, узак
болгон. Бир кучакка јетире јууганча, колдорын бош ка-
дадып алды. Онон керде-марда дейле, колында бычакту,
јууканын түбине түшти. Мында десе ол тамариск деп
јырааларга учурады. Одырар неме бар эмтир деп сүүне
берди.

Гүлсары күйген оттоң коркып, ого качан да јуукта-
байтан. Эмди десе коркор чыдал јок, јылуга, ышка туй
алдыртып јатты. Танабай тамариск јырааны баргаала
кошмоктойло, от төөн таштап, јалбыштаң көстөрин ал-
бай, колын јылыдып, унчукпай, сумал төжөктү отурды.
Каа-јаа туруп, аттагы тонды јазап кучуп салат. Ойто ло
отко келет.

Гүлсары јылып, калтыражы токтой берген, је көстө-
ринде эмдиге ле сары туман, көкси бөктөлип, тыныжы
тартылып јатты. Јалбыш салкынга өрө чөйилип, ойто јыга
соктырып турды. Качаннан бери ого ээ болгон карган
бирде көрүнип, бирде јылыйып отурды. Јоргонун эдире-
ген санаазында озор јотконду түнде чөллө аай-коой јок
учурткылап браат деп бодолгон. Гүлсары карайлап чы-
гып, киштеп-киштеп, үүрлү малды кычырып, таппай, кин-
чектелип, ак јалкындар јалтылдагылап тургандый.

Јарык, карануй, јарык, карануй...

Јалт-јап, јалт-јап...

7

Қыш өткөн. Ол, байла, малга да, улуска да бу ак-ја-
рыктын үстине јүрерге тон ло уур, јаман эмес деп көргү-
зерге сананган ошкош. Күндер јылып, мал-аш тойынар,
эт, сүт ээжилер, байрамдар да, јарыштар да болор. Је
иштер де болор: кой төрөш, кой кайчылаш, јаш малды

телчидиш, көчүштер, мыныла кожо кажы ла кижинин бойынын жүрүми өдөр: сүүштер, айрылыштар, койу көчөлөр, конок күндөр, балдардын үредүзиле оморкоштор эмезе чөкөмөлдөр — же не болбос деер? Иш качан да түгенбес, же кыштын шыразы кезекке ундылып калар. Журттар, малдын чыгымы, одоры жок тошторло тонгон жер, самтар айылдар, соок кажаандар келер кышка жетире сводкаларда ла отчеттордо арткылаар. Онон ойто ло кыш — ак төөлү жеде конгон турар. Малчы кижини, ол кайда да болзо, жазымы жок табарып, бойынын кыжыранын көргүзип берер. Нени эдерин ундыганын, нени керексибегенин — ончозын санандырып келер. Кыш жирменчи де чакта ол ло бойы...

Ол до өйдө база андый ла болгон. Арып калган мал туулардан түжүп, чөллө жайыла берген. Жас, жылдан чыкканы бу.

Ол жаста Гүлсары үүрде айгыр болуп жүргөн. Танабай оны эмди каа-жаада ла ээртейтен.

Гүлсары жада-тура жакшы айгыр болгодый бодолгон. Кичинек кулундарды адазындый кичеер, эне-бее канайып-канайып көрбөй калган болзо, жеде конгон турар. Кулунды кебелбезин, үүринен артпазын деп, айдап жүрер. Ойнодо Гүлсарынын база бир жакшызы — малчылар аттарга тегине ле бодоп тийжер болзо, кыртыштанып, үүрин аалга жер дөөн айдай берер.

Ол жыл кышта колхозто солынталар болгон. Жаңы председатель келген. Чоро дезе керектерин табыштырала, райондо больницада жаткан. Онын жүреги бош уйдаай берген. Танабай нөкөрине барып жолугар деп, канча ла сананган, же ол ло бойынча болалбай калган. Малчы кижикөп балдарлу энеле түней ине — жаантайын ла иш, анчадала кыш-жас тынар да өй жок. Мал темир машина эмес, токтодып койоло, таштап ийерге. Танабай ол ло бойынча райондогы больницага једип болбогон. Болушчы дезе ондо жок болгон. Бир болушчы болуп үйи чотолып турган — канайып та болзо, курсак-тамак иштеерге керек: трудкүнге келижип турган јал-јалам јетпес те болзо, эки кижинин трудкүнине бир кижинийинен көп келижер ине.

Је Јайдар дезе эмчек балалу. Онон кандый болушчы болотон? Танабай түн-түш малды жаңыскан кабырган. Онон Танабай коштой жаткан улусты оны бир күнге бо-

жодып ийзин деп, сурайын деп жүргенче, Чоро больницадан жанып келген деп табыш жеткен. Айдарда, олор, үйиле экү, Чорого төмөндөп түшкөн кийининде де жолукпай дешкилеген. Же төмөндөп алала, жаңы жерге токунап ла жүргенче, бир керек болгон. Ол керекти эске алызса, Танабай эмди де куйка-бажы жимиреп чыгар.

Ол күн эртен тура Танабай малын одорго чыгарып ийеле, ажанар деп жанып келген. Кызычагын койдоноло, үйиле кожо бойлорынын ол ло бор-ботко керектери керегинде куучындашкылап, чайлагылап отургылаган. Интернатта уулы бар, оны көрөр керек, оноң бажаай базарга киреле, балдарга ла үйине кандый-кандый кийим-тудум садып алар керек дежиپ отургылаган.

— Же ондый болзо, Лайдар, мен жоргомды ээртегейим— деп, Танабай чайын ууртап унчуккан. — Оноң өскө жаңыс күнге айланып болбос болорым. Бу ла минип келзем, оноң амыразын.

— Же онызы бойында туру.

Бу ла тушта тышкары тибирт угулган.

— Чыгып көр — деп, Танабай үйине айткан.

Үйи чыгала, «завферма Ибрагим» ле база та кем де эмтир деп келген.

Танабай күүн-күч жок көдүрилип, кызычагын кучактанганча, удур чыккан. Ибрагимди, малдын фермазынын заведующийин, ол ичине кийдирбей де турган болзо, же келген айылчыны уткыйтан жанду. А Ибрагим нениг учун жарабай турганын Танабай бойы да билбес. Ибрагим өскө жамылуларга көрө кату сөс тө айтпас, жымжак, жалакай, же андый да болзо, ондо кижинин ичине кирбес, та не де бар. Ижин ол тоң ло тың керексибейтен: малдын баш тоозы ла бар болзо, ого болор. Малдын угын жарандылары, оны кичеери, өскүрери Ибрагимнинг санаазында да жок. Кажы ла малчы малды бойынын билгенинче, табынча кабырып жүретен. Мыны Танабай партийный жуундарда жаңыс такып айткан эмес. Ончолоры жөпсингилеп, Ибрагим бойы да: «Эйе, андый, чын, айтканыгар жакшы» — деп, отурар, же оноң түңгей ле иштин жаранып турганы билдирбес. Карын малдагы улустың ак-чеги жакшы. Олорды Чоро бойы талдаган.

Ибрагим адынан түжүп, алаканын жайа салып келген.

— Ассалом-алейкум, ба-ай! — Ол бастыра малчыларды «байлар» дейтен.

— Алейкум-ассалом! — деп, Танабай соок унчугып, келген улустың колын туткан.

— Же мындагы улуста не бар? Не солундар? Мал-аш, бала-барка кандый, Танаке? — деп, Ибрагим, үренген аайынча, сурактарды тѳгүп, оозын арбайтып, жаан жүзи там тегерийе барып, күлүмзирене берген.

— Же кем ле жок.

— Андый ла болзын. Слердинг колыгарда мал не жан турар.

— Же айыл дөөн киригер.

Жайдар айылчыларга жангы кийис төжөк салып, оның үстине улус отуратан, эчкининг терезинег эткен бостек салып, чаксырай берген. Ибрагим оныла жакшылажарын база ундыбаган.

— Жакшы ба, Жайдар-байбиче? Жакшы жүригер бе? Бойыгардын Танаке байыгарды жакшы кичееп турыгар ба?

— Жакшы, жакшы ба? Төр дөөн өдөөр. Отурыгар.

— Биске кымыс ур — деп, Танабай жакарган.

Кымыстанг ичкилеп, калырашкылап отургылаган.

— Эмди мал ижинег быжу неме жок болбой. Жай болзо, эт, сүт — деп, Ибрагим шүүлтелей берген, — а жер ижинде эмезе кандый бир өскө иш болзын — олордон кижиге не түжүм түжер? Айдарда — малдын куйругынанг тудуныш ла. Оног өскө... Чын эмес пе, Жайдар-байбиче?

Жайдар бажын кекиген, Танабай унчукпаган. Мыны ол бойы да билер, оног бу сөстөрдү Ибрагимнен баштапкы такып угуп жаткан эмес. А Ибрагим десе малдаг чыгып кайда да барбазың, оның учун мени тооп жүр деп айдарга турганын кем билбес. Танабай десе ого удур бу мында жакшы неме жок, кажы ла кижиге эттү, сүттү эптү жер бедрезе, бис чорт то болбозыс деер күүни келген. Андый болзо, арткан улус канайдатан? Канчазын тегин иштейтен? Жууның алдында мындый болгон беди? Күскиде кажы ла айыл дөөн эки-үч абра аш тарткылап браадатан жок по. А эмди не? Ончолоры куру таарларлу жемзегилеп жүргүлеер. Ашты бойлоры ла өскүргилеп жат, оног бойлоры ла калаш жок отургылаар. Бу неге жараар? Жаңыс ла жуундардагы айдып турган куру кычырула, ижендиришле улусты узак иштедип болбозың. Чоронунг жүреги мының учун уйдап турбай, Улуска ижи учун жаңыс ла жакшы сөстөр-

дөң башка оның нени де берер аргазы жок. А эртенги жуудан бүгүңги өкпө артык. Же бу ичте-буурда туулган санааны Ибрагимге айт та, айтпа да. Ойдо Танабай эmdi узак куучындашпаска турган. Келген улусты түрген аткарып ийеле, жоргоны ээртейле, керек-жарагын барып, бүдүрүп келер-деп отурган. А бу улус та не келгилеген? Сураарга эп-жок.

— Бу мен сени таныбай отурум, уул, — деп, Танабай Ибрагимле кожо келген, бир де унчукпай отурган жииттен сураган. — Бу сен Аблак өббөнниң уулы эмезинг бе?

— Эйе, Танаке. Мен оның уулы.

— Бач, бу өйдиг өдүжин не деп айдар. Мал көрөр деп келгенг бе?

— Жок, бис...

— Ол мениле кожо келген — деп, Ибрагим куучынга түрген ле кириже берген. — Бис слерге керектү жүргенис, же керекти ойдо айткайыс. Жайдар-байбиче, бач, бу слердин кымызыгардын жакшызынай. Айла ачу да эмтир. Кажы, база урыгар.

Ойто ло бор-кар калыража бергендер. Танабай олоорды кандый да кыйгак керектү жүрген улус деп билзе де, же ол кандый керек деп, таап болбой отурган. Учында Ибрагим карманынан кандый да чаазын кодоргон.

— Же бистинг келген керек бу. Кычырыгар.

Танабай бойында кычыра берген. Чек ле буквалап та кычырган болзо, бу чын эмеш пе деп, көстөрине бүтпей, отура калган. А чаазында жаан букваларла көндүрө бичип койгон болгон:

«Жакару.

Малчы Бакасовко.

Гүлсары деп жоргоны божодыгар. Ол мында минерге керек.

Колхозтын председатели (кол салганы ондолбос) 5 март 1950 жыл».

Танабай нени-нени, же мыны ла сакыбаган. Ол чаазында бүктей тудала, гимнастерказынын төш карманына сугала, бош ло ос-быс түжүп, баш көдүрбей, узак отура калган. Эди-канына соок жайылган. Же Танабай мыны тон ло сакыбаган эмес болгон. Чын да, ол аттарды улус минзин деп өскүрүп, азырап турбай. Ол бригадалар дөөн канча кире мал аткарбаган болор деп. Же Гүлсарыны! Жок ло жок. Ол жоргоны бербеске кандый бир шылтак табар деп,

мендей-шиндей санана берген. Чын да, кандый эп табар? Жангыс ла мангаарыбай, жазап шүүр керек. Же Ибрагим энчикпей барган.

— Же бу ла, Танаке. Андый ла эш керекке турбас керектү иүрген улус бис.

— Же, же, Ибрагим, — деп, Танабай ого токуналу көргөн. — Керек кайда барар ол. Кымыстан ичип, куучындажып отурза, артык эмес пе?

— Айса. Слер санаалу кижинегер, Танаке.

«Санаалу! Көрсөн, айдыжын. Жок түлкүзибе меге, түлкүзибе. Болбозунг бала...» — деп, Танабай ичинде ачына берген.

Бор-кар куучын ойто ло күүн-күч жок улала берген. Эмди мендеш жок.

Танабай жаңы председателге, чынын айтса, председателге де эмес, а жүк ле онын чаазынында салып койгон колыла баштап анайда танышкан. Танабай онын бойын көрбөгөн. Ол Чоронун ордына келерде, Танабай кедери тууларда кыштаган. Жаңы председател кату кижин, ойно даан башкараачы иште иштеген кижин дешкилеген. Баштапкы ла жуунда ол иштебестерди кату каруузына тургузар, акка-көккө чыгарар деп, минимум трудкүнди иштебегендерди судка иетире апарар деп, озолондыра кезедип койгон. Бу колхозтын уйдаган шылтагы жаңгыс ла ол колхозтын кичинек болгонында, эмди дезе колхозторди даандаткылаар, ол тушта керек ондоло берер — оны мынын учун бого ийгилеген, а ол дезе хозяйствоны эн озочыл агротехнический ле зоотехнический эп-аргаларла апарар — бу онын тос амадузы деген дешкилеген. А мынын учун мынаг ары ончолоры агротехнический ле зоотехнический кружокторго үренер учурлу деп жакыган.

Чындап та, үредүни баштагылап алгылаган — плакаттардан кадагылайла, лекциялардан кычыргылап бергилеген. А чабандар ол лекцияда уйуктагылап отурганы керек те эмес...

— Же, Танакке, бистинг отурыш иеткен болбой — деп, Ибрагим Танабай жаар сакылталу көрөлө, сопогынын түрүлүп калган кончын түзедип, түлкү терези тебетейин кактап, сыймай берген.

— Же, завферма, менин сөзим бу. Председателге мынайда айт: Гүлсарыны бербейт де. Ол үүрде баш-айгыр болуп турган. Беелер ээчип жат де.

— Ой-бой, Танаке, бу нени айдадыгар. Керек болзо, бис слерге Гүлсарынын ордына беш айгыр берерис. Кызыр бее артар болор деп сананбагар да. Мында сөс тө жок — деп, Ибрагим кайкай берген. Ол кереги бүдүп браадарда макатып отурган, оноң Танабай кенете тескери тебинип ийерде... Эх, бу Танабай эмес, өскө кижиге болгон болзо, ондо сөс тө жок болор эди. А бу Танабай! Ол керек десе агазына да килебеген — мыны чотко салар керек. Саржулаар, сагыстаар — оноң өскө керек коомой-тып айабас.

— Жок, меге слердин беш айгырыгар керек те жок! — деп, Танабай терлеп чыккан мандайын арчий согуп, керектин чынын айдар деген. — Не, сениң председателиңе минер ат табылбай турган ба? Чеденде толтыра мал эмес пе? Нениң учун жаңыс ла Гүлсарыны минер деп турган кижиге ол?

— А канайдар, Танаке, оны? Председатель — башлык кижиге, жакару берер кижиге. Бис десе оны тоор, көдүрер учурлу. Ойнодо бодозоор: ол аймак та түжет, айылына улус та келет. Председатель жаантайын албатынын ортозында, ширү-ширтезинде деер бе кандый...

— Не, өскө ат минзе, улус оны тобоос болор деп турган ба? Ондо не — жоргодон өскө ат минбес кижиге бу?

— Өскө дө ат минбей а. Же онызы андый ла. Бодозоор, слер черү-жууга жүрүп келдигер. Билер инеер: генерал легкой машиналу, а солдат — грузовой. Бот андый: генералга — генералдыйы, солдатка — солдаттыйы. Андый эмес пе?

— Бу мында керек өскө болбой — деп, Танабай таталый берген. А нениң учун деп, жартабаган да, жартап болбос то эди. Жаңыс ла жорго колдон ычкындырыларга жатканын сезип, кезем айткан. — Бербезим. Керек жок болзом — үүрден айрыгар. Кузницага да барарым. Анда мениң маскалды айрыгылап болбозоор.

— Же бу канайып турыгар, Танаке? Бис слерди тооп, баалап жадыс. А слер десе чек ле жаш бала болэрдеер. Кайткан кижиге мынайдат? — деп, Ибрагим отурган жерине токтодынбай барган. «Керек коомой. Председательди кижиге тегиндү ижендирген болуп?!» Айла, председателге Гүлсарыны бойы айдып берген. Экелип береечи болгон, а эмди десе... Тьфүк, көрмөстин Танабайын!

Ибрагим уур үшкүреле, Жайдар жаар болгон.

— Жайдар-байбиче, слер де бодозогор: жангыс ат, сок жангыс ат, је јорго до болгой, ол не ол? Уўрде кандый мал јок, талдамазын минигер. А мында десе кижн келген, кижини ийгилеген...

— А андый болзо, сен тең не өткүре албаданып браадын? — деп, Жайдар сураган.

Ибрагим туктурылала, колын іайган:

— А кайда барар, байбиче. Дисциплина. Мени экел дешкилеген. Бойыма болуп отурган эмезим. Мен тең эштек те минип жүрбей. Бу Абалактын уулынаң да сурагылазаар — экел деп ийгилеген.

Онызы унчукпай, бажын кекиген.

— Эп-јок неме болјат — деп, Ибрагим көндүктуре ле берген. — Биске председатель ийгилеген, ол биске айылчыла түңгей ине. А бис десе ого минер ат та талдап бербей јадыс. Мыны албаты билзе, не деп айдар? Кыргызтарда мындый неме качан да болбойтон.

— Је, айдарда, јакшы — деп, Танабай унчуккан. — Јаткан јурт карын билзин. Мен Чорого једедим. Ол агынкөгин чыгарып берер.

— Чорого барзагар да, неме болбос. Мыны Чоро тегин де билер. Барзагар, жангыс ла Чорого јаман эдеригер. Улус не деер? Јаңы председателди керекснбей, эскизине іүгүрип турган дежер. А Чоро — оору кижн. Оны јаңы председателле өөркөштирерге бе? Чоро парторг болор, олојо кожо иштегилеер. Чорого не јаман эдерге?

Куучын Чоро керегинде боло берерде, Танабай унчукпай барган. Ончолоры тыс отура бергилеген. Жайдар уур үшкүрип:

— Бер ары — деген, — улусты тутпа.

— Бот, байадан мынайда айдатан ине, Жайдар-бийбиче.

Ибрагим тегиндү албаданбаган. Бу керектин кийининде база бир кезек бололо, ол завфермадан чыгып, председателге бастыра мал ижн јанынаң заместитель боло берген.

Танабай көстөри іумук та болзо, је ол алдында не болуп турганын јап-јарт көрүп турган. Гүлсарыны туткулаганы, ого јап-јаңы нокто суккулаганы — бойының ноктозын Танабай качан да бербес — ончозы ого көрүнип турган. Гүлсарының үүрдең барбаска, мойножып

чиренгенин, Абалактыг уулына јединдиртпей, кедерлешкенин, Ибрагим дезе үзенизине туруп чыгып, јоргого бир јанынаг, бир јанынаг келип, оны камчыла киргенин көрүп турган. Јоргонунг көстөрин, ол көстөрдиг бу таныш эмес улус оны үүрден, беелерден, кулундардан, ээзинен кайдөөн, ненин учун апарарга турган деп, ачынчылу көрүжин, киштеерде јоргонунг оозынаг чыккан бууны онын јалын, арказын, куйругын, јалмажындагы камчынын сорбы јолдорын, керек дезе атанар јанындагы алын колынын сакагынын үстинде таш кыйган кичинек балуны, аттын јоругын, туйгактардын алдынаг чийе чөйилген истерди, жарык сары-буурыл түктердин кажы ла кылын — ончозын көргөн. Оног бажын көдүреле, көстөрин ачып ийерде, Гүлсарыны апарып јаткан улус болчокты ажып брааткандар. Танабай кыйгырганын билбей калала, олардын кийининег чаап ийген.

— Ай, ай, тур, тур! — деп, айылдан Јайдар чыгара жүгүргөн.

Бу ла маг бажында ого кенете: «И-и, бу кадыт ол түндер, ол үй кижиге учун, эрјине-малданг өч алып јат» — деген санаа кире конгон. Ол адынын оозын силке тартып буруйла, айылдын эжик алдына ээрден түже калыйла, тиштери быырап, јүзи атыланып калган, үйинин үсти орто келген.

— Сен ненин учун атты бер дедин а? Неге макатыдыг а? — деп, ол үйине чике көрүп, үни чыкпай, шымыранып айткан.

— Ай, ай, токуна. Колынг чычандаба — деп, үйи өнөтийин керексибечинг болгон. Мынайтса ла, Танабайдын өкпөзи өчө беретен. — Је бу сен канайып турган кижиге? Уксаг, билзег, сананзанг. Гүлсары сенин бойыннын адын ба? Сенин бойында је не бар? Ончозы бисте колхозтынг эмей. Јүрген жүрүмис андый да. Гүлсары — колхозтынг малы, а председатель — колхозтынг ээзи ол, айткан сөзи — сөс. Ол ло. А ол бир неме деп тегин јерге кыйналба да. Барар болзонг, эмди де бар. Ол мененг јнит, јараш. Мен де ол чылап, тул артып калар эдим. Је салым болуп, сен јанып келген де, канайдайын. А мен сени канайып сакыбагам! Не болбогом. Је оны эмди чотко салба. Уч балаг бар. Олорды канайдар? Јаандаза, не деп айдарын? Олор сего не деер? Мен олорго не деерим? Бот мыны санан. Бойын бил...

Танабай чөл дөөн сала берген. Уўрдинҗанына кере ле тўжине токунап болбогон. Уўр өскүзиреп калгандый болдогон. Онон болгой Танабай бойы да өскүзиреп калгандый. Күн де өскө, тенгери де өскө, бойы бойы да эмес ошкош.

Қараңғуда јанып келген. Айылға унчукпай, қарарып қалған кирген. Қызычактары уйуктағылап јатқан. Очокто от бозорған. Уйи онын қолына суу урала, курсак салған.

— Јок, курсак ичер эмезим — дейле, Танабай төмөн көрүп отура қалған. Онон кенетийин, ойгоно чарчап келгендий, — қажы комузын ал, «Эне төөнинҗыйын» кожондоп бер — деген.

Јайдар темир комузын алала, оозына сугуп, комустын чичкечек тилине чертип туруп, үрүп ийерде, јебрен көчкүндердин баш јымыраар күүзи сыылай берген. Кожон ак ботоозын¹ жылытқан эне төө керегинде болгон. Ол бу ээн алтайла канча күнге түни-тўжи мантап браат. Бойынын кичинек ботоомойын қычырып, ачу огурып, бедреп браат. Ол бойынын ак ботоозын энир бозомдо јарат қырыла, таң эртеде телкем чөллө ээчитпейтени бу туру Ээлгир мойнын узада чөйип, эл ағаштан јалбырактар үспес, элестелген буттар кумак чийип, ээн чөлдөрлө экү керибес. Ак сүдин эмиспейтени бу туру, арка-мойынын јалабайтаны бу туру. Сен кайда кара көстү ботоомой? Қаруу бер, үн чығар! Эмчектен сүт саамчып јат, энейиннин эмчегинен буттарын төмөн јолдолып јат. Сен кайда? Қаруу бер, үн чығар! Эмчектен сүт саамчып јат, энейиннин эмчегинен. Ак сүт... эне сүт...

Јайдар сүрекеј комуштајтан. Бу ла мының учун, о туку качан кичинек қызычағаш Танабайдың көзине илинип турбай.

Танабай кожон угуп, баш көдүрбей отурған. Онын көстөри јумук та болзо, үйи көрүнип отурған. Уйинин канча јылдарға изүде, соокто иштерден қарбайа қатқан қолдоры көрүнген. Буурайып, суйуп қалған чачтары, көзин, оозын айландыра чырыштары көрүнген. Ол чырыштардың ары јанында олардың јүре берген јиит тужы — кара-күрен чырайлу, јардына толтыра кејегелү қызычак ла ойиндо јип-јиит Танабай бойы, олар экүниң јолугыжып, јуукташқаны көрүнген. Танабайдың түбектеринин, шыра-

¹ Ботоо — төөннің балазы.

ларынын тал ортозын үйи көдүрүп браатканын, көрүп отурган.

...Эне-төө канча күнге түни-түжи балазын бедреп мантап ла браат. Балазын кычырат ла, огурат ла. Сен кайда, кара көстү ботоомой? Эмчектен сүт саамчып жат, энейинин эмчегинен буттарын төмөн жолдолып жат. Сен кайда? Каруу бер, үн чыгар! Эмчектен сүт саамчып жат, энейинин эмчегинен. Ак сүт... эне сүт...

А кызычактар койдонышкылап алала, уйуктагылап жаткан. Айылды айландыра дезе чөл. Бу карангуйда учукуйузы жок ошкош чөл.

Гүлсары дезе бу өйдө конюшняда атыланып, конюштарга уйку бербей турган.

Конюшняга — аттардын түрмезине онын баштапкы киргени ол болгон.

8.

Танабай бир күн эртен тура көрзө, жорго үүрде једип келген жүрген. Ээрлү, ноктозында үзүлип калган чылбырлу болгон.

— Гүлсары, Гүлсары! — деп, Танабай сүүнген бойунча, үсти орто чаап келген. Гүлсары өскө үйгендү, уур үзенилерлү, өткүрө јаан, эп-јок ээрлү келтир. Танабай бу ээрди көрөлө, кыртыжы курыган. Ээрдин капталы килиг кадарлу јастык болгон. Тьфүк, чын да бу атты эр кижн эмес, а жоон учалу эмеен минип турган ошкош.

Танабай бу кижн уялар ээрди алала, таштап ийерге сананган, је Гүлсары туттургыспаган. Ол Танабай јаар көрбөй дө турган. Айдарда, беелер санап, бууры бош түгенген болгодый.

«Качкан туру көөркий. Мал ине, мал. Је акыр, эмеш тенеерип алгай. Мен дезе айтпазым» — деп, Танабай сананала, үүрди бир кезек мантадып көрөр деген. Бедирү јеткенче, Гүлсары эмеш јайымдап, айылына јанып келгендий бодогой.

Танабай үзениге туруп чыгала, үүрин айландырып ийген.

— Кайт, кайт, кайт!

Уүр чөл дөбн тизирт эткен. Беелер кулундарын оокыргылап, байталдар чек ле кейтигилеп, куйруктарын чычайтып ийген брааткылаган. Аттардын јалдары салкынга

а́трай берген. Күнге чалыткан јер каткырып јаткан. Гүлсары силкине согуп, сыны сергий түжүп, от-өлгөн јигендий, көөрөп чыккан. Ол баш айгырды беелердин кийини дөөн сүрүп ийеле, үүрди бойы баштап алган. Беелердин сүдининг, кулундардын, кујурсу салкыннын јыттары — үүрдин јыды бажын айландырып ийген. Онын арказында бу јаан ла эп-јок, јастык капталду ээр керек бе́ди, кабыргаларына согулган уур үзенилер керек бе́ди! Кече район јерде ол куру чакыда сулугын кајырадып, күзүреген машиналардан туура ташталып, кере түжине турганы онын санаазында да јок. Эниргери дезе јыды-талына чыдажар эмес чайныйдын јанында көөлмөктө турганын, оног јангы ээзи көп улусла кожо тышкары чыкканын, ончолорынан күүн булгалар јыт сокконын Гүлсары ундып койгон. Јанып клееделе, оло́р бу балкаш-јылчырыкты көрө-тура, эш-кереги јок јарыш эткилеген. Гүлсары кыртыштанган бойынча, агаш-ташка сайылгадый, ичкери болгон. Јангы ээзи ээрдин үстинде, чын ла сумалдый, арыбери јайылып брааткан. Оног ала-күнинен ле Гүлсарынын јамајайын сулукла ыра согуп, бажы дөөн камчылай берген. Бу ончозы эмди Гүлсарынын санаазында да јок. Беелердин сүдининг, кулундардын, кујур салкыннын јыдынан — үүрдин јыдынан онын бажы айланып, эзирип јат. Јорго мантап ла браат, мантап ла браат, бедирү дезе јууктап клеет деп, ол кайдан билзин мал.

Танабай үүрин байагы јерине ойто айдап келерде, јурттан эки конюх јеткен. Оло́р Гүлсарыны айдагылай берген.

Је јаан удабай Гүлсары ойто ло качып келген. Бу качарда ээр, үйген јок. Байла, үйгенин канайып та уштыйла, чеденнен једип келген ошкош. Танабайдын баштап каткызы келген, је оног ойто соок тартынып, јоргоны тудуп алган. Коштой јаткан јиит уулды, кийининен айдап бер деп, айбылап алала, Гүлсарыны јуртка бойы јетирер деп сананган. Јол ортодо качкын јоргоны истешкен конюхтар учураган.

— Бу кайтканаар?! — деп, Танабай слорго керек дезе ачына да берген. — Ылгый кол-буттары кабышпас таңмалар не коштоныжыи алганаар. Јаан кижининг адын јазап тудар керек ине.

Гүлсары үчинчи катап качып келерде, Танабай ойынга кааја-эш эмес, чын ла ачына берген.

— Бу сен мынаг нени јиирге турган. Тенек сен, тѣнек, — деп, ол арбана-арбана јоргоны тудала, јуртка јетиреле, конюхтарла чугаандажала, јанган.

Је Гүлсары божонзо ло, једе конгон јүрер. Конюхтардын да, Танабайдын да кыртыжына тийе берген.

...Ол күн Танабай одордон орой јанала, орой уйуктаган. Малың не-не болуп калбазын дейле, айылының јанына айдап келген. Уйкузы карамтыгышту, токуналу ла уйку эмес болгон. Байла, түште тоң өткүре арып-чылайла, онойткон. Саң ла башка түш түжелген: Танабай та јуучактың јеринде, та эткомбинатта, мал сойгон јерде. Кан ла кан, айландыра кан, колы база кан. Танабай түш јеринде де болзо, кан түжелгени јакшы эмес деп билип, ол канды кайда-кайда јунуп алар деген. А улус дезе оны ийде салгылап, ого каткыргылап тургулаган. А озор кемдер — билер арга јок: «Танабай, колыңды канла јунуп јадын, канла. Мында суу јок, Танабай, кан мында, бастыра кан! Ха-ха, хо-хо, хи-хи!..»

— Танабай, Танабай! — деп, јардынаг үйи силкиген. — Ойгон дейдим.

— Бу үүрде не болјат, уксан. Айгырлар соғужып јат. Байла, база Гүлсары келген болор.

— Көрмөстинг малың! Кижини амырынаг аскырып! — деп, Танабай карганып туруп кийинеле, укругын туткан бойынча, табыш угулып турган јик төөн јүгүрген. Таң бозорып келген болгон.

Көрөр болзо, Гүлсары. Бач, бу не?! Јорго кижендү калып турган. Киженинің шилјирмези калырап, јангыс јерге айлана соғуп, карайлап чыгып, ачу чыгырып турган. А ол бир көрмөс — үүрдинг айгыры дезе кижендү немени тееп ле јат, тиштеп ле јат.

— И-ий, көрмөс! Қала-кала-калу-у-ук! — деген јерде, Танабай башайгырдын үсти орто чурап келеле, укрук сынганча, шыйдамдап ийген. А көстөринең јаш тоголонып келгениң билбейтир де. — Бу не а, Гүлсары? Бу сени канайткылап койгылаган? Ойнодо бу сен бойың да кайткан, је кайткан?

Је бу не аайлу неме — мындый ыраак төөн, суу, јуука кечире, канча төңдөр, болчоктор ажыра үүрге кижендү једип келген де. Қсөркий, байла, түниле ле соксондогон. Сок јангыскан... шилјирмениң шынғырты... качкын...

«Ой, ой, ой!» — деп, Танабай јоргоның мойынын сый-

май берген. Оноң жүзин Гүлсарының эриндерине төгөн берерде, онызы маказыранып, көстөрүн жумала, эриндерин кыймыктадып, Танабайдың жүзин кычыкайлап турган.

— Эмди не болорыс, канайдарыс а? Сен бу бого келижинди токтоткон болзон а, Гүлсары? Бу сени жакшыга экелбес, Гүлсары, экелбес. Тенек сен, тенек. Нени де билбезинг...

Танабай жоргоны шиндеп көрзө, айгырла согу жарда чыккан сыйрык-бычык удабай ла жазыла берер эмтир. А киженге өйкөткөн алын колы... Туйгактары бастыра кан. Киженниң кийизи эски бололо, суу кечерде, тўжўп калган болбайсын. А кийизи жок кижен малдың колын аайлатсын ба. «Жок, жок, Ибрагимниң ле ижи бу. Ибрагим, артык кем де эмес. Каргандардан казып тапкан болбайсын, кўрўм. Тфук, ийтти, шилемирди!» Кижен — азийгы улустың тудунган-кабынган тужуузы. Кажы ла кижен башка сомоқту, тўлкўри жокко ачылбас. Азийда эн жакшы аттарды уурдатпаска болуп, кижендегилеп тургулайтан. Тегин кыл тужууны уурчы бычакла ла кезип ийер, а кижендў малды апарып болбос. Эмди кижен каа-жаала көрўнер. Байла, кандый бир карганның айылының иргезинег табылган. Бу кандый тенектин санаазына кирген. Гүлсарыны журттан ырабазын дешкилеген ине. А ол десе тўней ле једип келген.

Гүлсарының киженин бастыра билезиле жуулышкылап алып, уштыгылаган: Јайдар жоргоның оозын тудуп, көстөрүн бөктөгөн, кызычактар јанында ойногылаган, Танабай десе темир-терстў кайырчагын экелеле, кара суу терге тўже-тўже, киженниң сомогын ачар эп бедреген. Узак ла мууқанган, колын да јара согуп алган. Је оноң артычында кузнец ле болуп иштеген учун ачты ошкош.

Киженди кижиге көрўнбес јер дөөн мергедеп ийген. Оноң жоргоның кыйдырган колын сўркўштеген. Јайдар оны чакы дөөн јединген. Јаан кыс кичинегин јўктенеле, айыл дөөн баскан.

А Танабай эмдиге ле солустаганча. Оноң туруп, темирлерин жуула, барып, байагы киженди ойто алып алган. Кандый да болзо, өскө кижиниң јөөжөзин берип ийер керек. Оноң өскө алымдап айабас. Оноң киженди шиндеп отурала, оны эткен кижиниң узын кайкаган. Чын да јазап, сананып таап эткен јазал-эдим болгон. Азийгы кыргыз улустың колы. Эмди ол иш ундылып,

ташталып калган. Кижен эмди керек эмес. Је чын да, киженде эмди сөс тө јок, а бот өскө јазалдар јоголып калды — олор карам. Кандый јараш јинјилер, куйкалар, топчылар, мөңүннег, јестен, агаштан, тереден јүзүн-базын тудунар-кабынар эдимдер, јазалдар — је нени эткилебейтен деер! Баалу эмес те болзо, јараш болгон. Ойнодо кажы ла эткен јазал бойы ағылу, сок јангыс, өскө-зине түңгей эмес. Эмди теленирден је нени ургулабас? Айактар да, калбактар да, сыргалар да, тазтар да — не јок деер — је кайда ла барзан, ончозы јангыс, бир калып.¹ Көрө, көрө, көс илинер неме табылбас. Кижі кунугар. А ээр эдетен устардың калганчы, кактанчылары ла артып браат. А кандый ээрлер эткилейтен! Кажы ла ээр куучынга кирген, бойы ағылу, бойы јүрүмдү болгон: кем эткен, качан, канайып, кемге эткен, эткени учун нени алган, эптү бе, јенгил бе, јылбас па, јайылбас па? Удабас, байла, ол бир Европада чылап, ончолоры машиналу јүргүлеер. Түп-түңгей машиналарлу, јангыс ла номерлери башка. А ада-өбөкөнниг узын, билерин ундып јадыс. Азийгы колло узанышты тирүге тобракка көмүп јадыс. А колдо кижиниң күүни, кижиниң көзи...

Танабай јүре-јүре кенете мынайда беретен. Ол албатынын кол ижи ундылып браатканына ачынып, мынын учун кемди бурулаарын ондоп болбойтон. А јиит тужында азийгыны тобракка көмөр, јоголтор дегендердин бирүзи бойы болгон. Бир катап комсомолдордың јуунында айылдарды јоголтор деп куучын да айткан. Кайдан да: «Айыл — эски јүрүм, олор түңгей ле јоголор, революцияга келишпес» — деп угуп алган. «Айылдардан — кубал, эски јүрүм јогол!»

Бот, мынайып айылдарды «кулактагылап» салгандар. Кийистерин бор-кар керектерге кескилеп, үрегилеп койгондор, агаштарын чеден-чулан эдип ле, керек дезе, одырып та салгандар...

А оног көргөжин, кедери малдагы көчкүн улус айылы јок јадып болбос болтыр. Эмди дезе Танабай канча ла катап ол туштарда, ол айылды јоголтор деп, онын оозы канайып ачылган болбогой деп, јаан кайкаар. Көчүп јүрер кижиге айылдан артык эм тургуза не табылган? Јок.

¹ К а л ы п — форма; (ок уратап калып).

Ол айылдан Танабай бойынын албатызынын кайкамчылу тапкырын канайып сеспеген. Жебреннег бери үйеден үйеге ченелип, жазалып келген жөөжө деп, канайып билбеген? Айылда чүм-чам да жок, артык, чаптык, уур болгондуй бир неме де жок мыны канайып сананбаган?

Бойы десе эмди Жоргой өгөөниөн арткан, бастыра жыртык, самтар, саргара ышталып калган кийис айылда журтап отуру. Жайдардын шылтузы эмес болзо, ол жебрен айыл туку кажы чакта жыртылып, ташталып калар эди. Жайдар кере түжине ле оны жамап, сырып, бириктирип отурар. Же оног жаан ла болзо, неде ле болуп, үлтүрөп калган кийис жыртылып, тыдылып, оног мынан тегери көрүнүп, салкын кийдире согуп, жагмыр, кар чача жаап келер. Үйи ойто ло жамаар, тежнир, бу иштиг учы та кайда — билдирбес те.

— Бу канчазын шыраалаарыс? — деп, үйи комуздап та отурар. — Бу кийис эмес, ылтармыш ине. Бастыра ууталып, төгүлүп жат. А керегелери не болуп калган. Айдарга да уятту. Сен биске жагы кийис сурап берзег. Айыл-журттын ээзи сен эмезинг бе? Кижичилеп бир-качан жадарыс па, айла тен жок по?

Танабай баштап «же-жү» деп салып, үйин токунадып койотон. Же оног жагы айыл керек деп, колхозко айдынар болзо, айыл тудар устар туку качан өлгүлөп калган, а эдер-тудар жиит энезине эмдиге чыккалак дешкилеген. Мынын үстине колхозто кийис база жок болгон. Айдарда Танабай: «Айса биске түк беригер, кийисти бойыс базып аларыс» деп сураган.

— Түк? Бу сен санаалу ба, жок по? — деп, удур сурагылаган. — Түк деп унчукпа да. Бастыра түк планга барып жат. Бойыска грамм да артырар жагыс жок — дежеле, брезент палатка ал дешкилеген.

— Палаткага жатканчас, жыртык айылыс жүс артык — деп, Жайдар мыны угала, тыртас эткен.

Ол өйдө малчылардын тал ортозы арга жокто палаткада жаткандар. Же оны база жадын деер бе? Турар да эмес, отурар да эмес, от то салып болбос. Жайгыда баш оорып изү, кышкыда онын соогына ол дөөн ийт те кирбес. Жөөжө дө салар арга жок, курсак та азып болбос, кееркеде жарандырып та албас. Айылчылар келзе, оларды отургузар да эмес.

— Жок ло жок — деп, Жайдар мойноп ийген. — Бала-

барка јок болгон болзо, база болор. Олорды кижн кайда јунар?

— Је бу ненин учун мындый, председатель? — деп, ол тушта Танабай канайып та Чорого туштайла, сураган. Чоро јангыс ла бажын јайкаган.

— Бу керегинде бис бойыбыс озолондыра сананар учурлу болгоныс. Ойдо бистинг үстибисте јаандар та нени көргүлеген. Эмди не — бичип, сурап јадыс, а кандый каруу болор — билбезис. Түк — сүрекей баалу дежет. Сырагай једишпей јат. Өскө ороондорго садып јадыс. А бойыңа, колхоз ичине тузаланарга, эм тургуза тон ло керектү эмес дежет.

Бого Танабай нени де айтпаган. «Бот сеге айыл јоголтыш! Ха-ха, ха. Бот сеге айыл өртөш! Сурун ол!» — деп, бойын бойы бурулап јанган.

Олор ол ло бойынча бастыра јамачы, сырынты айылдан айрылып болбогон. Оны јазаарга сырагай ла көрүнбеген, бу јерде јок, солун неме керек эмес, а јүк ле түк керек болгон. А ол түкти колхоз та канча тоннадан кайчылабады болбогой...

Танабай киженди тудунганча, айылына іууктап келген. Айылы ого бош ло јүдек деп көрүнген. Ол кенетийин ала-күннин ле ачына берген — бойына да, киженге де, бу іүрүмге де.

Бот бу ла ачынып калган тушта Гүлсарыны истеген конохтар јеткен.

— Алыгар! — деп, Танабай кыйгырып ийген. Ачынганына эриндерин тиштенип ийип калган. — А бу киженди председателдинг бойына табыштыраар. Јоргоны база такып кижендеер болзо, бу ла киженле бажын тиле чаап ийерим деген деер. Јетирип бараар. Мынай айткан деер!

Ол бу сөстөрдн айтпаган болзо кайдар. Онын токтоныкпазы, камылчаагы, неменин чикезин-јартын чыгара айдары ого качан да јүм өтпөйтөн.

9.

Ак-айас, јаркынду күн болгон. Јас күнненг кылбыгып, јангы јалбырактарла быјырайып, јалаңдарла агара буулантып, слондөрлө јолдорды јажартып, буттар алдынан өрө чыгып јаткан.

Аттардын чеденининг јанында балдар ойногон.

Акбай, Көкбай,
Ак бозулар айдабай,
Айылыгарда отураар —

дежип, чуркурашкылап тургулаган.

А Гүлсары десе конюшнянын кажаазы ажыра бууныгып турган. Оны бүгүн ненин де учун ээртегилебеген Таң эртеннен бери азырагылабаган да, сугаргылабаган да. Байла, оны ундыгылап койгон. Конюшня куру: улус аттарын туку качан туткулап, ижи-тожына таркагылай бергилеген. Гүлсары сок жаңыскан.

Конюхтар өтөк чыгаргылаган. Стене ажыра балдар чуркурашкан. Эмди ле чөлдөги үүр малдар дөөн жүре берген болзо! Жайым телкемдер, ол телкемдерде жайым отогылап жүрген үүрлер онын көстөрине көрүнүп турган. Олордын үстиле боро кастар учкулаган, кожо баралык дежип, канаттарын талбыгылаган.

Гүлсары буу үзүлөр болор бо деп, чиренип ийген. Жок, буу бек, илжирме. Айса, кандый бир мал оны угар, оныла үн алыжар болор бо? Гүлсары бийикте көзнок жаар мойынын чөйөлө, агаш пол жадынын тизиредип, узада-а ачу киштеп ийген.

— Эмди чын киштеерин, көрмөс! — деп, конюхтардын бирүзи күректү онын үсти орто келген. — Чыгаратан ба мыны? — деп, тышкартында кемге де кыйгырган.

— Чыгар, чыгар — деп, тышкартынан үн угулган.

Же бот, эки конюх Гүлсарыны чыгарып келт. Бач, күннин жаркындузынай! А кей кандый! Жастын баш айланар кейин суузыныгып калгандый, тына берген. Кычкыл жалбырактарла, үлүш балкашла жытанган. Эмди ле ичкери болуп, шунуп ийзе. Гүлсары калычын болгон.

— Тр-р, тр-р! — дежип, оны бир канча үндер токтоткон.

Бу бүгүн бу бого мындый көп улус не жуулышкан! Ончолоры колдорун шымангылап алгылаган, ончолорынын колдоры жоон-жоон, түктү-түктү. Боро халатту кижин ак бөскө жалтырт этире кандый да темирлер салып ят. Арткандары — бууларлу. О, жаңы ээзи база мында! Элбек галифе кийген буттарын алчайтып алала, телпейип калган туру. Кара кабактарын жемире көртир. Колдорун жаңыс ла ол шыманбаган, бир колыла мыкынданып алган, бирүзиле кителинин жалтыраган топчызын толгойт. Кече оноң база ла күүн былгалар жыт жаарсыган.

— Је не турыгар, баштагар! — дейле, Ибрагим председатель дөөн бурылган. — Баштайтан ба, Жоронкул Алданович?

Онызы бажын кекиген.

— Је-је, — деп, Ибрагим түлкү тебетейин паратада кадуга илип, манзаарый берген. Тебетей кадудан өтөктинг үстине келип түшкен. Ибрагим јескинип, јүзин чырыйтып, тебетейди ойто илген. — Слер эмеш ырап алган болзогор, Жоронкул Алданович, кижн кайдан көрөр, калак, туйгак тийе бербезин. Малда база санаа-укаа бар эмес, не ле болуп айабас.

Мойынына кыл армакчы кире конгонын сезип, Гүлсары тыртас эткен. Онын көксин армакчыла орой тартып, јылдырмалай буулагылап ийгендер. Армакчынын учын онын арказы ажыра таштайла, бектеп туткулап алгандар. Олорго не керек? Армакчыны нениг де учун кийин буттарга чалыгылап јат, оног алын колго орогылайт? Гүлсары жыртыштанып, көстөри кылангдай берген. Бу былар нени эдерге тургулаган?

— Түрген, түрген! — деп, Ибрагим улусты мендедип турала, учында кенетийин чынгырып ийген. — Тарт! Жык!

Экиден төрт жоон-жоон, түктү колдор армакчыны кенетийин серпий тарткылап ийгилеген. Гүлсары јерге күч барып түшкен. Јер селес эдип, күн тоголоно берген. Бу не? Ол нениг учун јаткан? Бу улустын јүстери не сан башка болуп, сүүри, чөйбөк боло берген? Бу агаштар кенете канайда бийиктеп чыккан? А јадарга эп-жок. Турар керек, турар!

Гүлсары бажын серпип, өрө үкүнг эткен. Армакчылар эдине там кезе бадала берген. Је андый да болзо, Гүлсары өчтинг-өчине бош кийин будыла аай-коой јок текпилене берген. Армакчы тартылып, тызырт эткен.

— Јапас, јапас! Тыгыда, тыгыда! — деп, Ибрагим чачамтыгып, кыйгырган.

Ончолоры Гүлсарыга сыралып, тизелене јапаскылап алгандар.

— Бажын јапас, бажын! Куйругын чамышта, чамышта! Танг, танг, јазап танг! Армакчынды база оро! — деп, Ибрагим токтоду јок чынгырып турган.

Армакчы там кезе бадалып, јоргонын төрт санын јууй-јуура тартып ийген. Је андый да болзо, Гүлсары эмдиге ле чиренип, тепкиленип, бажын бербей турган. Је оног

јорго кенете де бастыра бойы кара терге тўжўп, курула берген.

Тўрт саны јымырап, «уйуктап», кыймыктанбай барган. Удурлажар чагы чыгып, тымый берген.

— Фу, баш ла бол, бакты ошкош.

— Кўч, кўч болды.

— Эмди барып текпилен!

Кўлип койгон јоргоның бажы дўн оның јангы ээзи талтагдап јеткен. Ол «Ээ, најым, менен чыгып, барган болбойың» — деп, маказыраганын бир де јажырбай, каткырынып, сыразы јаарзып, тазалана отура тўшкен. Ол алдында мал јаткан эмес, а кўлўде оштў болгон кижии јаткандый кўргўн.

Ибрагим терлеген-бурлаган, ак платла арчынып, председателге коштой отура берген. Олор табылу тан кылагылап отургандар.

Чеденниң ары јанында балдар ол ло бойы шанжагылаганча болгон:

«Акбай, Кўкбай,
Ак бозулар айдабай,
Айылыгардаг ла чыкпагар».

Кўн ол ло бойы јаркынду болгон. Гўлсары телкем јаан чўлди, ол чўлдў јайым јайыла отогон ўрлерди калганчы катап кўрўп јаткан. Ўрлердин ўстиле боро кастар учкулаган, канаттарын талбыгылап, кожо бараак дешкилеген... А јоргоның јўзин чымылдар бош туй тудуп койгон. Ўркўдеу арга јок.

— Баштайлык па, Јоронкул Алданович? — деп, Ибрагим ойто сураган.

Онызы унчукпай, бажын кекиген. Ибрагим туруп чыккан.

Ончолоры ойто кыймык эткилеп, јоргоны тизелегилеп, јапаскылай бергилеген. Анчадала бажын јерге тыг ныкыгылаган. Кемниң де колы јоргоның чандырыла јылбырт эткен.

Уулчактар, сырагай ла кушкаштар чылап, таш чедендувалга сыралгылай берген.

— Кўрўр, уулдар, кўрўр, нени эткилеп јат.

— Јоргоның туйгактарын кескилеп јат ине.

— Эйе сеге — туйгактарын. Кўрзўн јазап.

— Эй, нерек слерге, јўргўлер, јўргўлер ары! — деп.

Ибрагим олор орто барган. — Барып, ары ойногор! Мында эдер немеер жок!

Балдар дувалдан калыгылап ийген.

Тымык боло берген.

Гүлсарыны аай-коой жок ныкыгылап, оного кандый да соок неме тийдиргилеп ийгилеген. Гүлсары бастыра бойы тыыдынып алган. Жаңы ээзи десе ол ло бойынча тазаланып алала, ол дөөн көрүп, нени де сакып отурган. Кенетийн аай-коой жок оорудан Гүлсарынын көстөри арайла чупчыла бербей калган. Ах! жаркынду кызыл жалбыш өрө чөймөс эделе, кап-кара карануй боло берген...

Керек божоп то каларда, Гүлсары күлүлү узак жаткан. Каннын агыжын сергилтер керек болгон.

— Је бот, Јоронкул Алданович, бу ла — деп, Ибрагим колын арчый берген. — Эмди ол кайда да барбас. Божогоны ол. А Танабайды тен сананбагар да. Түкүрип ийгер ого. Ол керек десе карындажына да килебеген. Кулактайла, Сибирь дөөн тайып ийген. Андый неме кемге жакшы жетирер болор деер...

Керек бүткен деп сүүнип калган Ибрагим түлкү тебетийн илүден алып, кактап, сыймап турала, терлү бажына кийип алган.

Балдар десе шагжаганча ла болгон:

Акбай, Көкбай,

Ак бозулар айдабай,

Айылыгарда отураар көкибей.

— Аа, жетпедин бе, жетпедин бе? Јүктен, најы, јүктен! Чү, Гүлсары, чү! Јорголо, јорголо!

Јаркынду, ак-айас күн турган...

10

Түннинг үч аразы. Төгөттий карануй. Карган кижиле карган ат. Јууканын кырында от күйет. Јалбыжы салкынга өрө чөйилет, үзүлип жабызайт...

Кату, тоң јердин сызы јоргого өдүл јат. Онын бажы чөйдый уур, ол бир кижендү качкан туштагыдый, токтоду жок кекиштег арып калган. Гүлсарынын төрт саны кижендү ошкош, а ол десе кату туйгак изигенче, колы-буды жап-жайым, јерге тийгени билдирбей, шунгар күүни келет.

Чын ла, удур соккон кейди јудуп, одорго једе коноло, үүрлерди кычырып, чөлдү шыгырада киштеш салар керек. Беелер, кулундар оныла кожо бу ачу кулузунга бүркеткен јаан чөллө учурткылазын. Је кижен божотпойт. Ол сок јагыскан, јилјирмези шыгырт-шыгырт, түрмеден качкандый, бараксан калыткыштап ла браат, калыткыштап ла браат. Айландыра ээн, карануй, тынар-тынду не де јок. Орөөртинде салкыннын толкузында јиргилјинденип, ай јүзет. Калыткыштап брааткан јорго бажын өрө таштаза, ай чек ле көстөринин алдына келет, салактап түшкен башла кожо сан төмөн үзүлип түжет.

Бирде јарык, бирде карануй. Кенете «јалт», кенете «јап». Јалт-јап, јалт-јап.

Илјирме — «шыгырт-шыгырт», алын колдорын кандалта өйкөп браат. База ла бир калыыр, база ла... Сокос, сокос... Карануй, ээн. Кижендүге кандый узак, кижендүге кандый күч.

Јууканын кырында от күйгенче ле. Тонг, кату јердин сызы јоргонунг эди-канына өдүп, шингип ле јат...

II

Јарым ай киреден ойто ло туулар дөөн көчөр керек болгон. Келер јаска јетире, јайды, күсти, кышты анда өткүрер керек. Квартирадан коштой квартирага да көчкөнни не аайлу, а мында дезе — туку туулар дөөн. Ал-камык бор-ботко та кайдан-кайдан чыгып келетен — ончозы ла керек, ончозы ла карам. Байла, мынын учун бойынды јокту деп турган болзон — көчүп көр деп, кыргыстар озодон бери тегиндү айдышпаган болор.

Эмди дезе көчүшке белетенер керек. Јүзүн-базын керек-јарактар баштан ажыра: теерменге барар, базарга кирер, сопок кадаткан, оны кайып көрөр, интернатта уулына јолугар керек... А Танабай дезе колын бош салала ла јүрер кижин болгон. Ол тушта үйи Танабайды јаан кайкап јүретен. Таг ла кожо мендеп ле чыгар, куучындажарга эштеерге де болбос, малдай берген турар. Айылга кара-бүрүнкийге түжүп калган јанар. Нени де сакып, јазнтайын сереенип ле јүрген кижининг бүдүми бар.

— Бу кайткан? — деп, Јайдар шылай беретен.

Ол дезе кыгыс та этпес. Је бир катап оозы ачыла берген.

— Бу жууктарда жаман түш көргөм.

— А ондо не болды?

— Жок, жок, чын. Санаамнан сырангай чыкпайт.

— Бата-а, эм келерде, сен мынайда бергенде. Кудай-көрмөс жок деп, кем кыйгырып жүрөтөн эди? Эмеендерге кем каргаткан эди? Карып жүргенин бу туру, Танабай. Удабас көчөр керек, а сенин ол үч санаанда жок. Балабаркалу мен ол көчүшкө жаныска канайып белетенейин, канайып жазанайын. Барып Чорого до туштап чыккан болзонг. Көчөр алдында кижини — онду кижини оору кижиге жолугуп барар жанду.

— А ойиндо до жолукпай.

— Не ойиндо деп. Бу сен журтка түжеринен жаңы жалтанар боло бердин бе? Айса эртен кожо атанак. Балдарыс алганча. Ондо менин де керектерим бар.

Эртезинде озор коштой жаткан жинтти малды көрүп тур дейле, бастыра билезиле атангылап ийген. Эку эки кызычагын бирден өнгөргилеп алган.

Журтка једип, јолуккан улусла јакшылашкылап брааткандар. Кузницанын јанына Танабай адын токтодып ийген.

— Акыр — дейле, ол адынан түжүп, өнгөрүде кызычагын энезине учкаштырып берген.

— Бу не болерт? Кайда барарга?

— Жок, мен эмди ле, Јайдар. Сен јорт. Чорого чүрчеде ле једип келер де. Конторада керектер бар, онызы обедке јабыла берер. Кузницеге де кирип чыгар керек. Артыктай такалар алып алайын. Јү бе?

— Эки башка јортсобыс, улус нени айдар.

— Алдырбас. Јорт деерде, јорт. Мен чүрче ле.

Танабай контора да дөөн, кузница да дөөн барбаган, көндүре аттардын чеденине келген.

Адынан түжүп, кемге де унчукпай, ол конюшняга кирип келген. Көстөри бүрүнкийге темиккенче, оозы кургај берген. Аттар јок, ээн, тымык турган. Танабай ајыктанала, јенгил тынган. Онон санаазы јарып, конюхтардан кем-кем көрүнер болор бо деп, кийининдеги эжиктен чеден јаар чыккан. Бу тушта ол канча күнге коркып, серенген немезине үсти орто чурай түшкен.

— Билгем мен мыны. Эх, шилемирлер! — деп, ол јүк ле шымыранып, јудругын түүген.

Гүлсары куйругын бастыра бинтеделе, мойынынан

буулаткан, — таскакта турган. Алчайган буттарының ортозында кижининг бажы кире јаан, чамыркап калган тижик карарган. Ат бажын бош салактадып, кыймык жок турган. Танабай эриндерин тиштенип ийип калган. Јоргого базып келер деп сананган, је буттарын алынып болбогон. Ого кенетийин коркумчылу боло берген: бу ээн чеденнен, акталап койгон јоргодон. Ол ло бойы тыс та унчукпай, чеденнен качып, үрбедей берген. Канайдар, эмдинени де эдип болбос.

Эгирде јанып келеле, оттын јанына чайлап отурала, Танабай кунукчыл унчуккан.

— Менин тўжим чын болтыр.

— А не?

— Айылдап отурала, мыны эп-јоксынып айтпагам. Эмди Гүлсары бери база келбес. Билеринг бе, озор нени эткилеген? Акталагылап койгон, Эдү-шилемирлер!

— Билерим. Онынг учун јурт тўжек дедим. Сен јаш эмес инен. Јаңы көрдинг бе? Малды акталаган да, акталар да. Мындый јанду эмес пе?

Танабай унчукпаган. Јаңыс ла узак отурала, үшкүрип ийген.

— Јок, ол јаңы башлык неме ле болбос болор. Јаман кижи. Јыду санаалу ла неме болор.

— Бу канайып отурын, Танабай. Сенин ле јоргонды акталаган болзо, јаман кижи болотон туру. Қайткан кижи онойып айдат. Колхоз јаан, иш көп, јаны келген кижи ондонып албай јүри не. Чоро колхозторго эмди болуш эдер деди ине. Кандый да план пландагылап јат деди. А сен дезе бодоп ло, озолондыра... Тилим ле бар дейле, бодоп үрдүртпезен. Бого, мениле ле кожо отурала, нени база билип, нени көрүп, нени айладып ийер болорым деп...

Эгирде чайлап алала, Танабай тўн ортозына јетире мал јууган. Байа тўште таскактын алдында көргөн Гүлсары санаазынан чыкпай турган. Ундыйын да дезе, ундылбас. Онон чөлди ол ло бир эдип, мал јууп јүреле, мынайда сананып калган: «Шак ол башлык керегинде санаа јастыра болор бо? Бир ле эткен керектен кижи кижининг јакшызын-јаманын канайып билер? Байла, карыганым бу туру. Круг јылга малла кожо мал болуп, соксоорып калган болорым ба? Је канчаазын мындый күч болор, бу

качан ондолор? А докладтар угар болзо — ончозыла тен сүреен. Акыр — јастырып турган болойын. Батаа, јастырып турганым чын болзо, кудайга баш! Је мен чилеп сананып турган улус јангыс мен эмезим, мыны канайдар?..»

Танабай бу аланзылу сурактардын бажына чыгалбай, чөлди чарыптап, јортуп јүрген. Оног олор колхозты канайда төзөгөнин, албатыга јакшы јадын-јүрүм болор деп ижемји бергенин, кандый бийик амадулу болгондорын эске алына берген. Батаа, бу амаду учун олор не айылу тартышкан. Ончозын антарып, тентерип, эски јүрүмниг сабалганын тыг ла бергилеген. Је чындап та, јакшы јүрүм баштала берген. Бу каргышту јуу эмес болзо, оног артык јаткылаар эди. А эмди? Јуунын божогоны канча јыл болуп та калган болзо, колхозты, ол эски айылы чылап, эмдиге ле јамачылаганча. Бир јыртыгын шидеп ийер болзо, өскө јерден јыртылып калган турар. Бу нениг учун? Нениг учун колхозты бойыстый деп чотобой барганыс? Азыйда јуунда нени ле јөптөгөн болзо, ол — закон. Бу законды бойлорыс јөптөгөнис деп билгилеген де, бүдүргилеген де. А эмди јуундар—тегине ле куру кей айдаганы, калыраш. Сенде кемнин де кереги јок. Колхозты колхозчылар бойы башкарып турган эмес, а тууразынан баштап тургандый. Бир бодозо, ишти јакшы јылдылары, хозяйствоны канайып апарары тууразынан карын билдирлү ошкош, је олор бир мынайт дежер, бир онойт дежер, а колхозтын ондолып, кемјоктолып ла турган кирези јок. Келе-келе улуска да јолугарга коркымчылу боло берди. Је кандый бир кижии мынаып ла айтты: «Бот, сен, партийный кижии, колхоз төзөлөрдө ончозынан тыг кыйгырган. Эмди нениг учун бу мындый боло берген? Тургуза айт, јарта». А ологго не деп айдар? Албатыны јуула, мынын төс шылтагын јартагылап беретен болзо. Кем кандый күүндү, нени сананып турган, канайтсабыс, јакшы деп не сурагылабас? Қайдаг андый болуп. Аймактаг келип турган уполномоченныйлар да азыгызынан башкаланып калган. Ол туштагы уполномоченныйлар албаты дөөн баргылайтан, улусла куучындажып, көрүп јүретен. Эмдигизи келзе ле, председателди кезедер, сельсоветле куучындашпас та. Кезикте партийный јуунда докладтап ийер. Көп сабаада телекейлик айалганы јартаар, а колхозтын айалгазы тыг ла керектү неме эмес ошкош. Иште, планыг бүдүр — бу ла деер.

Бу жууктарда бир кижиге келип барган. Кандый да жаңы үредү, тил керегинде куучун айткан. Танабай ол кижиле колхозтын жадын-жүрүми керегинде куучундажып ийеин деерде, онызы слердин санаагар чала аланзулу эмтир деп, кылас эткен. Жартабаган. Же чын да, ненин учун бу ончозы мынайда берген?

«Акыр ла, Чоро эмеш өңдөйзин — деп, Танабай мык шүүп алган, — бастыра чын санаанды айт деерим. Бойым да нени де жажырбазым. Ондонбой турган болзом — айтсын, а чын сананып турган болзом... Ол тушта не? Жок, жок, андый болбос керек. Жастырып турган инем, жастырып. Чын да, мен кем? Теп ле тегин малчы. Мен нени билерим? А андагы улус санаалу...»

Танабай айылына жанала, уйуктап болбой узак жаткан. «Же бу ненин учун мындый? Ненин учун?» — деп, мезни тыдынганча сананып, каруу таап болбогон.

Чороло ол ло бойынча куучундажып болбогон. Көчөр алдында керектер баштан ажыра согуп ийген.

Көчкүндөр ойто ло чөймөдөлиже бергендер. Олор турналарла кожо келер жаста бурылар. Сууны жакалай ойто ло үүр үүрлериле уйлар, торбоктор, мал, койлор чубажа берген. Жүктү төөлөр жайбандажып ийген. Кейде чур-чуманак, тал-табыш тура берген. Уй улустын арчуулдары, платьелери чоокырайып, кыстар айрылыш керегинде кожоң чөйгилеген.

Танабай үүрин жаан ак кечире журтты кууй айдап браткан. Журттын кырында ол бирги тура ол ло бойынча турган. Танабайдын жүреги сыстай берген. Эмди Танабайда ол уй кижиге де жок, жоргозы Гүлсары да жок. Ончозы болгон, өткөн, ол ой боро кастардын үүриндий уча берген...

...Эне төө ээн алтайла канча күнге түни-түжи мантап браат. Сен кайда, кара көстү боотомой? Эмчектен сүт саамчып жат, энейиннин эмчегинен буттарын төмсн жолдолып жат. Сен кайда? Каруу бер, үн чыгар! Эмчектен сүт саамчып жат, энейиннин эмчегинен. Ак сүт, эне сүт...

12

Ол жыл күсте Танабай Бакасовтын жүрүминде жаан кубулта болгон.

Ол боочыны ажала, бу туулар эдектей күски одорлор-

го токтогон. Мынаг ары кыштайтан кобы-жиктерин эмеш чеберлеер деген.

Бу ла кундерде колхозтон элчи жеткен.

— Чоро ийген — деген, — эртен ле журтта болзын, аймак дон жуундап барарыс деп айткан — деген.

Эртезинде Танабай конторага једип келген. Чоро парт-оргтыг кыбында отурган. Онын чырай-бажы јаскыда-зына коро чик јок ондолып калтыр деп корунген. Је эриндеринин когиненг, сырагай ла торт соок болуп шуул-гениненг оорузы јазылбайтыр деп билдирип турган. «Иш-теп чыкканда, ондолгон туру» — деп, Танабай нокорин корул, суунип отурган.

Олор экуден эку артарда, Чоро копшыйа тартылган кату јаактарын сыймап, јылу кулумзиренип ийген.

— А сен, Танабай, бир де карыбаган, ол ло бойын турбайын. Канча кире корушпедис — јастан бери бол-бой? А туулардын ару кейи ле кымыс нени этпес... А мен чала уйдап јурим. Байла, ой жеткен, карыганыс бу туру — деп, ол узак унчукпай отурала, алдырткан керегин айт-кан. — Керек мындый, Танабай. Уйалбаска калбак бер-зенг, казаннын тубин калырада берер деген чилеп. Байа ла база сени... Эртен малчылардын јуунына барып ја-дыс. Мал ижи сырагай ла коомойтыган. Анчадала кой-лор, анчадала бистиң колхозто. Чынын айтса, бош-божо-орго јаткан улус бис. Райком коммунисттерди ле комсо-молдорды эн сондогон јерлер дон барзын деп кычырып јат. Эмди аргада. Малга барар тушта аргадаган, онын учун сего јаан быйан, эмди база аргада. Бир уур кой ал. Чабан бол. Болуш.

— Кижн сениг нени ле угар туру, Чоро, — дейле, Та-набай унчукпай барган. «Малга уренип калган кижиге койдын јанында кунукчыл болор болбой — деп, ичинде сананган. — Ойиндо ол кой та келижер, та јок. Кандый турар...»

— Сени албадап турган кижн јок, Танабай, — деп, Чоро ойто ло унчуккан. — А канайдарын — партийный јакылта. Ачынба.

— Сананып корор керек. Кижн кандый да болзо уйиле куучындашпай.

— Санан, санан. Јагыс ла эртен турадан откурбе. Јууннын алдына айдарын. А Јайдарла ойиндо до јоптош-койинг. Ол тушта мен бойым да једип барып айабазым.

Жайдар — санаалу кижн, ондоп ийер. Ол эмес болзо, сеннн кара бажын кайда-куйда туку качан базылып калар эди — деп, Чоро кокур чыгарган. — Же акыр, Жайдар кандый жүри? Бала-барка кандый?

Онон олор бу ла бала-барка, оору-јобол, андый-мындын немелер керегинде куучындашкылай берген. Јаан ачык-јарык куучынга киргилеп ле јадарда, база ла алдыртуга түшкен малчылар келгилеген.

— Же бот, андый болзын. Адынды конюшняга табыштырып бер. Јуунга таг эртен машиналу барар дешкенис. Бис машина алганыс. Удабас экинчизи келер. Ол тушта жүрүм өскө болор. Мен эмди ле атанадым. Јети часта райкомдо болзын дешкендер. А мен, јорголу кижн, эннргери једе бербей. Гүлсары машинадан да бери эмес ине.

— Не, Гүлсарыны сен минип турган ба? — деп, Танабай кайкай берген. — Айдарда председателдинг тоомјызына кире берген бе?

— Не деп айдар оны? Та киргем, та јок, је јоргонн ол меге берип ийген. Билеринг бе — дейле, Чоро каткырып, колын јангыган, — Гүлсары ненин де учун председателди көрбөй барган. Јок, кижн кайкабас эмес. Оны јанына сырагай јууктатпас. Та ан, та не боло берер. Ол өгөөн канайып ла ченешкен — болбос. А мен минзем, кем ле јок. Сен оны тен айдары јок үреттиринг. Билеринг бе, жүрек деп неме кезикте бош үзүлерге браадар, а јоргого минеле, ичкери ле болзом, оорузы јазыла берер. Јангыс онын да учун бастыра жүрүмиме парторг болуп иштеер эдим — деп, Чоро каткырып турган.

Танабай каткырбаган.

— А менин оны көрөр күүним база јок.

— Кемди? — деп, Чоро каткыга јашталган көстөрнн арчып сураган.

— Председателди.

Чоро соогын тартынып ийген.

— А ненин учун көрөр күүнинг јок?

— Та. Бодозом ло андый. Куру кей ле кижн ошкош ол. Оштөшчөг, эчөшчөг.

— Та ла та. Сеге улус јараар эмес. Мени боду, нојо, килеңкей деп качаннан бери некештин. Айдарда, база көрөр күүнинг јок. А ол кижини... Билбей турум, билбей турум. Ишке јуукта јангы чыккам. Ондогологым.

Онон унчугушпай баргылаган. Танабай Чорого туку

качаннаг бери айдайын деген киженди де, Гүлсарыны акталаганын да куучындарга эп-жок то, чынга бодолбогодый да болгон. Танабай канайып унчукпай отурзын, арга жокто жаан солунга сүүнечинг болгон:

— Якшы эмтир, якшы. Машина бергилеп ийгенде. Айдарда машиналар удабас көптөйтөн жат. Якшы, якшы. Берер эй жеткен, жеткен. Жуудан озо алган полуторкабыс санаанга кирет пе? Митинг болгон жок по. Колхоз машиналу болуп жатканы — жаан керек эмей. Сен куучын айткан жогын ба: «Көрөөр, жолдоштор,¹ бу социализмнин шылтузы!» Онон оныбысты жууга апаргылаган...

Андый ой чын ла болгон... Күн чыгып жаткандый, жап-якшынак, сан-башка ой болгон. Автомашина — ол не! Чуйдын каналын казып божодоло, олор онон эн-баштапкы патефон экелгилеген. Жаңы кожондор угарга бастыра журт келетен. Ол күскери жайда болгон. Энгир сайын патефонды тышкары чыгарып, кызыл арчуулду ударник кыс керегинде кожонды та канча катап уккылады болбогой. «Эй, кызыл арчуулду ударник кыс, меге чайын аскан болзон!..» Бу олорго база социализмнин шылтузы болгон...

— Санаанга кирет пе, Чоро, митингтин кийининде бистер ончобыс машинага толтыра отура берген жогыспа — деп, Танабай көкип чыккан. — Мен дезе кабинанын жанында кызыл маанылу тургам. Чек ле байрам ине. Онон тегине ле бодоп станция дөөн мантатканыс. Туку Казахстанга жеде берген жогыспа. Жолой сыра ичкенис. Ары да барышта, бери де келиште сыр кожон болгон жокпо. Ол уулдардан эмди артканы ас ла болбой — жуу-чак... Батаа, мен дезе ол мааныны түнде де божотпой, өрө тудуп алган брааткам. Түнде мааныны база кем көрөр болор деп? Же мен божотпогом дейдим. Ол менин мааным болгон. Кожондой, кожондой келеле, үним шык тунуп калган. Эмди не кожондобойдыс а, Чоро?

— Кижн кожондоордон. Карыганыс көрбөйдиг бе?
— Жок, жок, мен бисти айтпай жадым, бу жийттер кайткан? Бот, интернаттагы менин уулым. Неге үренген ол? А жаандарга жылбындаар деп эмдигештен ала билер. Сен ада школдын директорына кымысты көптөн тажы деер. А үредүзи дезе кем ле жок бала... А олордын кожондорун уккан болзон. Мен туку жнит чагымда Александровкада

¹ Жолдоштор — көкөрлөр.

Ефремовко батрак болгом. Ол мени бир такып та ненин де учун серкпезине апарган. Эмди бистин балдар, база ла ол орустын серкпезинде чилеп, сценага чыгала, жүстери тонгылап калган, кожондожып тургулаар. А кол-буттары — агаш. Ойиндо кожоны да сок жагыс... Жок, жок, андый неме менин ле ичиме кирбей јат. Чынын айтса, Чоро, эмди меге көп неме јарт эмес. Бис экү бир куучындашкан болзобыс... Јүрүмнен сондоп, ондонып болбой жүрген кижии ошкожым мен.

— Је, је, Танабай, бир өй келишсе, јазап сөйлөжөрис — деп, Чоро столдын үстиндеги чаазындарын јууп, арта-салгыш сумказына суга берген. — Сен јангыс ла тон өткүре санааркаба. Урей јанданба. А мен дезе бүдүп, иженип жүредим. Чын ла бүдөдим. Кандый да уур-күч болзо, көдүрилерис, ондолорыс. Амадаган жүрүмис чын ла келер — деп, ол чыгып браадып айткан. Онон бозогодон кайақкөргөн. — Танабай, бу сенин тураң бош ээнзиреп калган турган. Сен оны чек керектебей барган ошкожын. Малдап ла чыктым дейле, кижии јөөжөзин не таштайт. Јуу-чак тушта, Јайдар јангыскан да болордо, ол тура эмдигезинен артык болгон. Барып тураңды көр. Јаскыда јазажып та берелик. Нези јетпес — айт. Бистин Самансур каникулга келеле, ол тураны көрүп, ичи энчикпеди ошкош. Чалгы алала, Танакенин чеденинин ичиндеги баргаазын чаап койотом деген. Шыбузы тўжүп, көзнөктөри оодык турган. Кучыйактар ичине уја тарткылап алган дежет.

— Чын, чын. Турамды бош ундып, таштап койгом. Баргаазын, карын, Самансур чаап туру ине. Онын үредүзи кандый?

— Экинчи курска једип калган. Мен бодозом, үредүзи јакшы болгодый. Бот сен јииттерди ле андый-мындый дейдин, а мен, уулымнан көрзөм, эмдиги јииттер тон ло јаман эмес ошкош. Куучынынан уксам, онын институтында јакшы уулдар көп. Је ойиндо билдире бербей. Эмдиги јииттер бичикчи. Олор бойлары керегинде сананып ийбей...

Чоро конюшня јаар ууланган, Танабай туразына келген. Айландыра үзе базып көргөн. Буттарынын алдында Чоронун уулы Самансур чапкан баргаа шылыраган. Туразын көрүп, Танабайдын ујады келген. Өскө малчылардын тураларында төрөгөндөри арткылаган, эмезе айыл-

даштары көргүлөп салып тургулаган. А онын эки сыйыны өскө журттарда жаткылаган, а Кулубай аказыла куучында жар да эмес. Жайдарда бир де төрөгөн кыпту кижн жок болгон. Бот, мынын учун туранын ээнзирегени ол. Эмди дезе ойто ло малла кожо көчкүндеер керек. Байла, чабан болор. Танабай эмди тургуза чала алаңзып та турза, же оны Чоро түней ле сөскө кийдирип ийер деп, билип турган.

Эртен тура журттан машиналу чыгала, район дөөн мантадып ийгилеген. Уч тонна кош көдүретен жап-жаңы ГАЗ ончозына жараган. «Чек ле каан-бийлердий браадыс» — дежип, малчылар кокурлашкан. Танабай да сүүнип брааткан — жуудан ла бери машинага отурган эмес. Жуу тушта ол Словакиянын, Австриянын жолдорын американский «студебеккерлү» база бир эткен ле. Күчтү, тын машиналар болгон. «Бисте мындый машиналар болгон болзо — деп, ол тушта сананатан. — Анчадала туу эдектей кыралардан аш тартарга тен макалу. Былар балкашка түжер эмес». Жуу божозо, чын ла андый болор деп, ончозы болор деп, акту санаадан бүдүп жүретен.

Ачык кузовто салкынга куучын көндүкпей турган. Көп сабаалары унчугушпаган. Жаңыс ла Танабай көкип чыккан.

— Эй, жииттер, кожон баштагар! Бистер, каргандар дөөн, не оостороор ачала, отурыгар. Кожон кайда, кайда?!

Жииттер кожондошкылап ийген. Ундери баштап бирикпей турала, онон кемжоктоло берген. Кожонго жол кыскарар ине. «Бот, жакшы — деп, Танабай сүүнип брааткан. — Жакшы эмей а. Бисти арт-учында макалу ла жуугылады. Бу не болуп турганын, колхозты канай өгжүдерин, байла, айткылаар болбой. Жаандар ончозын билер ине. А бис дезе бойыстын жеристен, боро кардыстан башка нени ондоорыс. Байла, кандый бир жөп бергилеер. Онон бир көргөжин, бис ол жөплө иштеп, ондоло берген жадырыс...»

Райондо кара быжырт улус, кулак тунар тал-табыш болгон.

Клубтын эжик алдында ал-камык машиналар, абралар, таң аттар бадышпай турган. Шашлык быжырган, чай аскан садучылар кап-чыт мында шаңжагылаган.

Чоро оморды сакып турган.

— Түрген түшкилегер. Отуратан жер ал койоктор. Уда-
бас ла башталарга жат, Танабай, сен кайдөөн?

— Мен чүрче ле — дейле, Танабай аттардын ортозы-
на кире конгон. Ол бойынын Гүлсарызын клеедип, маши-
надан көрүп ийген. Эмди жолугарга браат — жастаг бери
көргөн эмес.

Жорго аттардын ортозында, ол аттардаг жарык-сары-
буурыл өнгиле, күрдөк кёксиле, кара жаан көстөрлү, кон-
кок конжоорлу кичинек бажыла аңыланып, көскө тийип
турган.

— Жакшы ба, Гүлсары? — деп, Танабай шымыранып,
ого жууктап келген. — Же кандый?

Жорго көстөри кылас эдип, азийгы ээзин танып, кый-
мыктанып, оқырана берген.

— Ээ, Гүлсары, тен жаранып калган эптиринг. Көрзсн
балтырлуунды. Байла, көп мантап жадын... Кинчекти
көргөн лө иненг, чын ба? Билерим. Же эмди алдырышпа-
зын — жакшы колго кирген. Жагыс ла кылыктанба — он-
чозы жакшы болор — деп, ол арчымактын түбиндеги сула-
ны көрүп, куучынданып турган: сула барда, Чоро оны
куру тургуспайтыр. — Же, же, тур ла. Мен барадым.

Клубтын эжигининг эки жанында бичиктү бөстөр кы-
зарган: «Коммунисттер — ичкери!», Комсомол — совет
жниттердин авангарды».

Улус чек ле бадышпай, киргилеп жаткан. Чоро ло
колхозтын председатели Алданов Танабайды эжикте тос-
кылап алган.

— Танабай, чүрче мынар бас — деп, Алданов унчук-
кан. — Бис сени бичидип койгоныс. Ме, блокнодын ал.
Билеринг бе, сен куучын айдарыг. Сен партийный да
кижи, ойндо колхозто озочыл малчы да.

— А мен нени айдатам?

— Не деп пе? Мен, коммунист кижн, эн сондогон жер
дөөн браадым де. Төрөйтөн койлор алып жадым де.

— Бу ла ба?

— Канайып бу ла болот. Бойыннын молжуунг кайда?
Жажы ла жүс койдонг жүс он кураан аларым, кой бажынанг
үч килограмм түк кайчылаарым деп, партия ла албаты-
нынг алдына молжонып турум де.

— Бу канайда бердигер? Мен, ол койлорды көзимле
көрбөгөн дө кижн, бодоп нени айдатам?

— А анда не бар. Табынды аларыг — дейле, Чоро

эмеш куучын јымжаткан. — Қойлорды талдап аларын. Қорқыба. Ойыдо мынын үстине эки комсомол-чабандарды бойымнын шефствомо алып јадым де.

— Кемди?

Улус бадышпай, ийдишкилеп турган. Чоро список јаар кылчас эткен.

— Болотбеков Эжим ле Сарлыков Бектайды.

— Мен олорло керек дезе куучындашпагам да инем. Олор не деер?

— Бу, бу сен кандый кижиде! — деп, председатель кырыштан берген. — Незин кедерлежип турун. Олорло куучын не керек. Бис олорды сего бичип койгоныс, олардын барар јери јок. Ончозы јөптөлип калган, билдинг бе?

— Јөптөлип калган болзо, мениле бодоп не куучындашкылап туругар? — дейле, Танабай туура болгон.

— Акыр, акыр — деп, оны Чоро токтоткон. — Сен ончозын ондодың ба? Ундыбазың ба?

— Эйе — деп, Танабай өчөшкөн кептү кимирт эделе, жүре берген.

13

Јуун эниргери божогон. Улус јери-јурттары дөбөн таркагылап, район ээнзиреп арткан.

Танабай машинада Александровский чыгытты ажып, чөлгө чыгып брааткан. Карангуй кирип, күски сооксымак салкын соккон. Танабай кузовтын толугына кыпчылып алала, тонынын јаказын көдүрип, бойынын санааларыла кожо туку та кайдөбөн дө жүрүп калган брааткан. Је бот, жуун бождоды. Бойы бир төп шүүлте айтпаган да болзо, је улус нени айтканын ончозын уккан. Айдарда, јадын-јүрүм ондолзын деп, эмди де көп күүн, тер берер керек. Ол очкалу кижиде — областной секретарь чып-чын айтты ошкош: «Биске кем де белен јол јазабаган, ол јолды бис бойыс салар учурлу». Сананар болзо, туку ла одузынчы јылдардан бери бир көрзө — өрө, бир көрзө — төмөн, бир — чыгыт, бир — түжүт... Колхоз, байла, тоң ло андый белен неме эмес болгодый. Танабай бойы буурайып калды, јиит чагы колхоз учун барды, нени көрбөди, нени этпеди, канча јастырды да, бүдүрилди де — ол амадаган јүрүм эмди ле келер, удабас ла болор деп, иженген ле иженген, а колхозы дезе эмдиге ле ондолбогон.

А не? иштеер болзо, иштеер. Секретарь јакшы јүрүм бойы качан да келбес, токуналу амыр јүрүм болбос деп чын айткан. Ол јүрүмди өлөрдинг өлгөнчө жарынла ийдер керек... Јаңыс ла ол јүрүм кижиге курч, тегенектү јаныла бурылат, жарынды өйкөп, кадап салат. Је ол өйкөш не болзын — јаңыс ла эткен ишке јүрек сүүнетен болзо, ол иштен кижиге ырыс болуп турган болзо... Эмди кой алгажын, ол койдо кожо та не, та не болор? Јайдар да не деп айдар? Керек дезе магазин де дөөн кирерге болбогон — кызыктактарга конфет алып алатан немени. Ойndo аайкоой јок јаан сөс айдып койгон. Јүс он кураан, үч килограмм түк — айдарга јенгил ле. Кажы ла кураанды торныктырып, чыдадар керек, а ого удур — јаңмыр, салкын, соок. А түк? Урүп ле ийзенг, уча берер, јеп-јенгил неме ине ол. А килограммдарга јетирерге не аайлу көп керек. Алтын килограммдар ине, ол, алтын! Мынын табатанынын ууры, күчи кем-кемнин үч санаазында да јок.

— Јок, јок, ол, ол Чороны. Оны Чоро былгады, ол тукурылтты... «Куучын айт — деген, — је јаңыс ла кыскарта, јаңыс ла бойыннын молжуунг керегинде. Өскө нени де айтпа. Бу бойнга јакшы болор» — деген. А Танабай айла онын сөзиненг чыкпаган. Танабай трибунага чыгала, уйалып, манзаарыган бойынча, көгүсте түүлип калган. качаннаг бери өйкөп келген санааларын чыгара айдып болбогон. Молжузын ла талт-малт кычырып береле, јерине отура берген. Эмди сананарга да уйатту. А Чорого бу јарады ошкош. Ненин учун ол Чоро эмди мындый коркунчак болуп калган? Оору учун эмезе эмди ол колхозто баш болбой турган учун болор бо? Ол Танабайды «өскө неме айтпазанг, бойнга јакшы болор» деп, ненин учун озолондыра корыган? Јок, јок, Чоро та канайып та өскөлөнип калган. Је онойдоры да јолду. Бастыра јүрүминде колхоз дейтен јүкти тарткан, канча јамылунын арбыжын көдүрген. Эм келерде бош ло шайып, мекеге үренип алган ошкош...

«Акыр ла, нөкөр, көстинг көскө бир јазап кадажарыс — деп, Танабай сананып, тулубын кыпчынып брааткан. Салкын, соок, а айылга јетире эмди де узак. А ондо оны та не, та не сакуп јат?...

Чоро јорголу јанган. Кожо барар улус сакубай, јаңыскан атанган. Айылына да мендеген, ойndo јүрек те ойто

ло сайылыжып келген. Ол тискини салып ийген. Кере тўжине турушка бууныгып калган мал болзын, ойно жанып брааткан болзын — бир ле кеминде, чөйө жорголоп брааткан. Эңирги жолдо туйгактар жагыс ла тизирт, тизирт... Гүлсарынын эмди артып калган сок жагыс күүни — манг болгон. Арткан санаа-күүндери акталаган кийининде ундылып, өлүп калган. Улус оны жагыс ла жол ло ээр билзин деп, өскө нени де күүнзебезин деп, эдип салган. Гүлсары эмди жагыс ла манга тирилер, ого макатыр. Бу өйдө ол — салкын, арыбас та, чылабас та, ол улуска айрыттырган жүрүмин жаба једерге тургандый, браадар. А једижип ол эмди качан да болбос.

Јолой салкынга жүрегинин сызы жылыып, Чоро эмеш ондоло берген. Јуун дезе ого јараган. Анчадала секретарьдын сөстөри ичине кирген. Андый кижии бар деп, Чоро угуп жүретен, бойын дезе баштап ла көргөни бу. Андый да болзо, парторгко эп-јок болгон. Сананарга кижининг акту бойына эп-јок. Ол Танабайга, карын, јакшы эдейин деген. Ол бу мындый јуундарды богоно сөзгинен бейин билер. Нени кайда айдатанын, нени айтпайтанын ол, үредүлү токтоп, канайып ондобозын. А Танабай онын сөзин уккан да болзо, је нени де билбеген. Јууннын кийининде ого бир сөс айтпаган. Машинага чыгала, ары болуп отура берген. Байла, тарынган. Эх, Танабай, Танабай! Чек ле јаш бала. Јүрүм сени неге де үретпеген. Нени де көрбөй, укпай јадыг. Ол ло јиит чагындагы каал-маал өктөм бойын. Немени тургуза ла кезем эдер керек деер. А эмдиги өй башка. Эмди дезе нени айдары керек те јок, керектүзи канайда, качан, кемнинг алдына айдары. Ойно ол куучын эмдиги өйгө келижип турзын, өскө улустардыйынан башкаланбазын, тили сөөк јок, бичип койгондый, килен болзын. Ол тушта жагыс јараарын. А сени табынга салып ийзе, сен та нени эдип салбагайын. Берјендеги кижии сен учун кату карууга да туруп айабас: «Слер бойыгардын коммунисттеригерди неге үредип, таскадып турганыгар? Бу кандый дисциплина? Бу не шалјыраш, не јадыш?» — дежип келгилеер. Эх, Танабай, Танабай!

Байагы ла јолой кирген тўн. Байагы ла экү: карган кижии, карган ат. Јууканын кырында от күйгенче ле. Танабай бу ла болзо туруп чыгып, өлүмтикке једип бра-

аткан јоргого јапкан тонды та канча катап кыпчыды бол-богой. Оног ойто ло оттыг бажы тужына келип, отуруп алала, бойынын бастыра јүрүмин коскорып, кодоро берер. Јылдар, јылдар, чек ле јоргонунг тибиреген мангы ошкош... Ээ, ол јыл, ол орой күсте, ол эрте түшкен кышта Танабай чабан болордо не болгон эди?..

15

Бастыра октябрь ай тууларда килең айас ла алтын-сары бүр турган. Јангыс ла баштап эки күн јудайла, сооп, туман түшкен. Је онон ло түнде булуттар чечилип, тенгери чанкырайа берген. Танабай эртен тура айылдан чыгып келеле, арай ла болзо тескерлей бербеген — баштарына ак түжүп калган туулар ого удур а үкүс этти деп бодолып калган. Бач, кар оморды канайып јарандырган! Туулар, кудай оморды јап-јангы ла эделе, тургузып койгондый, тенгеринин алдында ап-ару, ап-агару, көлөткө дө, јаркынду да јерлери јап-јарт илеленип тургулаган. Ол кар агарган јердег өрө учы-кыйузы јок чанкырлык башталган. Ол чанкырлыктын түбинде, көс једер-јетпесте, айлаткыштын илбизиндү ыраагы билдирип турган. Танабай ару кейдин көбинен, серүүнинен кызынып, кенете кунуга түшкен. Санаазына ойто ло келин кире конгон. Гүлсары эмди мында болгон болзо, ол ого мине соккон бойынча, сүүмјизин, көөрөмин бадырып болбой багырып, ого, бу кардый, эртен тура једе конор эди...

Је бу јүк ле күзелен болгон санаа деп, ол билип турган. Қанайдар, јүрүм деп неменин јарымы — ол амаду, ижемји. Айса болзо, бу мынын учун ол јүрүм кижиге баалу, кару. Айса болзо, кижинин амадузы, ижемјизи учына чыгара качан да бүтпейтен учун, бу јүрүм там јараш, там күзелен. Ол туулар дөөн, тенгери дөөн көрүп, бастыра улустын ырызы качан да бир түней, тенг болбос деп сананып турган. Кажы ла кижиге бойы алдынан салымду. Кажы ла кижинин ырызы, түбеги башка. Кайда күн, анда көлөткө болор — бу чын эмес пе? Јүрүм мынын учун јүрүм... «А ол келин, байла, сақыбай да турган. Айса бу тууларга түшкен карды көрөлө, сананып калган...»

Кижиге бойы карып браадар, а санаазы јылдарга белеп бакпас, бир көргөжин, көөрөп, бадынбай чыккан турар.

Танабай адын ээртеп минеле, койлордын чеденин ачып, айыл дөөн кыйгырган:

— Жайдар, жазанып жатканчанг, койлорды чыгарып ий-ейин.

Койлор кырланды өрө чөркөлө бергендер. Коштойында чабандар койлорун база чыгаргылап тургулаган. Кобы-жиктерден койлор жердин үргүлжи быйанын — өлөндү отогылай бергендер. Олор күски кырлардын буурылсары жүзүн-жүүр өлөндөрүнүн ортозында ак-боро булуттардый көрүнгөн.

Эм тургуза ончо жакшы болгон. Танабайга келишкен үүр де уян эмес — эки, үч төрөгөн койлор болгон. Жарым муң кой. А төрөгөн кийининде эки катаптан көп көптөй берер. Же кой төрөдишке — чабанның эң ле каруулу ижине жетире эмди де узак.

Койлор аттарга көрө эмеш амыр да болзо, же Танабай олорго темигип болбой, узак болгон. Эх, аттар болгон болзо! Же ол аттар эмди бойының тузазын жылытып салган дежет. Машиналар бар. Айдарда, аттарды кайдар. Эмди төс ажару — койлорго. Койлор — ол түк, ол эт, ол тере. Бу мынызы чын деп, Танабай билип те турза, же мындый кезем, кыра чотошты, мындый астамды жаратпай жүрөтөн.

Жакшы айгырлу, үүрсип калган үүрлү мал болзо, жарым күнге эмезе бүдүн де күнге таштайла, жүре берзе кем жок. А койлордон кичи ырап болбос. Түште кабырар, түнде күзеттеер. Чабанда болушчы болор керек, же оны эмдиге ле чыгаргылап бербеген. Бот мынын учун түн-түш амыры ла солынтызы жок иш боло берген. Жайдар күзеттейтен кичи деп чотолып турган. Же ол дезе жүк ле түште кызычагыла кожо бир эмеш кой кабырар, түн ортого жетире мылтыкту тышкары чыгып, койлорун күзеттеер. Оноң ары оны Танабай солыыр. Ибрагимге мыны айдар болзо, ол эмди колхозтын бастыра мал-ажының жааны, ончо нөмеге шылтак таап ийген жүрер.

— Же мен слерге болушчыны кайдан таап берейин, Танаке? — деп, ол бош ло ос-бос түжүп калган кичи болоочы болотон. — Слер база санаа-укаалу кичи инегер. Лииттер бастыра үредүде. А үренбей тургандары «кой» дезенг, кулактын кырына да жууктатпас. Город, темир жол эмезе кандый бир рудник барзабыс, торт дежер. Нени эдерин билбей жадым. Слерде сок жангыс үүр — бу кем жок ине. А менде дезе бастыра колхозтын малы мойынымда. Не-не болзо, жангыс ла түрме. Бу ишке та не кирдим

болбогой. Тенек инем, мен тенек. Бот, ол Бектай ошкош немелерле кожо иштеп көр. Айла ол Бектайыгар слердин шефствогордо эмес беде? Айдып отурган куучынын уксагар, меге ылтам радио, газет, жаңы айыл экел, магазин кажы ла неделеде келип турзын деер. Болбозо — мында жыдым да артпас деер. Слер оныла куучындажып көргөн болзогор, Танакел!

Ибрагим төгүндебеген. Бу мындый бийик не чыктым не деп, Ибрагим карганып жүрген. Бектай кереги база чын. Танабай бош болордо, ол комсомолдорго түжүп барып келетен. Эшим Болотбеков сөс уккур да болзо, же боду, чалан уул болгон. А Бектай кеберкек кижги, же чала кылыр көстөри жаантайын эчтү, кадангы жүрер. Танабай келзе, ол кыртыштанып, чугулду айдатан:

— Сен, Танабай, тен не эки башка жарылып, үзүлип браадын. Эдер ижинг жок по? Балдарыңла кожо отурзаң да, керек эмес пе? А жүс-абызын «комиссия» эдетен улус бисте тегин де толтыра.

— А сеге не? Жаман болерер деп пе?

— Жок, не жаман болзын. Же андый да болзо... Билеринг бе, Танабай, сендий немелер меге жарабай жат. Ол слерлер, тенек немелер, өлө-тала талканчыганча албаданганыгар. Жаңыс ла — ура, ура! Бойыгар да, кижги чилеп, жүрүм жүрбегенигер, биске де бербегенигер.

— Ай, ай, уул, ай дийдим — деп, Танабай бойын жүк арайдаң ла тудуп, тиш өткүре унчугатан. — Сен мен дөөн сабарың уулаба, уул. Сен эмес — бис өлгөнис, бис талганыс. Онын учун кемге де комудабай жадыс. Слер учун албаданганыс. Бис эмес болзоос, эйе, эмди мениле чечеркежип отурар эдинг. Кино, газет деп чөрчөктөөрдөң болгой, бойыңнын адыңды да билбес эдинг. Уч буквалу ат аданып жүрер эдинг — кул!

Танабай Бектайды керектинг чикезин айдар уул деп, эмеш тооп то жүрзе, же сүүбейтен. Ол Бектайдыг ачык-жарык, неме жажырбас кылыгы тегине ле кара жерге үрелип жаткан. Танабай мыны көрүп, ол уулды карамдап жүретен. Же оноң бир канча кийининде озор экүнинг жолдоры биригип, городто туштажа бергилеерде, Танабай ого неме айтпаган да, кандый жүргенин керексибеген де.

Кыш кенете ле жеде коноло, малчыларды, озордын ундынчагы, керексинбези учун, чаксырада берген.

Бастыра октябрь айас турала, ноябрьда кыш кенете ле «күп» келип түшкен.

Танабай энирде койлорын айдап келеле, чедендеп салган. Ончозы ла кем жок, жакшы болгодый көрүнген. Оноң түн ортозы киреде оны үйи ойгоскон.

— Тур, Танабай. Соокко бош калтырай бердим. Кар жаап келт.

Онын колы соок. Ол бойыла кожо үлүш кардын жыдын экелген. Мылтыгы база соок, үлүш болгон.

Тышкары боромтык түн болгон. Кар үшкендеп, тыгып турган. Койлор чеденде токунабай, баштарын силкип, карды кактап, жөткүргилеп жаткылаган. Кар десе жаап ла турган, жаап ла турган. «Акыраар ла, көрбөсти көрдигер — деп, Танабай тонын тыгыда кыпчынып сананган.— Эрте жеттин, кыш, сен биске, эрте, эрте. Бу мынайтканы та жакшыга, та жаманга? Айса болзо, жаскары кыжы жакшы болор? Жагыс ла кой төрөш тушта биске чапчашпа, кыш. А ого жетире канайтсан, онойт? Онызы сениң табың».

Жаңы келген кыш унчукпаган. Эртен тура бастыра албаты кайкашсын, чаксырашсын деп, кар караңгуйда сейилип ле турган, сейилип ле турган.

Туулар соокко кызынгылап алала, эмди тургуза кара бойлоры тургулаган. Кыш ологго не де эмес. Ол чабан-малчылар бойлорынын мал-ажыла кожо чаксырашкылагай, а туулар үргүлжиге турган да, тургулаар да.

Ол ундылбас кыш башталып жаткан, же ол кышты, учы-бажында барып, нени кылынарын, ол тушта база кем билген.

Кар ол ло бойынча кайылбаган. Карын канча ла үсти-не жаап, чабандарды күски одорлорынан сүрүп ийген. Үүрлер туш-башка таркагылап, ыжык кобы-жиктерге жажынгылап, туу баштай сыбыра-согуш кар жок жерлерге чыккан. Чабандардын жебреннен бери үйеден үйеге берилген үредү-таскамалы эмес болзо, ол кышта кой та не болбогой. Тегин кижин мында кардан өскө не де жок деп, колын жаңыыр эди, а чабандар андый жердег одорды таап жүргүлеер. Олор онын учун чабандар эмей... Каа-жаа-да кандый бир жамылу келер. Ол мыны көрө-көрө, чабанын сурак комудалын эдеечин-тудаачын, болужаачын бололо, туулардан түрген ле качар. А чабан десе сок жагыскаан, кышла ченежил, артып калар.

Танабай канайып-кунайып койлордон айрылала, кол-

хозко жетире барып келер деп туратан. Койлорды канайда төрөдөргө тургулаганын, не эдилген-жазалган, не белетелген деп конторадаң сураарга сананган. Же кайдан база! Жаан тынар да чөлөс жок болгон. Жайдар жүк ле жагыс катап интернатта уулына барып келген. Барала, удабаган да — Танабай жагыскан не болот. Танабай эки кызычагын өнөрп ле учкаштырып алып, кой кабырган. Ол күн, Жайдар жокко, одырган оды да курукчыл деп бодолгон.

Эртезинде энези жанып келерде, же не болбогон деер! Балдары-онын мойнына чек ле сыралгылай бергилеген. Онон бодозо, ада ада ла, а энези жокко, ада — ада да эмес.

Ой мынайып ла өдүп жаткан. Кыш токуналу ла болбогон: бир соой берер, онон жылып турар. Эки катап шуурган болгон, онон кар шүлүрей берген. Танабайды бу чочыткан да, коркыткан да. Кой төрөш жылуларга учурашса, жакшы туру. А сооктор болзо...

Койлордын ичтери күнүн-күнге уурлап, жаандагылап клееткен. Жаан кураандарлузынын эмезе игис төрөгөндөринин ичтери салактаарга жүрген. Боос койлор күчин салгылап ийген. Аркалары кырлайыжып келген. Же анайда да бербей а: ичиндеги жаш үрен өзүп, энезинин курсагына кириже берген, а мында дезе кажы ла сыргалжынды чапчып табар керек. Олорды эмди ле эртен-энгир азыраар керек, а колхозто өлөн дө жок, алмарлары жалмалып калган. Урен аш ла иштеп турган аттарга беретен суладаң өскө не де артпаган.

Күнүн ле эртен тура койлорды чеденнен чыгарып жада, Танабай олордын ичтерин, эмчектерин тудуп, шиндеп турар. Жакшы ла болгожын, ол кураан алар молжызын бүдүрп те айабас деп жүретен. А түкти, байла, алып болбос болор. Түк кыжыла коомой өскөн, кезик койлордын түги карын суйуп, түже берген. Шылтагы азырал ла ине, азырал. Танабай бого ачынып-кородоп то турар, же канайтса да, ол нени эдер? Чороны не уктым болбогой деп, бойын калганчы сөстөрлө каргап жүрер. Көрзсн, не деп сөс берген! Айла трибунадаң ине. Мынын үстине район жерде. Мен андый-мындый, тың ла кижн, озочыл да кижн, партия ла төрөлимнин алдына сөзимди берип жадым. Ого жүк партия ла төрөлим деп сөстөрди айтпаган болзо кайдар. Партия ла төрөл деп бого не колбоор? Тегине ле хозяйственный иш ине бу. Жок не, жок, кыйалта жогынаң

айдар керек. Чын да, бу бис эмди кажы ла алтаган сайын керектү де бол, керек жок то бол, теп ле тегине ол жаан сөстөрдү не үрдүрдис?..

Канайдар, бойы бурулу. Узун тил башка оролор деген сөс бу туру. Улустың сөзине не кирер. Олорго не болзын — андый-мындый дежиң, актангылап ийгилеер, а бот Чороны — карам. Ол ырыс жок кижн. Ончозы ла ого келишпей, качажып калган турар. Бир күн — су-кадык, эки күн — оору. Бастыра жүрүминде чаксырап, улус жөпкө кийдирип, оморды көөрөдип, ижендирип, иштеткен кижн ол. А оноң не туза? Эмди чала аярынгай болуп, айдар сөзин талдап, сананып жүрет ошкош. Оору болзо, амыралга деер бе неге, не чыкпас кижн ол?

Кыш чабандарды бир чочыдып, бир коркыдып, өдүп ле жаткан. Танабайдаң көдүртийле, эки кой өлгөн. Шефствога алган иит чабандардаң база бир канча кой өлгөн. Мынызы жок канайып болор. Кыжыла бир кезек кой өлгөнн — бу жаан түбек эмес. «Кокок» эй жаскары жедеер ине.

Кенейте жылулар боло берген. Койлор эмчектегилеп келген. Кижн көрзө, көөркийлер чын ла тарыска, ичтерин арайдаң ла көдүргилеп жүргүлеер, а эмчектери дезе тен күн сайын эмес, час сайын деерден башка, там ла там жаандагылап клеедер. Бу та нениң учун мындый? Күч та кайдаң келетен? Онойткончо, та кемниң де үүринен та канча да кой төрөгөн деген табыш жеткен. Айдарда, үрендеер тушта жазап көргүлебеген. Же бу болотон темдек ине, угузу. Эмди бир-эки неделеден кураандар чын ла урулгылай берер. Чабанның узун жылына белетенген, жазанган ижн башталар! Чабан кажы ла кураан учун тыркырап, бойының койчы болорым деп сананган күнин каргаар. А кураандар жаан чыгымдыкпай, торсыктары көдүрилип, кышка куйругын көргүзер боло берзе, ол тушта чабандый ырысту кижн жок болор. Кой ло жакшы турза, чабан кижнге де жакшы. Сыны омок, үни жардак, жүрүм деп неме сырагай ла жакшы, макалудан эмеш артык деп бодолор.

Же жаңыс ла андый болзын, андый болзын! Оноң өскө... Кижн улустың көстөрине чике канайып көрөр...

Колхоз сакмандар ийген. Олордың көп сабазы карган ла эмезе балдар жок, журттаң канайып-кунайып чыгара тартып алган үй улус. Танабайга сакман болуп, эки үй кижн келген. Олор орын-төжөгүн, палатказын, бор-карын

алганча келгилеген. Улус көптө, сүүнчилү боло берген. Танабайга ас ла салза, жети сакман керек болгон. Ибрагим, эмди тургуза экүзи де једер, арткандарын кой төрөйтөн јерине, Беш-Агаш деп өзөктөги пунктка јеткен кийинде ийерим деп, сөзин берген.

Койлор үүр-үүрлериле туу эдектей төрөйтөн јерлери дөөн төмөндөгилеп түшкен. Танабай Болотбеков Эжимди сакман үй улустарды једер јерине јетирижип берзин деп айбылаган. Онойткончо Танабай койлорын айдап барар. Ол оморды таг эртен аткарып ийеле, койлорын айдай берген. Јелдеп келген койлорды канайып мендедет — бойлорынын табына ла салып ийген. Танабайга болушкан комсомолдордын койын айдажарга бу Беш-Агашка јетире база эки катап барар керек.

Күн түгенип те браатса, күнкөзи јылу турган. Төмөндөгөн сайын јылыганы билдирүлү болгон. Күнгерик јерлерден көк чыгып калган.

Јолой бир кичинек туруш болгон — кой төрөп ийген. Баштапкы ла төрөгөн кой. Бу мындый неме болбос керек деп, Танабай курааннын тумчук, кулагын үрүп, санааркай түшкен. Койлорды төрөөр деп сакыган ой эмди де бир недедеген, а мында дезе — ме сеге!

Калак, јолой база койлор төрөгилеп ийгей! Көрөр болзо, толгодып ла турган кой билдирбейт. Ол токунап, керек дезе сүүнип чыккан. Кызычактар кураанды көрзө, билингилебей калар болбой. Эг баштапкы кураан качан да кару болор ине. А кураан чын ла сергек, өкөөр болгон. Бастыра бойы ак, јаңыс ла кирбиктери ле туйгактары кара. Уүрде бир кезек «алтай» койлор болгон, омордын бирүзи төрөгөн. Ол койлордын кураандары чыдым, соокко алдырбас, быјыраш түктү бөлор. Оморды кичи меринос койлордын кызыл тас кураандарына түгдебес те.

— Је ак-јарыкка мендеген болзон, јазап көр — деп, Танабай кимиректене берген. — Биске ырыс экел. Сендий кураандардын көбине базар јер јок болзын, мааражыгардан кулак тунзын, ончогор торныгып, кажатты кырлай тазырада мантажып тургулаар — деп, ол кураанды өрө көдүрип алган. — Кудай, үстистеги көк, көрүгер, бу — баштаңызы! Алкыш беригер!

Айландыра туулар тенкейишкен. Омор унчугушпаган.

Танабай кураанды койдонуп, койлорды айдай берген. Төрөгөн кой балазын бедреп, маарап чыккан.

— Балаг бу, бу. Канайтпас та. Ээчи бисти, ээчи.

Кураан тоннын ичине кургап, жылый берген.

Кой төрөйтөн кажаганга озор эниргери жеткилеген.

Озо жеткен улус токунап калган болгодый: айылдан ыш чыгат, сакман үй улус палатказынын жанында соксондожот, Эжим десе көрүнбейт — эртен бойы көчөр деп, кош коштойтон төөзин једине берген ошкош. Ончозы ла байагы јөптөжү аайынча, ончозы ла чын.

Је оног ары көрүнген немеге Танабай кенетийин јыга шыйдамдадып алгандый бодолгон. Ол ончо неме кой төрөдишке белен болор деп бодобогон, је кажаганнын камыш бүркүзи чирийле, јемирилип калган, стенизи тежикбычык, көзнөк, эжик јок, салкын десе келишкен ле јерден өткүрө үрүп туру — јок, мындый болор деп, ол сакыбаган. Айландыра кар кайылып та калган болзо, кажаганнын ичи толтыра күрт јаткан. Таш чеден десе канча јерден јемирилип калган.

Танабай ал-санаага түжүп, кызычактар кураанга сүүнишкенин де керексип көрбөгөн. Ол кураанды озорго берип ле ийеле, турлуны көрөргө, айландыра баскан. Кайдоон лө басса, ончозы бузук, сайалган, чачылган јаткан. Јуу башталганы кол тийбеген турлу ошкош. Койлорын кинчектене-кинчектене төрөткилеп ле алза, мындагы бастыра немени јанмыр, салкыннын алдына таштагылап ийеле, јүргүлей бергилеер. Кажаганнын үстинде јыдып калган буул јантыйып турган, анда-мында чачыны салам јаткан. Ол ло. Бастыра үүрге азырал, кураандарга јадын — ончозы јүк ле бу. Толукта эки толбос сумал теермендеп койгон арба ла тусту кайырчак турган. Анда ла оодык шилдү тоолу фонарьлар ла эки күрек, сынык айрууштар таштап ийген јаткан. Бу ончо немени керосиннен урала, оттон тудуп ийеле, тайайын-тапшылайын дейле, көс лө көргөн јер доон сала берер күүни келген...

Танабай былтыргы јылдын тон өтөгине, карына бүдүриле-бүдүриле басып, айдар неме таппай турган. Сөс таппай, соксоо немедий, шымыранып јүрген: «Бу не, бу не? Кайткан, кайткан?.. Је бу не, бу не? Кайткан, је кайткан?..»

Оног кажаганнан чыга конгон бойынча, адын ээртей берген. Колдоры тыркырап, кабышпай турган. Эмди ле јуртка једер, үч түннин аразы да болзо, ончолорын орындарынан антара тартар. Ол Ибрагимди, ол председатель

Алдановты ол Чороны өмүринен кабар керек, силкиир керек! Олор Танабайдан кайрал, килемжи сакыбазы! Олор онойткылап турган болзо — Танабай да олорды! Сурузын берер. Ол ло. Божогон!

— Акыр; тур! — деп, Жайдар тискинди ала койгон. — Бу кайда барарга? Токтоп ло көр. Адыгнан түш дейдим, түш! Ук дейдим, ук. Ылтам!

Же кайдан андый болуп! Танабайды токтодып көр!

— Божот, божот! — деп, ол тискинди айрырга адын үйининг үсти дөбн чурадып, камчылап, аай-коой жок багырып турган. — Божот дейдим, божот! Өлтүрерим мен олорды, өлтүрерим!

— Божотпозым. Өлтүрер кижиге керек болзо, мени өлтүр! Өлтүр дейдим, өлтүр!

Мынайтканча Жайдарга болужарга сакман үй улустар жүгүрүп келген. Кызычактар багырышып чыккан.

— Ада! Ада! Токто, токто!

Танабай өкпөзи өчүп те турза, же барар деп блаажып ла турган.

— Тутпа дейдим мени! Бу мыны ончозын көрбөй турун ба? Кой, кураандарды неге сугатан? Бүркү кайда, же кайда? А өлөг, курсак кайда? Ончозы кырылып калар дейдим. А каруузана кем турар? Божот дейдим!

— Же акырзанг деерде, акырзанг. Же бар, бар. Ойнодо не болор? Кыйгырып, кышкырып, улус ла чаксыраткайын? А ононг не туза? Эмдиге этпеген немени качан эдер болор деп. Болбодым деп неме бар, бил! Тудар күчи бар болзо, колхоз туку качан кажаанду отурбай.

— А жүк бу бүркүни жаап болбогон бо? Эжиге кайда? Көзнөктөри кайда? Ончозы жемирик, чирик! Кажаанда толтыра күрт, өтөгин он жыл чыгарбаган. А ол турган жыду буул канчага једер деп? Кураандарга кижиге андый өлөг јидирер бе? А јадын эдип нени төжөйтөн? Не, кураандар чык өдөлө, кырылзын деп пе? Андый болзын деп пе? Ары тур, јол бер!

— Болор, Танабай, тен болор. Токто. Ончо улусты көр. Ончозы ла бис ошкош. А сен не — олордон бойынды онду деп пе? Айла сени једеен эр кижиге дейт! — деп, үйи оны уйалта берген. — Октолгончо, нени эдерин санан. Эмеш те болзо, өй бар эмес пе? А ол немелерге түкүрүп ий. Бис туружарыс, каруузана турарыс. Клеедеристе, ол јикте койу тегенек турган. Оны кезе чабала, бүркүге жаап ала-

рыс. Устине өтөктөн төгүп ийерис. А төжөк эдип курай¹ кескей. Канай-кунайып мынаг чыга бербей. Жагыс ла — күн жакшы турзын...

Чабан үй улус та Танабайды токтоткылай бергилеген. Ол ээринен күүн-күч жок түжүп, үй улустарга түкүрип ийеле, айылга кирип, бажы салактап, төжөккө отура берген. Чек ле уур оорудан жагы тенийип турган кижидий бодолгон.

Айылда тым, улус унчугарынаг жалтангылап отургылаган. Жайдар өтөк одынду оттон чөйгөнүн чыгарып, чайын койу этире түжүреле, оног кувшинге суу экелеле, колына уруп берген. Столго ару бөс жайган. Керек десе та кайдан да конфет чыгарып келген, саржу салган. Оног сакман үй улустарды отургызып, чай ичирген.

Же бу үй улус база сүмелү ле! Чайларын токуналу шөлүреткилеп, не-немени тоологылап, табылу сөйлөшкелеп отургылаган. Танабай чайлайла, оног чыгып, жемирилип калган чеденнин таштарын сала берген. Иш көп. Же койлорды неге де сугар керек. Оног үй улус келип, чеден тудушкылаган. Керек десе кызыктактар да таштардын оокторынаг тажышкылай бергилеген.

— Айылыгарга барыгар, балдарым — деп, Танабай жылу айткан.

Ого уятту болгон. Орө көрбөй, таштарды тажып, чеденге салып ла турган. Жок, жок, Чоро чын айттыр — Жайдар эмес болзо, ол туку качан неге-неге уядугып, каалмаал бажын кемге-кемге теркиледип алар эди...

16

Эртезинде Танабай комсомол чабандарды көчүришкен. Оног недеге кире бели бир де түзелбеген. Ол качан да мынайып иштебеген болор. Жагыс ла жууда жүрерде түйн-түйш окоп, блиндаж казарда мынайкан болордон башка. Же ол тушта бастыра полк, дивизия, черү турушкан ине. А мында десе бойы, үйи база сакман үй улустын бирүзи. Ол ло. Экинчи үй кижиди жуугында кой кабырган.

Иштин күчи — кажаланган өтөк чыгарыш ла тегенек кезиш болгон. Тегенек койу, чыт ла эдил калган турган. Ол көрмөстин тегенегине Танабайдын сопогы жырылган,

¹ Курай — тегенек, жыраа.

шинели телик жок тилинип калган. Кезип алган тегенекти жууп, буулайла, сүүртеер керек. Тегенекти кижн жүктенер де эмес, атка да артар эмес — кадап ийер. Бу жердин ады Беш-Агаш, а агажынын төңөжи де жок деп, Танабай та канча түкүрбеди болбогой. Онон үч бүктелгилеп калган кара терге түшкүлөп туруп, тегенекти сүүртегилеер де. Кажаланга жетире жол карара сүрүп койгондой көрүнгөн. Танабай үй улусты карамдап та турза, же канайдар. Ойнодо токуналу иштеп те болбогондор. Ой ас, эки көс — жаңыс ла тенериде: кар жаап ийип! Кар ла жааза, бу камык иш кара жерге барар. Жаан кызычагын сабырт ла этсе, кой жаар жүгүртер — төрөп баштап ийген болуп...

А өтөкти айтпаза да кем жок. Оны жарым жылга да түгезе чыгарып болбос ошкош. Кажаланнын бүркүзи жакшы болзо, ол кургак жадар эди. Ол тушта иштеерге де макалу. Ломдоп ийзе, өтөк жаан-жаан болуп, жарыла берер. Оны десе чыгарала, бакчалай салып койорык. Онон кышкыда одырап болзон, изүзи коркуш. Чабан кижн кыштан ол өтөктин шылтузына чыгып турбай. А ол өтөк үлүш болзо, оныла берижеринен күч иш та бар, та жок. Шахтанын ижи ошкош. А ой сагыбай турган. Олор керек десе түнде де фонарьларды буруксыдып алала, ол соок, наалгак, корголжынды уур, үлүш өтөкти эдектенгилеп, чыгаргылаган ла чыгаргылаган. Ол өтөклө согушка ны экинчи күн барып жаткан.

Тышкары чогулган өтөк көптөй дө берзе, же кажаланнын ичиндеги өтөкти адам көрзин дээрден башка. Баштап чыгатын кураандарга кажаланнын толугын да болзо арчып берзе, жакшы болор эди. Бастыра бу жаан кажаланга койлор батпас болордо, ол толук не болзын. А күнүн ле жирме-одус кураан урулар. «Не болор?» — деп, Танабай тан жарыырга жетире токтомыр жок өтөк чыгара эдектенген. Санаазында жаңыс ла ол сурак болгон. Өтөктин жыдынаг бажы айланып, күүни булгалып турган. Колдору талып калган. Мынын үстине качажып, бу ла көрзө, салкын фонарин өчүрө үрүп ийер. Карын сакман үй улустар, көөркийлер, комудашкылабай, Танабайла тен иштегилеген.

Төртинчи күн турган. Олор өтөкти эмдиге ле чыгаргылаганча, кажаланнын жыртыктарын сыжсыганча болгылаган. Түнде Танабай өтөк чыгарып келерде, чеденде жаш кураан маараган. Энезинин икиренгени, жерди «жыр» чап-

чыганы угулган. «Кудай, башталган туру!» — деп жүреги шимирт эдип калган.

— Уктың ба? — деп, ол үйи дөөн кайра көргөн.

Олор экилези өтөктөрүн таштап, фонарин тудунганча, чеден дөөн болгылаган.

Фонарьдын өчөмик жаркыны жапылдап, үүрди сыймадай барген. Кайда, кайда? А туку толукта эмтир. Энези тырлажып жаткан, бөрүкче ле немени жалап турган. Жайдар оны эдектенип алган. Олордын карын ойинде келгилегенин. Ачык чеденде кураан ай-уй једер бе. Коштой база кой төрөп койтыр. Игис. Олорды Танабай плащына эдектенген. Јазап көргөжин, беш кире кой толготкылап тургулаган. Олор таңары јуук төрөгилеер. Айдарда, башталганы бу! Сакман үй улустарды кычыргылап алгылаган. Төрөгсн койлорды чеденнен чыгарала, јүк арайдан арчылган толукка суккулагылап ийген.

Танабай саламнан төжөйлө, энезинин уурагын эмгилеп алган кураандарды ого салып, сумалла жаап койгон. Соок. Энелерин кожо суккан. Онон эрдин тиштеп, санана берген. А сананала да, нени эдер? Јаныс ла канай-кунайып јакшы болор болор бо деп иженери арткан... Иш баштан ажыра. Ого јүк саламы јеткил болгон болзо. А Ибрагим бого до шылтакты таап ийер. Јол јокто кырлар өрө саламды јетирип көр деер.

Эх, је не болзо, болгой ло! Барала, чернилалу банка экелген. Бир кураанның арказына «эки» бичиген, икрелерине «үч» тургускан. Энелерин база ла мынайда темдектеп ийген. Онон өскө удабас кураандар кыймыражып чыкса, олорды канайып таныыр, ылгаар.

Кой төрөш мынайып кенете де, уур да башталган. Танабай бойын окопто отурган јуучылга тундеген: удура атакага танктар келип јат, а олорды токтодорго не де јок. Сен дезе качып барбай јадын, ненин учун дезе, качар јер јок. Экүнин бирүзи — эмезе ол танктарды кайра соголо, тирү чыгар, эмезе — өлүм.

Танабай таң эртен койлорын чыгарып, кырлактан бойының кору туткан јер-шибезин ајыктап турган. Бу коруланатан јер эш-керекке јарабас, јемирик, алан-ачык болгон. Је кандый да болзо, өштүнин атаказына удура туружар керек. Тескерлеер јер јок. Соолып брааткан суулу тапчы кобы кырлактарга кыстадып јаткан. Кырлактардан өрө канча кып каталышкан туулар. Ол тууларды

алдында кайалар карарган, оноң өрө ак сөң мөңкү тош кыш тирү жаткан. Ол кыш мынаң жаан да ыраагында эмес. Ол кыш кыртыжы ла тутса, боро булуттарды сан төмөң агыдып ийер. Ол тушта бу кичинек кобы орды да жок табылбай калар.

Тенери боп-боро, үлүш туманын буруксыткан турган. Жабызай жалайсогуш салкын үрген. Айландыра ээн, жаңыс ла туулар. Санаада соок, кунукчыл. А алаң-ачык кажаганда жаш кураандар маарашкан. Бу ла жаңы он кире толгодып келген койлорды үүрдең айрыла, артыргызып алгандар.

Кабыруга чыккан койлор ас-мас өлөңди искеп, жүргүлей берген. Ол до койлорго жаңыс ла көс керек, көс керек. Кезик кой көп толготпой, жырааның төзине жада түшкен бойынча, төрөп койор. Қөрбөй лө калзан, жердин чыгы кураанга өдө берер. Оның кийининде оноң мал болбос.

Танабай кырлактын кырына узак туруп калган. Оноң колын жаңып, кажаган дөөн баскан. Қажаганда иш эмде де көп. Же канайдар, күч жеткенче кыймыктанар ла.

Ибрагим келип жүрген. Кулур экелген. Эдүде жүс те жок. Мен слерге өргөөлөрдү кайдаң алып берейин, кажаган колхозтын кажаганы ла ошкош кажаган, эмди тургуза коммунизмге жеткелек эмезис пе деген.

Танабай ого чурал барала, уужай-муужай тудуп ийбеске, арайдаң токтодыңган.

— Сен не шоодып отурын? Мен сеге иш керегинде чың комудал айдадым. Ойнобо сен мениле. Кийининде каруузына кем турар болор деп?

— Каруузына мени турбас деп пе? Сеге не — сок жаңыс үүр. А менде бастыра колхозтын малы. Бот, санап көр, меге жеңил деп пе? — Оноң кенете отурган Ибрагим, та мекеленген, та канайткан, Танабайды кайкадып, күнүреде ыйлай соккон. — Түрмеге кирерим мен, түрмеге! Канайдайын, канайдайын? Улус сакманга барбай жат. Өлтүргиле мени, өлтүргиле, кыйнагыла, кыйнагыла — артык күчим жок. Менең нени де сақыбагар, сурабагар. Бу чакту-көлдү ишке та не кирдим болбогой, ы-ы-ы...

Оноң Ибрагим атана берген. Ол ло бойынча мындагы улустың көзине көрүнбеген.

Жүс кире кой төрөгөн. Кобының бажында турган Эжим ле Бектайдың үүри төрөп баштабаган, же жеткер-түбек токтоду жок жууктажып клеет деп, Танабай сезип жүрген.

Олор ончолоры — койлор кабырган сакман эмегенди кошпозо, — үч жаан кижиле Танабайдын алты жаштуу жаан кызычагы кураандарды тажыгылап, энезине эмискилеп, не-немеле жылулагылап, сток чыгарып, жадын төжөп, иштинг бажына чыгып болбой тургулаган. Кураандар ачынатый берген — энелери тойгыспай барган, а азырайын дезе, сыргалжын да жок. Мынанг ары та не болор, та канайдар?

Кой төрөштинг амыры жок күндери түни-түжи билдирбей, айланыжа берген. Көчүк сайып, отулар да эмес. Улус буттарынын сүүртегилеп алып жүргүлеген.

А кечеге күн оморды не аайлу коркытты! Кенете сооп, бүрүнкий булуттар жылгажактап түжеле, кырмак кар сейиле берген. Айландыра боромтып, карагуйлап бар келген...

Же удабай ла булуттар таркап, жылый берген. Жастын үлүш жыды соккон. «Кудайга-баш, яс једип келзе кайдат. Јагыс ла јакшы яс болзын. Арылык-берилик јастан јаман неме јок» — деп, Танабай айруушла үлүш чөп чыгарып, узак тура калган.

Оног јас чын ла једип келген. Же ол јас кайдан Танабайдын күүниле болуп! Кенете ле үч түннинг аразында јашканын айдаганча јеткен. Кажаган-чеденнинг, айылдын — бастыра јердинг үстине соок ло үлүш урулып, малаштагы улустынг куйка-бажын шимиредип ијген. Јетире эригелек балкаш јердинг үстиле суучактар ага барген. Кажаганнынг бүркүзиненг јаш шаркырай өдүп, иргезин суу ыра јийле, кийдире агып келген. Койлор чүрчеде ле калтыража бергендер. Ончолоры ла сууда, бут бажында: кураандар — сууда, толгодып келген койлор — сууда. Олор тура төрөгилеген. Кураандар чыгып ла келеле, сууга «меч» түшкүлөп турган. Маараш-чуркураш — кулак тулар.

Улус плаштарын чала-была кийгилеп, фонарьларлу тышкары болгон. Танабай бош чаксырай берген. Онын эки сопогы, бөрүге сүрдүрген эки эликтий, ай-карагуйда көөлмөктөрлө, илјиреген стоклө ары-бери токтоду јок чапылдагылап, плашыннг эдектери шыркалу куштынг канадындый, талбий бергендер. Ол шыйкынактап, бойына да, улуска да багырып турган.

— Лом экел, түрген! Күрек дейдим, күрек! Өтөкти бого төгөр, бого! Сууны буугар, буугар!

Сууны кажаганнаг туура агызар деп, ол тонг јерди ломдой берген.

— Бу дөөн јарыт, бу дөөн! Је не туруң, не?

Түн десе туманла там койылып, јабызап турган. Јашканның айазар ла кирези јок. Канайдар, канайдар?..

Танабай айылы јаар жүгүрген. Айылдың ичин јарытса кургак ла јер јок. Је андый да болзо, мында кажааннан теере. Балдар уйуктагылап јаткан. Јабынчылары үлүш. Танабай айылдың ичи кенгизин дейле, балдарын төжөгиле катай жууй тудала, ирге дөөн јатыргызып койгон. Балдардың жуурканы чыкка өтпөзин деп, үстине кийистен јабала, тышкары болуп, кажаган дөөн үй улуска кыйгырган:

— Эй, эй, кураандарды айыл јаар тажыгар! Айыл јаар! Түрген!

Је айылга канча кураан бадар? Көп лө болзо, одуе төртөн. А артканын канайдар? Је ол до кирезин кичеесе јакшы..

Таң јарый берген. А тегерининг јут-јулакай суузы түгенер ле аайы јок. Кезикте эмеш кирелене берер, је оног ойто ло..

Айылдың ичи толтыра кураан. Маарашта кичинек те токтомыр јок. Лыт-таал. Айылдың ичиндеги не-немени бир јерге барчактайла, кийисле јабала, сакман үй улустың палатказына көчкүлөп алгандар. Мынын үстине балдар соокко тонгылап, ыйлашкылап, чөрчөктөгилөп чыккылаган.

Каргышту кара күндер келген. Танабай бойын да, ончо улусты да, бастыра телекейди де, жүрүмди де кармап, түкүрип жүрген. Бастыра бойы көк мөөн койлордың, мее реп калган кураандардың ортозына бажы аймап, ал-санаага алдыртып, күн көрбөй барган. Өлүм-чыгым тонг кажаганга кирип келген. Ого кирерге јенгил — учураган ла јер ачык: бүркү јыртык, көзнөктөр оодык, эжик десе јок. Өлүм кызыл тас јаш кураандарды, јангы төрөгөн тарыска јаскы койлорды кезе, кыра берген. Танабай олордың көгөрөп, сиреје тонгуп, өтөк-балкашка уймалып калган сектерин экиден — төрттөн тышкары чыгарып, кажаганын арјанына чогул турган.

А тышкары чеденде бу јашканның алдында соок салкынга өткүре чаптыртып, ичи тастайыжып калган койлор тургулап јат. Олор эртен-бүгүнге једип калган. Јанмыр

олорды камчылап, баштарын канкайта курултып жат. Улүш түк самтарап жат, жерге чөймөдөлө түжүп жат.

Койлор одорго чыкпай, кедерлей берген. Же бу мындый жутта, соокто кандый одор болзын. Сакман эмеен бажына таар кийип алала, олорды кабыруга чыгара айдап болбой, калактап, карганып тура берген. А койлор кажганнын жаны жылу, мында курсак бар чылап, сырагай ла айрылбас. Эмеген ыйлай согуп ийип, олорды айдаар ла, айдаар ла, койлор десе былаап, ойто ло мантагылап келер. Танабай чек ле анзырап, койлордун үсти орто барган. Бу тенек койлорды агашла кыра шыйдамдап ийген кижги. Же олар боос, согорго жарабас, онын кийининде соксон до барбас. Бар жок улус ончозы албан-күчле чыгарган.

Бу түбек башталган кийининде. Танабай ойдинг өткөнүн де, канча кире жаш мал чыгымдалганын да — ончозын таппай калган. Көп сабаа койлор икредегилеп, кезиги үчтен де чыгаргылаган. Же мал-жөөжө ончозы ла кара жерге барган. Жыл туркунына иштеген иш, төгүлген тер — теп ле тегин! Кураандар ол ло чыккан күн үлүш өтөктиг үстине меерегилеп, өлүп турган. А тирү арткандары ончозы жөдүл, чычкак. Олордон та мал болор, та жок. Кураандары өлүп калган койлор аай-коой жок маарашкылап, ары-бери мантажып, толгодып жаткан койлорды тепсегилеп турган. Мыны көрөргө коркушту болгон! Олор эмеш саармактаган болзо. Бу тенек койлорго: «Төрөбө-гөр, токтогор, токтогор!» деп, аай-баш жок кыйгырар күүн келген.

Же кайдан база! Кураандар төгүлүп ле жат, төгүлүп ле жат. Танабайдын көксине ачу-корон толуп, кайнап, көстөрүн көжсгөлөй тартып ийген. Бу өлүм бийлеген кажаганды, бу койлорды, бу бойын, бойынын бастыра жүрүмин көрөр дө, угар да күүни жок боло берген. Качаннаг бери эмадаган күүни — жүрүмнунг учуры өчүп, ол эш-неме керексибей барган.

Танабай чын ла соксоорып калган. Сананар болзо, ого там кунукчыл, карыкчыл, ачу-коронго түже берер. А сананбаска болбос. Ол санаалар сурабаза да, Танабайды эреп-өрүмдеп келер. «Же бу не, не? Бу кемге керек? Же бу не шыра? Бу бис мынча кире койды кичееп болор күчис жетпесте, олорды не тудадыс тегине? Мында кем бурулу? Кем? Же айт — кем? Бот бу сен ле ошкош «жартга кат

дар».¹ Бис ончозын көдүрерис, эдерис, једжерис, акалаарыс, сөс берип јадыс деерис. Айдарга јакшы, јараш. А бот эмди бу секти чыгар. Ол јангы төрөгөн кой балкашта өлүп калган јады. Сүүрте, чыгар. Эр эмтиринг, эр...»

Ол анчадала тундерде тизеге јетире балкашты чапылдадып, бу коронду, ачымчылу санаалардан чын ла тумчаланарга туратан. О, бу кой төрөштин уйкузы јок, чакту-көлдү тундери! Алдында — сассып калган өтөк, үстинег — шаркыраган тамчы. Салкын кажаганды јалай согуп, фонарьларды өчүрүп јат. Танабай дезе қараңгуйда јаш кураан базып ийер болорым деп, төрт-тамандап туруп, фонарь јаар эмектеер. Онон серенжени чагып, фонарьды күйдүрзе, бойынын тижип, кандалып калган, сары өтөк, койдын чөби ылжаалып калган колы көрүнөр.

Онын күскидег көрүнбегени удап калган. Ол бу ла өйдө буурайып, канча јылдарга карып калган деп, бойын билбеген. Мынаг ары онын ады — карган. Је ондо бойына килеер, бого санааркаар сй болбогон. Ажанарын, јунунарын ундып салган. Ол бойына да, улуска да эместе амыр бербеген. Онон керектинг уйдашканын, бойынын күч јетпезин сезип, сакман эмеендердин бирүзин, јурт дөөн ийген.

— Чорого јет. Эмди ле келзин деген де. А келбес болзо, база мениг көзиме көрүнбезин. Онойдо айт.

Ол үй кижн энирде бастыра бойы көк үлүш, тиштери тазыражып, једип келген:

— Ол оору јады, Танабай. Эртен-сонгзун өлзөм дө, једерим деди.

— Эртен-сонгзун! Ары бир ле болгон — өлүп калзын! — деп, Танабай айда салганын билбей калган.

Јайдар бу нени айттыг, билдин бе деп, мокодорго санаган, је тидинип болбогон. Јарабас болгон.

Учинчи күнде күн кылас эткен. Булуттар күүн-күч јок таркагылап, туулар өрө бийиктеп, чыккан. Салкын да араайлаган. Је јеткер бир ле болуп каларда, бого сүүнер де арга јок болгон. Бу күндерде эне койлор көрөр эмес арыктап, эдин салып койгон.

Јангыс ла тастак карынду, чичке буттарлу, бастыра бойы јангыс ла көс турар. Андый көөркийлердег кандый

¹ «Јартуткандар» — јарганат «мен эмес болзом, јар антарыла берер эди» деген кеп сөстөг.

кураан чыгар? Олор балдарын канайып тойгызар? Көк чыгарга жетире канузы чыдажар? Олордон та кандый мал болор? Кызык бир ле табарган — айрылбас. Тирү де арткандары кунтрак, түги де жок, эди де жок — малдын сартты болор.

Күн аязала, база бир түбек жеткен — жер тоштоло тонорго жазанып ийген. Эмди жетпей турган неме жангыс ол, өлүм бу. Же карын талтүш киреде ойто кайылып баштаган. Танабай арткан да койлорды кичееп алар болорым ба деп ижене берген. Ойто ло күрек, айрууш туткан. Кажаканды арчыыр ла керек. Онон өскө кижини базар эмес. Же иш жангыс ла бу болгон болзо кайдат. Өскүс кураандарды бала жок койлорго теелип, эмизер керек. Ол койлор десе кураандарды өскүлөп, жеерип турар. А кураандар курсак сурап, кижини бош ээчигилеп алар. Ортозыла базар да эмес — плащтын эдегине кадалгылап, эмгилей берер. Маараштарына кижинин ичи ачыр.

Кижинин колы төртү де болгон болзо, иштин бажына чыкпас. Бу үй улустар, онын кийининде кичинек кызычак мынанг артык канайып иштегилезин. Арып-чылап, арайдаг ла баскылап жүрген улус. Олордын плащтары кургабаганынан бери та канча күн болды болбогой. Танабай оларго нени де айтпаган. Жангыс ла бир катап чыдажып болбогон. Кой кабырган эмеген Танабайга болужар деп, койлорун талтүште экелеле, чедендеп ийген. Танабай койлорды көргөн жерде бастыра бойы тыркырай берген: койлор бойлорынын түктерин жишкилеп жаткан. Түбектин келгени бу. Мынайдарга жедиже берген ачана кой не болот!

— Бу слер, жаан кижини, мыны көрүп, нени эт турганар?! Койлорды чыгарар, чыгарар! Эмди ле, тургуза. Түктерин жишпезин айдагар, айдагар! Ы-ы, тен..., тен... Онон өскө өлтүрерим, өлтүрерим!

Мынын үстине икрее төрөгөн кой балдарын жеерип берген. Жууктатпас, балдарын чапчып турар. Балдары ыгыла-тура, мааража-мааража, энези дөөн болор. Бу мындый учуралдар сырагай ла ач-торо, кызалан туштарда болуп жат. Эне кой балдарын эмизер күчи жетпей барза, ол «ар-жаннанг» бойы да мыны сеспей, тирү артып каларга, балазын жеерип берер. Бу мындый учуралдар, кызык ошкош, жүгүш болор. Бир ле кой тем көргүзип ийзе, арткандары онойткылай бергилеер. Танабай мынанг коркый

берген. Ол кызычагыла кожо байагы торо койды чеденге сугала, балдарын эмистирер деген. Танабай койды туткан, кызычагы эмискен. Же кой тым турбаста, кызычагы кураанды эмизип болбогон.

— Олор эмгилебейт, ада.

— Эмгилебейт тебе меге, эмис!

— Же көрзөн, олор ыгылгылап калт — деп, кызычагы ыйламышырай берген.

— Айса койды тут! Мен бойым...

Же кызычакта канчийан күч келзин. Танабай кураандарды энезинин эмчегине сүстүрүп, олор бир эмештен эмгилей ле берерде, кой кызычакты жыга табарганча, мантай берген. Танабай ачынала, кызычагын тажып ийген. Ол балдарын качан да сокпойтон — та кайткан. Кызычагы мыжылдай берген. Танабай ончозына түкүрүп ийеле, туура баскан.

Базып, базып жүреле, кызычагын ойто канайып меке-леер деп, једип келерде, онызы удуга жүгүрүп келген.

— Ада, ол кой балдарын эмизип јат. Бис энемле экү эмискенис. Көр, кожо жүргүлери.

— Бот, балам јакшы. Менин балам тен бө-кө-ө!

Танабайдын санаазы јарый берген. Ончозы ла коомой эмес болгодый. Айса болзо, арткандары алдырышпай, чыга берер. Күн айазып, клееди. Айса болзо, чын ла јас једе конуп, чабаннын кара күндери өдө берер? Ол ойто ло иштеер. Иштеер, иштеер — арга-чак јангыс ла мында. Ишле күнденер, артык неле де эмес.

Учетчик уул јеткен. Қарын келгенин. Же не, кандый деп сураган. Танабай ого алды-үстин тоголоп берер деп сананган, је учетчик уулчактан нени аларын.

— Эмдиге јетире кайда болгон, уул?

— Чабандарла айландым. Мен јангыскан, а турлулар көп.

— Же анда кандый?

— Слерден ле артык эмес болбой. Бу үч күн тен ал-камыкты кырып койт.

— Чабандар не дежет?

— А не дежер: түкүргилеп, ачууркангылап ла тургулары. Кезиктери тен куучындашпайт та. Бектай сүрүп ийген. Ачынганына тен кижиде көрөр эмес.

— И-и. Менде бош јок болгон. Эмди божоп, ол Бектайга једер болорым ба? А сен?

— А менде не — тоолоп ло жүрим.

— Биске кандый-кандый болуш болор бо, уул?

— Болор. Бери Чоро келип јат дешкен. Өлөңдү абра-
дар келип јат. Аттардын курсагын айрып алган. Аттар
өзгө, торт дежет. Онон ол абралар балкашка түшкүлөп
калган ба кандый — јолды бойыгар билереер.

— Јолдор! А мынын алдында нени сананган улус бу?
Бис онойдо ло беретен улус эмейис. Ол абралар келзе де,
онон не туза?! Акыр ла, мен ологго једижерим — деп,
Танабай кекене берген. — А сен менен неме сураба. Бой-
ың барып көр, тооло, бичи. Меге эмди түңей ле! — Онон
куучындашпай, кажаган дөөн болгон. Анда бүгүн база он
беш кой төрөгөн.

Танабай ол ло кураандарла согушып турганча, көрзө,
учетчик уул ого кандый да чаазын сунган.

— Кол салыгар. Өлгөн малдын актазы. (Акт).

Танабай көрбөй дө колын салып берген. Карандаш
сынып, чаазын јыртылганча, чийе тартып ийген.

— Је јакшы болзын, Танаке. Јакыдар немегер бар ба,
айдыгар?

— А нени айдар? Бектайга кирип ий. Эртең талтүште
канай-кунай једерим деген де.

Је Танабай бого тегине тергенген. Бектай ого онон
озо јеткен. Бойы ла. Ойнодо канайып јеткенин көргөн бол-
зогор...

Ол түн ойто ло салкындап, кырмак кар јаап, эртең ту-
рага јетире јерди агартып койгон. Чеденде тура конгон
койлор бастыразы ак кар болгон. Койлордо јадар арга
јок. Барчактажа шаалыжып алала, нени де керексибей
тургулаар. Јас ла кыш болужып болбой удап, торо сй өт-
күре узай берген.

Кажаганда тышкартызынаң соок болгон. Салкынга
самтарап калган бүркүден карычактар сейилип, өчөмиңк
фонарьлардын јарыгына мендебей айланыжып, тонуп
калган койлордын арка-сыртына табыжы јок конгулап
тургулаган. Танабай дезе јуу-согуштын кийининде өлгөн
улустың сөөгүн јууытан команданың солдаынды, бой-
ынын ижин эдип ле жүрген. Ол уур санааларга шайый
берген. Јаңыс ла ичинде түүлип калган, кату баскан ти-
жиктий, јаантайын сыстап жүрер ачынчы арткан. Ол ачын-
чы, эт быжыратан тишти, Танабайдын арка-сынын өт-
күре саяла, энилерге бербей турган. Танабай ижин

эдип, үлүш өтөккө бачылдап, бу уйку жок түндө өткөн
жүрүмүн анан-мынан эске алынып жүргөн...

Олор, уулчактар, — Танабай ла агазы Кулубай —
бойынын кандый да төрөөнине кой кабыргылаган. Жы
өдөрдө, көргөжин, олор жүк ле боро кардына ла иштент
улус болуп калган. Төрөөни төгүндөп салган. «Бу н
мындый?» — деп, сурагылаарда, керек десе куучындаш
паган да. Канайдар, куру баштыктарын жүктөнгилеп
жырткык өдүктөрилө тозынды буркурадып, жангылап кел
ген. Танабай ол төрөөнине ачынып: «Акыр ла, танма
жаандап алайын. Берерим!» деп кекенген. А Кулубай
нени де айтпаган. Ол Танабайдан беш жаш жаан болгон
Бай төрөөнине кезедү не де эмес деп ол билген. Бот
бойы мал-ашту, арга-чакту болгон болзо. — Байызам, жал
га иштеткен кижимди качан да төгүндөбөзүм» — деп, ол
ол до тушта айдып туратан. Олор ол ло бойынча айры
лыжып калган. Кулубай өскө байга кой кабыра берген.
Танабай десе Александровкада көчүп келген оруска, Еф
ремовко, батрак болуп барган. Ол Ефремов тыг да бай
кижи болбогон — эки комутчы букалу, эки атту, сүрө
тен кыралу болгон. Аш салган. Буудайын Аулиэ-Ата де
жаан эмес городко теерменге апаратан. Сары таннап
ала карануй түнге жетире бойы иштеер. Танабай көл
сабада онын аттарын ла букаларын азырап, салып жүрө
тен. Орус кату болгон, же төгүндөбөйтөн. Канча кире иш
тегенин төлөп берер. Ол тушта жокту кыргызтар бойлоры
нын байларына төгүндөткөнчө, орустарга жалданза, ар
тык дежер. Орус тилге Танабай анда үрөнгөн. Онын
кийининде ол Аулиэ-Ата городко жетире жүрүп, кандый
да болзо жер, ак-жарык көрүп алган. Онойткончо револю
ция жеде конгон. Ончозы булгалып, собырыла берген
Танабайды жоктулардын өйи келген.

Танабай журтына жанып ийген. Жаңы жүрүм баштал
ган. Бу жүрүм Танабайды бойынын толкузына кийдирип
бажын айландырып, агыза берген. Жер, жан, жайым — он
чозы бир уунда келген. Танабайды батрачкомго көстө
гилеген. Ол ло жылдарда Чороло биригип, билиже бер
ген. Чоро бичикчи болгон, жииттерди бичикке үрөткөн.
Танабайга бичик билери сүрөкей керек болгон — кандый
да болзо, батрачкомнын кижизи. Комсомолдордын ячей
казына кирген. Мында да Чороло олор бир болгондор.
Партияга да кожо киргилеген. Ончозы жакшы барып.

жокту-joyу жол алып, ӱнжүп чыккан. А коллективизация башталар тушта Танабай бу керекке бастыра күүнин, ак-санаазын салган. Жаңы жүрүм болзын, жер, мал-аш, иш, амаду — ончозы бир болзын деп, ол тартышпаза, кем тартыжар. Кулактарды жок эдер! Кату, курч ой башталган. Түште — ат үстінде, түнде — жуундарда, заседаниелерде. Кулактардын списогын тургускылаган. Байлар, муллалар ла жүзүн-базын немелер, кыраның чөп өлөңиндий, одолзын, туура ташталзын дегендер. Жаңы өзүм жакшы өссин деп, кыраны арутаар керек. Кулактаар деген байлардын тоозына Кулубай база кирген. Танабай ол ло ары-бери чаап, жуундап, митингтеп турганча, агазы байып калган. Келин кижжи алала, жөөжө-лөңиө берген. Тынду немелерден койлу, уйлу, эки атту, саап ичетен кулунду беелү, оноң салда-тырмуушту болуп, жөөжөзи көп лө кижжи боло берген. Аш кезер тушта улус жалдайтан. Бай деп оны канайып айдар, же жокту деерге база жарабас. Тын жаткан да, тын иштеген де кижжи болгон.

Журтсоветтинг жуунында Чоро Кулубай керегинде мынайда айткан:

— Же, нөкөрлөр, сананып көрөлик. Оны кулактаар ба, жок по? Шак ол Кулубайдый улус колхозко керек те болор. Ол бойы жокту кижжи болгон. Каршулу сөс качан да айтпаган.

Отурган улус кемизи кулактаар, кемизи артыргызар дежип, эки жара барган. Учунда Танабайдын сөзи арткан. Ол, чек ле каргаадый, коркойып калган отурган. Бир энеден чыкпаган да болзо, же ада жаңыс карындаш. Карындашка удур турарга келижип жат. Олор каа-жаа да көрүшкелейтен болзо, же олордын ортодо өң-өч жок болгон. Кажызы ла бойы башка керек-жаракту, башка иштү — мынайып ла жаткылаган. Токтогор, тийбегер дейин дезе, Эскөлөрин канайдар — кажызына ла кору, бөк болгодый, төрөөн-тугаан чыгып келер. Бойыгар ла көрүгөр дейин дезе, Танабай жалтанып, качып отуры дежер.

Улус онын нени айдарын сакыгылай берген. Танабайдын бого кыртыжы курыган.

— Сен, Чоро, жаантайын мындый — деп, ол содос туруп чыккан. — Газеттер эмди чаазын курсакту улус керегинде бичип жат. Энтеллегент дейтен бе олорды, не-

ме атазы эди. Сен база энтеллегент. Сен жаантайын аланзып, не-не боло бербезин деп, тыркырап жадын. А мында арылык-берилик кандый санаа болор? Спосоко кирген болзо, айдарда ол кулак! Бир де килемжи жок ого! Совет жан учун мен керек дезе эне-адамды да карам дабазым. А меге карындаш болгонына слерлер санаар кабагар. Слер болалбай турган болзогор, бойым да кулактап койорым.

Эртезинде онын айылына Кулубай келген. Танабай оны соок уткып, колын бербеген де.

— Мени не кулактаарга? Бойыс батрак болгон жогыс па? Байлар кемди сүрген, кемди төгүндеген эди?

— Оны сен сап тудунба. Эмди сен бойың бай.

— Бу нени айдадың? Мен кандый бай? Бойымнын эки колымнын күчи ол. Меге ол жөөжө карам эмес. Ончозын алыгар. Жаңыс ла мени не кулак дежип турганаар? Кулдайдан коркы, Танабай, коркы.

— А түңей ле. Сен биске өштү класс. Биске колхоз төзөөргө, сендий немелерди жоголтор керек. Сен бистин жолыста буудак, бис сени туура таштаар учурлу...

Бу олордын калганчы куучыны болгон. Эмди бирме жыл болды — бой-бойлорынан бир сөс угушпаган. Кулубайды Сибирь дөсн ссылкалап ийгилеерде, журтта бу керегинде та канча кире куучын, канча кире коп болды болбогой!

Не ле дешкилеген. Керек дезе мынайып та тапкылап ийгилеген: Кулубай эки таң атту милиционерлерге айдадып браадарда, көстөрүн будынын бажынан албаган, кемге де көрбөгөн, кемге де жакшы болзын дебеген. Журттан чыгып, кыранын ортозыла барып жадала, кенетийин буудай орто калып барган. Буудайды жула тартып, теп сеп, чек ле чакпыга түшкен ан боло берген. Ол колхозтын баштапкы ла чыккан буудайы болгон. Милиционерлер оны жүк арайдан токтоткылап, оноң ары айдаптыр. Кулубай өксөп-өксөп ыйлап, Танабайды аай-баш жок кармап барган дежер.

Танабай бу бого тың бүтпеген. «Өштүлердин кобы — мени коркыдарга жат. Эйе, Танабай белен андый ла уул болбайсын» — деп, бойы бойын токунадып жүретен.

Оноң аш кезердин алдында ол бир такып тегине ле кыралар айланган. Аш ол жыл айдары жок бүткен. Бу талай кептү аштың ортозында Танабайга Кулубайдын

атыйланган, буудай јулуп, тепсеген јери учураган. Ай-ландыра јарын бойдо буудай турган, а мында дезе бу-калар сүзүшкен ошкош: онкойо тепселген, јулулган, сарғара кадып, чөп өлөңгө бастырып койгон. Мыны көр-гөн јерде, Танабай адын токтодо тарткан.

— И-и, шилти! — деп, ачузы кайнап чыккан. — Кол-хозтын ажына колын көдүргөн. Айдарда кулак болгонун чын эмтир. Чын дейдим, чын...

Танабай тыс та унчужпай, кабактары жемирилип, уур санааларлу көстөри кадалыжып, узак турган. Онон аш јаар көрүп, сүүнбей де, көндүрө јүрө берген.

Ол тушта Танабайды ла корыган кижии јок болор. Көп сабазы јабарлаган: «Андый карындашту болгончо, көрмөс карындаштанза торт». Кезиктери мыны Тана-байдын көзине чике айдатан. Чынын айтса, улус оны тообой барган. Оны сырангай ла эштөгөн кижии јок бол-гон, је ол јыл батрачкомго ойто көстөгилеерде, ол учун улус кол көдүрбеген. Мынайып ла бир эмештен ол ак-тивтен чыгып калган. Је Танабай бойын, кулактар кол-хозторды өртөгилеп, улус өлтүргөн деп, а эн ле јаан керек — колхоз төзөлип, јылдын јылга энжип браат деп, актап јүретен.

Танабай өткөн өйлөрдии төкпөй-чачпай, ончозын эске алынган. Сананар болзо, онын бастыра јүрүмий ол сан-башка өйдө, колхоз торсыгын көдүрпип турар тушта, ар-тып калгандый. Танабай «кызыл арчуулду озочыл кыс» деп ол өйдин кожонын, колхозтын эн-баштап алган полуторказын, бойы дезе тунде ол полуторканын јанын-да маанылу турганын катап ла катап эске алынган.

Танабай койлордын, кураандардын сектерин кажаан-нанг чыгарып, ачимчылу санаалардын бажына чыкпай јүргөн. Эмдиде дезе бу ончозы ненин учун шалјырап јат? Айс-болзо, јастырганыс? Азып-тозуп, өскө јолло браат-кан болорыс па? Јок, андый болбос керек, болбос учур-лу! Јолыс чын. А андый болзо, ненин учун мындый? Бу канайтканыс? Качан, ненин учун мынайда үреле берге-нис? Эмдиги мөрөйдөң дө көрзөң — молјуунды ла би-чигилеп алза, сени онон кем де тыйбалатпас. Азый кы-зыл ла кара досколор болгон. Бач, ол тушта кем кызыл доскодо, кем — каразында дежип, не аайлу куучын-ку-муш. Бу ончозы улустын бойына керек болгон, кижини санандырып, көөрөдип, уйалтып туратан. А эмдиде дезе

ол өдүп калган жол, ундылып калган ой дежер. А ордына не бар? Жаңыс ла кей куучын, ижендириш, а чынын айтса, не де жок. Бу нениң учун мындый? Мында кемди бурулаар?

Танабай бу жартына чыгалбас сурактардан арып берген. Бош ло соксоорып, эш-неме керектебей барган. Иш эдилбей, бажы оорып, уйкузы келген. Лиит сакман үй кижича кажаганга жөлөнгөнүн ол көрүп ийген. Ол үй кижича, тижик көстөри жапшынып, уйкуга жыга соктырбаска албаданып турала, онын отура тўжеле, тизелерин жастанганча, уйуктай берген. Танабай оны ойгоспогон. Бойы база кажаганга жөлөнүп, онын эки жардына артылала, төмөн жапазып турган уурды көдүрүп болбогон...

Ол алыс жерден угулган ошкош жама-ан кыйгыдан ла жерге та не де «түп» этире келип тўшкенинен ойгоно чарчап келген. Койлор үркип, онын буттарын табара берген. Ол не болгонын ондобой, тура жүгүргөн. Тан жарып калтыр деп көргөн.

— Танабай, Танабай, болуш! — деген үйинин үни угулган.

Сакмандар ол үн дөөн жүгүрүшкен, Танабай оларды ээчий болгон. Көрзө — Жайдар бүркүдөн жемирилип тўшкен сайламанын алдында жаткан. Уйкузы тургуза ла чыга берген.

— Жайдар! — деп, ол кыйгырган бойынча, сайламанын алдына отура тўжеле, оны жардыла көдүрүп чыккан.

Жайдар онтоп туруп, энмектеп чыгып келген. Үй улус калактажып, оны туткулап, көргүлей берген. Танабай оларды туура эделе, тыркырап турган колын үйинин фуфайказынын ичи дөөн суккан:

— Не болды? не?

— Жоо, белим! Белим!

— Не, улдуккан болор бо? Акыр — дейле, ол плащын уштып ийген. Жайдарды ого салала, алып чыккандар.

Палаткага экелеле, Жайдарды көрөр болзо, тыштынаң не де билдирбеген. Же сайлама тын тийген болгодый. Кыймыктанып болбой жаткан.

Жайдар ыйлап ийген.

— Эмди не болорыс? Мындый өйдө мынайдеерип, кайткан кижича мен? Эмди мененг слерге не болуш?

«О-о, кудай! — деп, Танабай сананып калган. — Тирү артканым кудайга баш деерден башка. А ол десе...

Иш-иш кайда барар ол. Јаңыс ла су-кадык бол — ол јакшы...»

Ол үйининг бажын сыймай берген.

— Бу нени айдадың, Јайдар? Токуна, көөркий, кудайга баш санааркаба. Јаңыс ла сен јазыл. А бис каннай-кунай чыдажарыс ла...

Ончолоры јаңы билингилеп, бой-бойлорын озологылап, Јайдарды мекелегилеп, токунаткылай бергилеген. Бу мынан Јайдарга јакшы боло берген чилеп, ол ый өткүре күлүмзиренип јаткан:

— Је, је. Јаан санааркабагар. Мен узак јадындабазым. Эки күннег турчыгарым. Көрөрөөр...

Уй улус ого төжөк салып, от камыскылай бергилеген. Танабай дезе түбек карын өтти деп, эмдиге ле бүдүнбей, кажаган дөөн баскан.

Јаңы күн јымжак ару јаш кары јалтырап, башталып јаткан. Танабай кажаганда ол сайламанын алдынан өлүп калган кой тапкан. Кураганы онын эмчегин бедреп турган. Танабай мыны көрөлө, там коркыган, үйи тирү артты деп там сүүнген. Ол өскүзиреп калган кураанды алала, ого өскө эне бедреген. Онон ол сайламаны ойто салып, алдынан түрткүштеп јада, үйи кандый эмтир деп, көрүп келер деп сананган.

Кажаганнан чыгып ла келерде, бу ла јуугында бери келип јаткан койлор көрүнген. Кандый да чабан оморды Танабайдың турлузы дөөн айдап турган. Бу кандый кой? Мыны бу дөөн не айдап клееткен? Кожылыжа берерине. Онон айрып көр. Танабай ол чабанды токтодорго, ого удураскан.

Јууктап келзе — Бектай.

— Эй, Бектай, бу сен бе?

Онызы нени де айтпай, койлорын айдап, шыйдамдап ла клееткен.

«Бу төрөйтөн койлорды не соккылап турган көрмөс!» — деп, Танабай ачына берген.

— Бу сен кайдаг келдинг? Кайда браадың? Јакшы ба?

— Кайдан деп. Кайдаг келгем — мен эмди анда јок. А кайдөөннн бойыг көрүп туруг — деп, Бектай ого јууктап клееткен. Ол кендир буула јык этире курчанып алтыр, плащынын койынында тере меелейлү эмтир.

Ол шыйдамын јардына артынып алала, Танабайга эмеш јетпей јүрүп, токтой түшкен. Јакшылашпаган да.

Түкүреле, түкүригин карга кийдире баскан. Онон Танабайга чике көргөн: карара тоттолып, түк-сагалга бастырып койтыр. Бу сагалды ол жиит, жараш жүзине өнөттийин жапшырып алгандый көрүнгөн. Шүлүзин көстөри кадангы, өштү — өчөш көргөн. Ол база бир түкүреле, шыйдамын айландырып ийеле, койлор дөөн уулаган.

— Ал. Тоолобо до. Уч жүс сегизен беш кой.

— А не?

— Jүрјадым.

— Канайып «jүрјадым»? Кайдөөн?

— А кайдөөн лө болзо.

— А мында мениг не керегим бар?

— Бар. Сен мени шефствонто алган.

— А анда не? Акыр, акыр, бу сен кайдөөн дейдим? — деп, Танабай Бектайдын канайдарга турганын жагы ондогон. Каны кайнап чыгала, ол арай ла тумаланбай турган. — Бу канайып турган? — деп, ол таппай барган.

— Бот анайып јадым. Болор. Түкүрейин мен бу мындый jүрүмге. Божогоны ол.

— Бу сен нени айтканынды ондоп турун ба? Эртеңбүгүн койлорун төрөй берер. Кайткан кижн мынайдат.

— Мынайтпай а. Бисти онойткылап турган болзо, бис те онойдорус. Јакшы бол! — дейле, Бектай шыйдамын айландырган бойынча, ырада мергедеп ийеле, ары болгон.

Танабай тили тартылып, тура калган. Сөс чыкпаган. А Бектай кайа да көрбөй, jүрүп јаткан.

— Тур, Бектай, санан! — деп, Танабай онын кийининен jүгүргөн. — Мынайдарга јарабас, јарабас! Сананзан, сананзан!

— Ээчибе! — деп, Бектай кезем кайра бурылган. — Мында сананар неме јок. Оны сен бойын санан. Мен кижн чилеп jүрейин деп. Мен не? Улустын сартты ба? Город барып, зарплаталу иш иштеер јан менде де бар. Бого койло кожо кой болуп, өлөтөн турум. Өлөң јок, кажаан јок, айыл да јок. Ээчибе, дейдим мени — бар! Койло кожо эл, тал, өтөккө көмүл! Сен бойынды көрзөң. Је бу сен неге тунгей. Удабас ла бого божоп каларын, билдинг бе? А сего, таңмага, ол ас. Кычыру эдип туралдын айла. Өскө улусты бойынла кожо орого тартарга ба? Јок туру. Божогоны ол! — деп, ол кардагы истери карара кайылып, сууланганча базып, jүрүп јаткан.

— Бектай, акыр! Ук, дейдим, ук — деп, Танабай оны жаба жеткен. — Мен сеге ончозын жартап берейин.

— Өскөлөрине жарта. Уйинг ошкош тенектер мында жок!

— Же тур, Бектай. Куучындажалы.

Онызы укпай жүрүп ле жаткан.

— Түрмеге киреринг!

— Түрмеде артык! — деп, Бектай күзүрт эделе, оноң ло база кайа көрбөгөн.

— Сен дезертир! Сен качкын!

Онызы барып ла жаткан.

— Тур дейдим! — Танабай оны жеңинең ала койгон. — Сендий немелерди фронтто аткылап жат.

Бектай колын чупча тартала, барып ла жаткан.

— Ийбезим! Божотпозым! Сениң барар жанын жок! — деп, Танабай оны жардынаң тудала, кайра айландырып ийген. Бу ла тушта кенетийин ак кырлар көстөринде жиргилжинденип, ышка жылыып калган. Сакубаган жанынаң ээги орто «жыр» бердиртип, Танабай жыгылып калган. Оноң ондонып, төңүрөп калган бажын көдүреле көрзө, Бектай төңди ажа берген болгон.

Жангыс ла кара шилжирмедий, изи чөйилип барган.

— Э-э, уул божогон, божогон — деп, ол онтоп, төрт таманданып жадып, туруп алган. Қолы бастыра балкаш, кар.

Тыныш алынып алала, Бектайдың койлорын жууп, арга жокто бойының кажаганы дөөн сүүртеле, сүүртеле айдай берген.

17.

Журттан эки таң атту кижиге чыгып, туулар дөөн ууланган. Бирүзинин ады кула, бирүзинийи — кер. Атарының куйруктарын түүгилеп койгон — алдындагы жол ыраак. Карлу балкаш чапылдап, туйгактар алдынаң чачылып турган.

Гүлсары жеңил ле седең брааткан. Ээзи оору жадарда, ол чеденге бош ло бууныгып калган. Же эмди дезе ого минген кижиге ээзи эмес, а өскө — сүрүк тере тонду, ол тоннын үстинен кеден плащ катанчылу таныш эмес кижиге болгон. Чоро коштой өскө атту брааткан: жоргозын ол аймактан келген нөкөргө берген. Мындай учуралдар

каа-жаа болуп туратан. А Гүлсарыга десе эмди оны кем де мингежин, түйгөй болуп калган. Ол үүрдөн, алдындагы ээзинен айрылгалы, оны же кем минбеди деер? Кандыйы да минген: жакшызы да, жаманы да. Ээрге жеңили де, ууры да. Чабандардын колына база учурап туратан. Олор ат мингежин, та канайып, канайып көкүтилеп чыгатан! Андый немелер малды ман бажында кенете токтодо тартала, карайладып чыгарар, оноң ойто ло... Андый немелер мал кинчөктегенин неге де бодобой, жагыс ла улус жоргоны минген эмтир деп көргүлезин, күйүнгилезин дежетен ошкош. Гүлсары олордын кандыйынын ла кылыктарына үренип, шайып калган. Жагыс ла чеденге бууныгып турбайтан ла болзом деер. Мантаар ла мантаар деген күүни эмдиге өчпөгөн, тирүү. А кем мингени керек те эмес. Онызы минген кижиге керек болгон: кула жоргоны болор-болкый кижиге миндирбес ине. Айдарда ол кижини тоогылап жат, оноң жалтангылап жат. А Гүлсарыны минерге жакшы ла жылбүлү болгон.

Эмди десе Гүлсарыны минген кижини колхозко уполномоченный болуп келген, аймактын прокуроры Сегисбаев болгон. Оны парторг бойы үйдежип брааткан — бу база бир тоомжы эмес пе? Парторг унчукпайт. Байла, коркып брааткан: койтөрөдиш коомой өдүп жаткан да. Тен өткүрө коомой. Унчукпазын ол. Коркызын ол. Онын теп ле тегин куучын-комудалын не угар. Кичинек жамылулар жаан, бийик жамылулардан коркор учурлу. Бойынаң жабыс немелерле тен-тан куучындажып, кожо салгылап жүретен немелер бар. Же оноң көргөжин, олор кандый бир тушта ол жабыс немелер келип чокыыр болзо, балкаш орто тарбайа барып түшкен жаткылаар. Жанга иштейтени — ол жаан керек, учурлу керек, кажы ла эки бутту «башпарактын» жарды ого чыдашпас.

Сегисбаев мынайда сананып, аттың мангына тендей ээр үстине жайканып брааткан. Ол чабандардын ижин шинжүлөп, оноң жакшы нени де көрбөс деп, озолондыра билип те турза, же бого оны тың ла санааркап калган кижини деп, айдарга жарабас болгон. Жас ла кыш бой-бойлорын болушкылап болбой, ийде салышкылап, кыш чыдажып болбой турган учун, ачузын койлорго түжүрип жатканы бу. Жаш кураандар, жаскы тарыска койлор кырылып жат, же канайдар да арга ок. Кажы ла жыл мындый эмей. Мыны ончозы билер. Же оны уполномоченный эдип

фессорлордын айтканы аайынча болор. А эмди тургуза ол куру куучын. Онойткончо, Чоро, байла, калганчы тыныжын берер. Ол бойынын түбегинен кайда да барбас — кижн бойынан бойы канайып качар. Онын кийининен улус нени айдар? «Бисти ижендирген, көсрөткөн, а эмди десе колхозты төлүгө бастыра көмөлө, амырап жадарга ба?» — дежер ине. Жок, ого амыраарга жарабас, бир ле болгон, учына жетире тартышса — ол артык. Байла, болуш келер. Онон өскө мынайып канайып жадат, канайып жүрет? Жангыс ла түргендегилейтен болзб. Ол чын болуш болзын, а бу канкайып калган неме ошкош эмес. Бу неме колхозты жайраткан учун, жаргылаарым дейт. Жаргылазын! А керекти жаргыла очдоп, өнжүдип болбозың. Көрсөн, чек ле казырланып калган бүдүжин. Анда, тууларда, байла, ончозы каршулу улус жаткан. А ол десе жаныскан колхоз учун тартыжу-согушка брааткан туру. А чынын айтса, ого чабан да, кой до, колхоз то — не де керек жок, ончозына түкүрүп ийер. Ого бойын көргүзөр керек. Ол ло. Же жангыс мыны онын бойына айдып көр...

18.

Жаан-жаан туулар койу бороонго туттурткан тургандар. Күн оморды ундып койгондой. Жас жакшы тенийип болбой, ол ло арлык-берлик бойы жаткан. Айландыра үлүш, бүрүңкий.

Танабай ол ло кажаганда түбекке бастырган жүрген. Соок, жытка тынар да эмес. База бир канча кой төрөгөн, а кураандар сугар жер жок. Бууга да салынып ийгедий. Маараш, ый-сыгыт, сыгылыш. Ончозы ла жиир, ичер деп сурап жат, күски чымылдардый, кырылып жат. Мыныг үстине үй кижн бел жок жады. Ол турайын дейле, же белин түзедип болбогон. Не болзо, болгой. Удурлажар күч, чырым жок.

Онын санаазынан Бектай айрылбай, күч жок ачыныш оны тумчалап турган. Онын качканы не де эмес — баргай ла, баткай ла, койын таштаганы база не де эмес — түңей ле кемди-кемди ийгилеп, койлорын табыштыргылап берер, сырангай ачынчылу неме — Бектайга каруу эдип нени де айдып болбогоны. А андый немелерди баш терези сыбырыла берер эдип айдар керек. Уулчак, азат-

пай, чимирик! А ол, Танабай, карган коммунист, бастыра жүрүмин колхоз учун берген кижин, ого удур тургадый сөс айдып болбогон. Койлорун таштайла, жүре берген — ол ло. Танабай бу мындык учурал качан бир болор деп сананган ба? Ол бойынын бастыра күчин-күүнүн салган, кудайындык бажырган агару керегин мынайып шототырар болорум деп бодогон бо?

«Болор!» деп ол бойун канча да токтодынган, же оной бир ле көрзө, ойто ло Бектайга айдар сөс бедреп жүргөн турар.

Бот база бир кой төрөди. Игис, жакшынак ла кураандар. Же жангыс оморды кайдөөн эдер? Энезинин эмчеги — чын ла шалбыйган тере. Же сүт те көөркийге кайдак келзин? Айдарда мынызылары да мал болбос. Коронун, коронун!

Туку андагызы өлгилеп, тыйрыйгылап калганы жатлары. Танабай кураандардын сектерин жууйла, тышкары чыгып жаткан. Бу ла тушта солузактап калган кызычагы жүгүрүп келген.

— Ада, бис дөөн улус клеет.

— Келгей ле. Сен барып, энеңди көр.

Кажаннан чыгып келерде, таң атту эки кижин көрүнгөн. «О! Гүлсары! — деп, ол сүүне берген. — Канча кире көрбөгөм! Көрзөң, жоргозы ол ло бойы!»

Бир кижин Чоро болгон. Сүрүк тере тонду, жорго минген кижини таныбаган. Байла, аймактаң кем-кем болбайсын.

«Же, же, келгилегер ле! Карын жеткилеген эмтиреер!» — деп, ол маказырана берген. Өзөк-буурин жабызада комудап та алза жакшы, же Танабай онойтпос. Омор бойлоры мыны көргүлезин, бойлоры уйалзын, кызаргылазын. Өлзин деп таштагылап ийгилеген, эмди десе көрөргө келгилеген! Мынайдарга жараар ба?..

Танабай омордын жедерин сакыбай, кураандардын сектерин кажаннан ары жанына апарып, таштап ийген. Жаан мендебеген.

Келер болзо, омор мында тургулаган. Аттар уур тынгылаган. Чоро буруны бойына алынып турганы жарт көрүнгөн. Нөкөринин алдына карууна турарын ол билген. А жорго минген кижин соок кеберин тартынып алган турган. Оной кижин коркыгадый. Керек десе жакшылашпаган да. Танабайды көрөлө, сыраңай жарыла берген.

— Же бу не? Неге јараар неме! Кайда ла мындый! Көр, дейдим! — деп, ол Чорого күзүрт эделе, Танабай дөөн бурылган. — Же бу не болгон, нөкөр? — дейле, ол Танабайдын сек тажыган јери дөөн кекип ийген. — Сен чабан-коммунист, а кураандарың дезе өлүп јат.

— А олор, байла, мени коммунист деп билгилебеген — деп, Танабай өчөп айткан. Оноң көксинде та не де үзүлип, ол бойы нени де керексибей барган.

— Не дедин? Не? — деп, Сегисбаев кызарып чыккан. Оноң туктурулып калган. — Социалистический молју алган ба? — деп, ол сөсти таап, эдер неме таппай, јоргоның оозын силке тарткан.

— Алгам.

— А не деп алган эдин?

— Та.

— Бот оның учун кураандарың кырылып јат! — деп, ол камчызының сабыла ойто ло сектү јер дөөн уулаган. Бу өчөш чабанды эмеш үредүзин берер деп, үзензине туруп чыккан. Же баштап ол Чорого калып барган. — Бу слер мында нени эдип, нени көрүп турганыгар? Улус керек дезе бойлорының социалистический молжуларын билбей јат! Нени эдип турганаар, дейдим! Бойыгардын коммунисттеригерди канайда үредип турганыгар? Бу турган неме кандый коммунист? Мен сурап турум!

Чоро унчукпай, ээриниң кажынан көс албаган. Јаңыс ла тискинин уужаган.

— Мындый ла коммунист — деп, Танабай Чоро учун каруузын берген.

— Бот, бот, мындый ла коммунист! Сен каршучыл! Сен колхозтың јөжөзин үреп јадын. Сен албатының өштүзи! Сениң јерин партияда эмес, түрмеде! Сен албатының мөрөйин шоодып јадын!

— Эйе, мениң јерим түрмеде, түрмеде — деп, Танабай токуналу јөпсинген. Канчаазын кородоор, канчазын ачынар деген шырадан улам јылбырап чыккан аай-коой јок ачимчыданг оның эриндери тыркыражып, каткыра берген. — Же — дейле, ол Сегисбаевтен көстөрин албай, эриндеринин тартылышканын токтодып болбогон. — База не деп айдарың?

— Бу сен канайда куучындажып туруң, Танабай? — деп, Чоро киришкен. — Кайткан кижии онойдот. Јазап, јартап айтсанг.

— М-м, сеге база жартайтан? Сен бого не келген, Чоро? — деп, ол кенетийин багырып ийген. — Сен не келген — мен сени сурап турум. Мениг кураандарым кырылып жат деп айдарга ба? Мыны мен сенизи жокко до билерим! Мени мойынына жетире өтөккө көмүлүп калган отуры деерге бе? Мыны мен база билерим! Айса мени колхоз учун бастыра жүрүмин берген тенек деерге бе? Мыны да билерим!

— Танабай, Танабай! Санан, санан! — деп, Чоро жүзи агарып, ээрден калып түшкөн.

— Ары тур! — деп, Танабай оны ийде салган. — Түкүрейин мен молжуума, бастыра жүрүмиме түкүрейин! Жүр! Жүр! Мениг жерим түрмеде! Сен бу турган тере тонду жаңы манапты! бого не деп экелген? Ол меге күзүрт этсин деп пе? Түрмелезин деп пе? Же түрмеле мени, эрлик, отургыс! — дейле, Танабай нени-нени ала койорго ичкери тап эткен. Колына чеденге жөлөп койгон айрууш учураган. Ол оныла Сегисбаевке чурап барган. — Жүр мынан! Тайыл, тайыл, тагма! — деп, ол нени де ондобой, айруушты айландыра берген.

Коркый берген Сегисбаев аттын оозын ондобой, ары-бери тарта берген. Айрууш үрkip калган аттыг бажына «жырс» тийип, чарчап, ойто ло тийип турган. Танабай Гүлсарынын бажы нениг учун тартылгак кекип, суулык нениг учун онын кызарган изү оозын ырып турганын, аттыг ордынаг чупчылып чыккан көстөри нениг учун жайналганду көрүп, онын алдында элбендегенин ондобой до турган.

— Ары тур, Гүлсары! Мен ол тере тонду манапты теермендеп ийейин! — деп, Танабай бурузы жок жоргоны бажы дөөн улдап, огурып турган.

Сакман үй кижиге жетип, онын колына артылала, айруушты блаажа берген. Танабай оны мергедеп ийген. Чоро бу өйдө адына мине соккон.

— Качалы! Качалы! Өлтүрүп ийер ол, өлтүрер дейдим! — деп, Чоро Сегисбаев төөн болуп, оны корый алган.

Танабай ого айруужын талайып чыккан, же атту улус качып, үкүс эткилеген. Ийт аттарынын куйруктарына кадалып, узак тыдарлап барган.

¹ Манап — бай.

А Танабай дезе олордын кийининен тентириле-тентириле жүгүрүп, тоң балкаштан ала койып, кийининен ары шыбалап, токтоду жок багырып брааткан:

— Менин жерим түрмеде! Түрмеде! Тайылгыла мынан, тайылгыла! Менин жерим түрмеде! Түрмеде!

Оноң жанып келген. «Менин жерим түрмеде! Түрмеде!» — деп, кими ректенгенче болгон. Оныла кожо, мен сеге болушкам, курсагыңды тегиндү жибей тургам дегендй, ийт омок келип жаткан. Ол ээзи оны мактаар болор деп сананган, же онызы оның мындагызын билбеген де. Ого удур агаш тайактанып, бош ло агара куугарып, куды чыгып калган Жайдар чөймөдөлип жеткен.

— Сен нени эдип койдың а? Нени эдип койдың?

— Эх, кайттым не, кайттым не?

— Не кайттым не? Эмди онойдо бербей сен.

— Жок, жок. Же кайткан деер, кайткан деер? Тен ле тегин жерге жоргоны соктырым.

— Сен аймай берген болорын ба? Эткен керегинди биледиң бе тен?

— Билерим. Мен — каршулу. Мен — албатының оштүзи — деп, ол тыныжы буула-буула жүк арайдаң айткан. Оноң унчукпай турала, жүзин тудунып, коркойо отура түжеле, күнүреде ыйлай берген.

— Же, же, болор, болор. Токуна — деп, үйи оныла кожо ыйлап, оны токтодып турган. Же Танабай өкпөзи сыранай ла өчпөй, ары-бери жайканып, өксөп, өксөп ыйлап отурган. Жайдар Танабайдың ыйлаганын бу жүрүминде бир де көрбөгөн...

19.

Бу болгон уур керектин кийининде үч конуп райкомның бюросы жуулган.

Танабай Бакасов оны ол керегинде куучын өдүп жаткан кабинет төөн качан кычыргылаар деп, приемныйда сакып отурган. Бу күндерде ол көп сананган, же бойының бурулузын эмезе актузын эмдиге ле тургузып болбогон. Ол жанда турган кижиге кол көдүреле, уур керек эткенин билип турган, же мында жаңыс ла бу болгон болзо, ончозы жарт болор эди. Бойының эткен жаман кереги учун, ол кандый да жаан жаргыны көпсинбей отурган. Ол дезе ачынганына салдыртала, бойының колхоз учун оорыганын, ка-

чаннаң бери оны кыйнаган санааларын, шыразын теп ле тегин јерге айда салып, тепсеп койгон. Эмди ого кем бӯдер? Оны кем ондоор? «Айса-болзо, ондогылаар? — деп, онын ичинде ижемји јалт эдип, ойто счӯп турган. — Ончозын айдарым, ончозын: быјылгы кышты, кажаганды, айылымды, малдын торозын, бойымнын уйку јок тундеримди, Бектайды... Аайына чыккылагай. Мынайда иштеерге јараар ба? «Онон ол бу керек карын болгоны јакшы дей берген. «Мени бурулагай — деп, ол шӯип отурган, — оскөлорине јенил болор бо? Бистер, чабандар дсөн, бистин јадын-јүрүмис тсөн, түбектерис тсөн мынын кийининде ајару салгылаар болор бо?» Је онон бойынын өткөн јүрүмин эске алынып, ойто ло ачынып, јудруктары тизелеринин ортозына таштый тӯип, бойына бойы шымыранып отурган: «Јок, менде буру јок, јок». Онон ойто ло аланзый берер...

Мында ла, приемныйда, Ибрагим ненин де учун база отурган. «А бого не керек болгон? Белен сек бар болор деп келген кускун ине ол» — деп, Танабай ачынып, онон кайра көргөн. Онызы чабанның салактап калган бажын көрүп, унчукпай, үшкүрип отурган.

«Бу не удаткылап тургулаган? — деп, Танабай отургушка јыжынып, энчикпей отурган. — Төбөлсөр болзо, ары «јырс» бергилеп ијетен. Незин удадар?» Анда, кабинетте, ончозы јуулган болбой. Калганчы кижии болуп, ол дсөн бу ла јуукта Чоро өткөн. Танабай оны сопогынын кончына јапшынып калган түктеринен таныган. Ол сарызымак түктер кула јоргонын болгон. «Гүлсары мынайып терлеген болзо, сүрекей мендеп келтир» — деп, ол бодойло, је өрө көрбөгөн. Аттын терине карара јолдолып калган кончына јоргонын түктери јапшынган сопоктор Танабайдын алдына бир эмеш аланзылу турала, эжик тсөн кире берген.

Коп лс өй өткөн. Учунда кабинеттен секретарь кыстын бажы чыгып:

— Киригер, нскср Бакасов, — деген.

Танабай селт эделе, јүрегинин соғужына жулагы тунуп, туруп чыккан. Бу ла токтоду јок тирсилдеген јүрегинин соғултына алтамын тендеп, кабинетке кирип келген. Ксзи тумантып, отурган улустын јүстерин аайлаштырбай турган.

— Отурыгар — деп, райкомнын баштапкы секретари

Кашкатаев Танабайга узун столдын учындагы такта дөңн көргүскөн.

Танабай отурала, уурлай берген колдорун тизелерине салып, көстөриндеги туманнын өдөрүн сакый берген. Онон столды узада көргөн. Баштапкы секретарьдын он жанында Сегисбаев таңаарып калган отурган. Танабай онон та жескине берген, та канайткан, тыртас эдил, бастыра бойы кенетийин жуурыла берерде, көстөриндеги туман жоголо берген. Столдо отурган улустын жүстери жарталып келген. Олордын ончозынан эн кызылы, жок, кандалган кызылы, Сегисбаевтин жүзи болгон, а эн ле жуу, чек ле кан жок жүс — ол Чороныйы. Чоро столдын кырында. Танабайга ончозынан жуук отурган. Жажыл сукнонын үстинде онын арык колдоры тыркыражып жаткан. Колхозтын председатели Алданов табышту мыжылдап, ары-бери кылас көрүп, Танабайга удуротурган. Ол бу болотон керекти канайда жөптөөргө отурганын бир де жажырбаган. Арткандары, байла, бой-бойлорун сакышкылаган болор. Учы-учында баштапкы секретарь чаазындардан көзин алып:

— Коммунист Бакасовтын персональный керегин көрүп баштайлы деп, кажы ла сөсти жарт, кату айткан.

— Эйе, чындап та коммунистти — деп, кем де шоодыч, «тыйт» эделе, токтоп калган.

«Ачынгылап калтыр — деп, Танабай ичинде бодоп калган. — Олордон килемжи сакыба да. А мен ненин учун килемжи сакыыр учурлу. Түрмеледиң жаткан эмезим?»

Бу сурактын аайына чыгар тушта эки бөлүк удурлажып турган улус, кажызы ла бу болгон жайналганду учуралды сап тудунып, бой-бойлорыла тартыжар деп, ол былбеген. Бир кезектери — Сегисбаев ле онын болушчылары — жаңы секретарьдын жаңкылыгын, канча кире удурлашчангын, жөпсингирин билип алала, оны колго кийдирер арга бар ба деп, кайып көрөргө турган. Экинчи жаңы — Кашкатаев бойы, Сегисбаев онын ордына отурарга умзанып турганын сезип, ол канайтса, бойун олордын алдына түжүрбес, онон бу ла тушта ол жеткерлү улусла канайтса, кыйгак чыгарбас деп шүүп отурган.

Райкомнын качызы Сегисбаевтин жетирузин кычырган. «Ак-Таш» деп колхозтын чабаны Бакасов Танабайдын сөслө дө, колло до эткен каршулу кылыгы ол жетиру-

де эмеш те төгүлбей-чачылбай бичилип калган болгон. Жетируде кошмоктоп, көпчидип бичиген, Танабай жөпсин-бегедий не де жок то болзо, же оны кандый сөстөрлө бичигени, неге учурлап койгоны Танабайдын куузын чыгарып ийген. Бу казыр чаазынга удурлажар бир де аргазы жок деп, Танабай билип, ал-чагы чыгып, мандайынан тер чарчап келген. Сегисбаевтин жетирузи онын бойынан чик жок күчтү ле коркымчылу болгон. Ол чаазынга удур айруушту чурап болбозын. Онын актанар деген санаазы, сөстөри кенете бузулып, олордон кичинек те болуш болбос, онын айткан сөстөри чабаннын бор-кар једикпестери ле учун комудалы болуп калар деп, Танабай бойы да сезип айген. Бодозоор до — кемле тартыжарга турган! Тенек болор бо ол? Бойын билинбес, боткозын арчынбас дейтен сөс Танабайга келижерге турган.

— Нөкөр Бакасов, слер бюронын члени нөкөр Сегисбаевтин бичиген жетирузинде болгон керектер чын болгон деп жөп пө? — деп, Кашкатаев кычырып божойло, сураган.

— Эйе — деп, Танабай чыгара тынган.

Кем де унчукпаган. Ончолоры бу чаазыннан коркыгылап калгандый бодолгон. Алданов маказыранып, көрзөгөр до не болжат дегендий, отурган улустын жүстерин тоолой көрүп келген.

— Нөкөрлөр, бюронын члендери, меге сөс берген болзогор, мен болгон керекке бир эмеш јартамал эдер эдим — деп, Сегисбаев кезем куучындай берген. — Мен бир кезек нөкөрлөргө коммунист Бакасовтын эткен керегин тегине ле шокчыл-хулиганнын кылыгы деп бодобозын деп, озолондыра айдып койып јадым. Ол андый болгон болзо, меге бүдүгер, мен бу керекти бюрого чыгарбас эдим: шокчылдарла бис өскө јерде, өскө эп-аргаларла тартыжып јадыбыс. Ойнодо керек мени айткылап, ачындырганында база эмес. Менин јүзимде партиянын районный комитединин бюрозы, керек болзо, бастыра партия туруп јат, мен дезе партиянын авторитедин шоотконын бош артырар аргам жок. А эн јаан керек — бастыра коммунисттердин ле партийный эместердин ортодо бистинг политико-массовый ижибис шалјыраганын, райкомнын идеологический ижиндеги јаан јастыраларды көргүзип јат. Мындый Бакасов ошкош коммунисттердин арылык-берилик санаалары учун, бис ончобыс каруузы-

на турарыс. Јаңыс ол андый санаалу ба, айса андый санаалулар көп пө деп билип алары — биске јаан учурлу. Онын јаңыс ла мынайып айтканын сананзагар: «Хром тонду јаңы манап!» Тонды айтканы бойсын, је Бакасовтың айдыжыла болзо, мен — советский киж, партияның уполномоченныйы — јаңы манап, бай, албатының кан сороочызы. Бот кандый! Бу не деп айтканын, бу сөстин кийининен кандый санаа јажынганын ондозогор! Мен јартабаза да, јарт деп бодоп турум... Эмди керектин база бир јанын көрөли. Мен «Ак-Таш» колхозтын мал ижинин сырагай өткүре уйдап, шалјырап калганын көрөлө, коркушту санааркап ла кородоп калган киж, Бакасов бойының социалистический молјуларын ундып койгон деп, шоодып айдарда, ого каруу берип, оны каршучыл деп, албатының өштүзи деп, онын јери партияда эмес, түрмеде деп айтканым чын. Јартын айдайын — оны ачындырган, тарындырган учун јаманымды таштазын деп сураарга мен белен болгом. Је эмди дезе ол айткан сөстөрим чын деп бүдүп турум. Мен бир де аланзыбай айдып јадым: Бакасов — јеткерлү ле албатыга өштү элемент...

Танабай бу јүрүминде канайтпаган деер. Јууны да башталганынан ала учына јетире өткөн, је жүрек деп неме чын ла кыйгыра берер деп бүтпейтең. Эмди дезе онын жүреги кулактарын тундура кыйгырып, тайкылып, жыгылып туруп, је чике тийген окторго ойто ло јыга соктыртып турган. «О кудай — деп, ол бажын тудунган, — менин жүрүмимнин, ижимнин учуры кайда барды? Бот, адакы учында албатының өштүзи боло бердим. А мен дезе кандый да самтар кажаан, чычкак кураандар, тенек Бектай керегинде кородогом. Онызы эмди кемге керек!..»

— Бойымның јетирүмнен эткен јөп-шүлтелеримди база такып айдып јадым — деп, Сегисбаев кажы ла сөсти бойының јерине тургузып, онон ары улалткан. — Бакасов бистин јанды, колхозты, соцмөрөйдү көрөр күүни јок. Ол бу бого ончозына түкүрип, бистин бу жүрүмисти өштөп, өчөп јат. Бу мыны ол бир де јажырбай, колхозтын парторгы нөкөр Саяков турганча айткан. Онын эткен каршулу керегинде оны албатының јаргызына да бергедий шылтак бар. Темдектезе, јаңда турган киж бойының ижин бүдүрип жүрерде, ого кол көдүрген. Мен мени чын ондогор деп айдып, Бакасовты мынан чыгар тушта

каруулга алып, жаргылаарга жөн беригер деп сурап турум. А Бакасовты партияда мынан ары турары керегинде сөс болбос то учурлу!..

Сегисбаев өткүрө жаан жаргы сурап турганын билген, же бюро Бакасов Танабайды түрмелеерин жөптөбсөзө дө, же партиядан чыгарары быжу деп сананган. Кашкатаевтин бу, некелтелерге жөптөшпөс аргазы жок, ол тушта Сегисбаевтин күчи там тыгып чыгар.

— Нөкөр Бакасов, слер бойыгардын эткен жерегеер керегинде нени айдарыгар? — деп, Кашкатаев сураган.

— Жок. Ончозы ондо айдылып калтыр — деп, Танабай каруузын берген. — Мен каршучыл, албатынын өштүзи боло бергемде, менин санаамды слерлер кайдарга? Бойлорыгар көрүгер...

— Слер бойыгарды ак-чек коммунист деп бодоп турыгар ба?

— Эмди слер бого бүдер эмезигер.

— Буругарды бойыгарга алынып жадыгар, ба?

— Жок.

— Не, слер бойыгарды ончолорыстан санаалу деп, бодоп турганыгар ба?

— Жок, ончолорыгардаг тенек деп.

— Мере сөс беригер — деп, төжинде комсомольский значокту жиит уул туруп чыккан. Ол мында ончозынан жиит болгон. Жукачак, арык жүстү. Уул да эмес, уулчак.

Танабай оны жаңы көргөн. «Же, же, төбөлө лө, уулчак, төбөлө лө — деп, ол ого ичинде айткан. — Мен качан да база сен ошкош болгом — килебейтем...»

Онон кенетийин ыраактагы булутта жалт эткен жалкынды, ол жолдыг жаказында буудайдын ортозында Кулубайдын октолып, буудай тепсел, үзе тарткан жери көрүнген. Ол бу мыны жап-жарт көрүп, мынын учурын жап-жарт билип, бу санаадаг селт эдип, ичинде табыш жок кыйгыла кыйгырып ийип калган.

Ол Кашкатаевтин үнинен ойто билинип келген.

— Куучындагар, Керимбеков...

— Мен нөкөр Бакасовтыг эткен керегин жаратпай жадым. Ол бу кереги учун, ого тургадый, партийный жаргы алар деп бодоп турум. Же мен нөкөр Сегисбаевле де жөн эмес — деп, ол үнин тыркыратпаска албаданып айткан. — Мен бодозом, мынын үстине Сегисбаевти бойын база көрөр керек...

— Бот сеге! — деп, кем де айдынган. — Бу комсомолдорыгар мындый жанду ба?

— Жан кайда ла түнгей — деп, Керимбеков там мачзаарып, кызарып, сөстөр бедреп, туктурыла берген. Оног чечиле берди деген чилеп, үни тыгып, ачынчылу куучындай берген. — Слерге колхозчы карган коммунистке, чабанга кизирт эдер жанды кем берген? Мени слер албатынын оштүзи деп айдып көрүгөр... Слер колхозтын малынын коомой турганына сырагай ла өткүрө кородоп, санааркайла, айткам деп бойыгарды актанып жадыгар. А чабан ол ло шылтактардан улам, база ачынып, кородоп калганын слер нениг учун керекке албай жадыгар? Слер ого барала, онын жадын-жүрүмин сурап, онын ижин көрдигер бе? Јаш кураандар нениг учун өлүп турган деп шылтакты бедредигер бе? Јок, слердин бичигенигер аайынча болзо, слер јеткен ле бойынча, оны көмөөлий бергенигер. Колхозтордо койтсрөдиш коркушту күч өдүп турганы кемге де јажыт эмес. Мен јаантайын јоруктап жадым, комсомол чабандардын алдына уйалып жүредим: ишти бис сурап жадыс, а болужар дезе — бис јок. Кажандар кандый, азырал кандый — көрзөгөр. Мен бойым чабаннын уулы. Институтта бисти бир деп үреткен, а мында дезе ончозы озогы ла бойы. Мыны көрүп, кижинин жүреги сыстаар!..

— Нөкөр Керимбеков, — деп, оны Сегисбаев үзүп айткан, — биске комудабагар. Бисти үй улустый, јымжай берер болор деп бодобогор. Сөс-сөс лө, а чын болгон керек биске беригер. Факт беригер.

— Акырыгар, бис мында кижі јаргылап јаткан эмезис, бис партияда нөкөристин керегин аайлап жадыс. Бистин колыста коммунисттин салымы. Айдарда, нөкөр Бакасов нениг учун анайда кылынган шылтагын биске билер керек. Оны эткен кереги учун бурулаарыс — бу јарт. Је нениг учун колхозтын малчыларынын бирүзи мындый жүрүмге јеткен — бу јарт эмес.

— Отурыгар — деп, Кашкатаев јаратпай айткан. — Слер бисти көрүп јаткан сурактан туураладып турыгар, нөкөр Керимбеков. Мындагы улуска, мен сананзам, јарт—нөкөр Бакасов уур керек эткен. Бу неге јараар? Мыны не деп айдар? Бис бойыбыстын уполномоченныйларысты кемге де айруушла сүрдүртпезис. Бис ишчилеристин тоомјызын јабыздарга кемге де бербезис. Слер, нөкөр Ке-

римбеков, бойыгардын комсомолыгардын ижин жарандылары керегинде сананган болзогор, артык болор эди. Нөкөр Бакасовтын эткен кереги бисти чын ла сананды-
рар учурлу. Ойиндо андый улуска бистинг партияда жер
жок — бу база јарт болор учурлу. Нөкөр Саяков, слер
колхозтын парторгы кижии бу керек чын болгон деп, керелеп
турыгар ба?

— Эйе, керелеп турум — деп, Чоро јүзи кугарып, араайын
өрө турган. — Је мен бир эмеш мыны јартайын деп.

— Незин јартаарга?

— Баштапказында, мен Бакасовты баштап бистинг
партийный организациябыска көрзин деп сурайын деп.

— Анда көрбөзөгөр дө алдырбас. Райкомның бюрозының
јөбин андагы коммунисттерге јартап береригер. База не?

— Мен эмеш јартайын деп...

— Нени јартайын деп, нөкөр Саяков? Бакасовтын
партияга удур туруп чыкканы јарт. Мында јартаар неме
жок. Слер мында база бурулу. Коммунисттеригерди үретпей
турганыгар учун бюроого тургуспазын деп, слер оны ненин
учун сөстөгөнигер? Јажыарга ба? Уйадыгар кайда?
Отурыгар.

Блааш-тартыш башталган. МТС-тин директоры ла
районный газеттин редакторы Керимбеков учун болгон.
Бир өйдө олор Танабайды керек дезе корулап та алгадый
деп бодолгон. Је Танабай, бош ло санааркап, соксоорып,
нени де укпай барган. Јаңыс ла бойынан бойы ичинде
сурап отурган: «Менин чын ла бүткен јүрүмим кайда?
Ол турлуларда, колхозто не болуп јатканы мындагы
улустын кемизине де керек јок ошкош. Тенек болгом, мен
тенек! Бастыра јүрүмим ол ло колхоз, кой, кураан учун
јүрүп калган. Эмди мыны былар керекке албай да јат.
Эмди мен јеткерлү кижии. Кайдалык, кайдалык! Канайда-
тан эдигер мени — онойдыгар. Јаңыс ла мынын жийинде
койдо, малда улус төөн көрөтөн болзогор, јакшы
туру. Мени чыгара тебигер ле...».

Колхозтын председатели Алданов сөс алган. Онын
казыр јүзинен, колын чычаңдатканынан, ол та кемди де
јамандап турганы билдирген, је кемди јамандап турганын
Танабай ондоор аргазы јок отурган. Онон: «Кижен...
јорго... Гүлсары...» — деп, сөстөр угуларда, јаңы
ондогон.

— ...Je мыны неге айдар? — деп, Алданов казырланып чыккан. — Јүк ле бис ат кижендеген учун, ол мениң бажымды оодо чабарым деп, ол кемненг де јажырбай, кекенип јүрген. Нөкөр Кашкатаев, нөкөрлөр бюроның члендери, мен — колхозтын председатели, бисти Бакасовтон јайымдагар деп сурап турум. Онын јери чын ла түрмеде. Ол бастыра јаандарды ийттен ары көрүп јат. Нөкөр Кашкатаев, тышкары мениң керечилерим отуры. Олор Бакасовтын мени өштөп, өлтүрерим деген сөстөрүн керелеп берер. Олорды бого кийдирерге јараар ба?

— Јок, керек јок — деп, Кашкатаев јескинип, јүзи чырчыйа берген. — Бу да айтканыгардан ончозы јарт. Отургар.

Оноң колкөдүрү башталган.

— Јаңыс шүүлте болгон: нөкөр Бакасовты партиядан чыгарар деп, кем јөп?

— Акырыгар, чүрче ле, нөкөр Кашкатаев, — деп, Керимбеков ойто ло содос туруп чыккан. — Нөкөрлөр бюроның члендери, бис јаан јастыра эдерге јаткан болдыбыс. Өскө шүүлте бар — нөкөр Бакасовко кату выговор береле, бойынын керектерине бичип койор деп. Мыныла коштой бюроның члени нөкөр Сегисбаевти коммунист нөкөр Бакасовты партиянын члени ле кижидеп тообой, ого кизирегени учун, онын кийининде онын, Сегисбаевтин, уполномоченныйы бололо, јарабас ла јастыра иштегени учун, ого база выговор берер.

— Демагогия! — деп, Сегисбаев чыгырып ийип калган.

— Токунагар, нөкөрлөр, — деп, Кашкатаев айткан. — Слерлер айылыгарда эмес, райкомнын бюрозында отурып јадыгар — дисциплинаны ундыбагар — деген. Мынан ары керектин аайы нөкөр Кашкатаевтин айтканынча болор эди. Ол керекти чын ла Сегисбаевтин шүүгенинче ууландырган. — Бакасовты албатынын јаргызына берерин мен керектебей турум. Је партида ого јер јок болор учурлу. Мында нөкөр Сегисбаевтин айтканы чыпчын. Је кол көдүрели. Кем Бакасовты чыгарары учун!

Бюроның члендери јетү болгон. Учүзи чыгарар деп, үчүзи — артыргызар деп, кол көдүрген. Јаңыс ла Кашкатаев бойы арткан. Ол бир эмеш удайла, колын «чыгарар» деп көдүрген. Танабай мыны көрбөгөн. Ол Кашкатаев секретарьга: «Нөкөр Бакасов райкомнын бюрозынын

јоби аайынча, партиядан чыгарылып калган деп, протоколго бичип салыгар» — дегенин угала, онын салымында не болгонины јаны ондогон. «Божогон, божогон!» — деп, Танабай ичинде айдынып, талымзырай берген.

— Мен нөкөр Сегисбаевке выговор берер деген шүүлтемди кайра албай јадым — деп, Керимбеков тартышканча отурган.

Бу шүүлте учун кол көдүрбей, артырып та саларга кем јок болгон, је Кашкатаев колды көдүртип ийзе, артык деп шүүген. Мында јажытту учур бар болгон.

— Кем нөкөр Керимбековтын шүүлтези учун? Колыгарды көдүригер деп сурап турум!

Ойто ло үч-үчке. Ойто ло Кашкатаев төртинчи кижиполуп, колун көдүрүп, Сегисбаевти выговордон айрып алган. «Ол бу бир јетирген јакшымды ондогой не, баалагай не? — деп, сананып калган. — Кем билер оны... Сүмелү күлүк, јеткерлү».

Улус јүрер дешкилеген чилеп, отургуштарын кыймыктаткылай бергилеген. Танабай јаргы божогон туру дейле, көдүрилип, бир унчукпай да, кем дөһн дө көрбөй дө, эжик јаар болгон.

— Бакасов, бу слер кайдаар? — деп, оны Кашкатаев токтоткон. — Партийный биледигерди артырып салыгар.

— Артырып? — Не болгоны Танабайдын санаазына јаны јеткен.

— Эйе. Столго салып койыгар. Слер эмди партиянын члени эмезигер. Ол билетти алып јүрер јаныгар јок...

Танабай партбиледин кодоро берген. Бу уур тымыкта ол узак кодорынган. Билет фуфайканын, менжектин¹ алдында, Јайдар көктөгөн тере капта, терең болгон. Ол капты Танабай артасалгыш кайышта алып јүретен. Учучында ол оны чыгарып, көксине јылып калган, бойынын эдинин јылузы, јыды өдүп калган партийный *билетти Кашкатаевтин соок јалтырууш столынын үстине салып берген. Керек дезе бойынын да соогы јайылган. Онон ойто ло кемге де көрбөй, јүре берер деп, ол тере капты менжегинин алды дөһн суга берген.

— Нөкөр Бакасов, — деп кийини јанында Керимбековтын килемјилү үни угулган, — слер бойыгар нени де айтпадыгар. Айса болзо, айдынарга күч болгон? Бу

¹ Менжек — пиджак

эжик слерге мынан ары үргүлжиге жабылу эмес деп, слер учы-түбинде түнгей ле партияга ойто келеригер деп, бис иженип жадыбыс. Же эмди нени сананып турыгар?

Ого түшкен түбекти эмеш те болзо жымжадар деген ак-санаалу уул дөөн Танабай бойынан бойы уйалып, эп-жоксынып көргөн.

— А мен нени айдарым? — деп, ол кунукчыл унчуккан. — Слерлер көп, ончогорды туйуктай айдар аргам жок. Же жангыс ла айдып жадым — мен буруулу эмезим. Керек десе жаман сөс тө айткан болзом, кижиге кол до көдүрген болзом. Мыны мен слерге жартап болбозым. Же бу ла.

Узак унчугушпай баргандар.

— М-м, айдарда партияга ачынып жадын ба? — деп, Кашкатаев кыртыштанып айткан. — Же онойып турган болзон, нөкөр... Партия сени чындык жолго чыгарып жат, сени жаргыдан айрыды, а сеге десе бу ас — кедерлеп жадын! Айдарда сен чын ла партиянын члени деп аданар кирең жок эмтир. Сеге партиянын эжиги ойто ачылар деп, аланзый бердим.

Танабай райкомноң тыш бүдүми токуналу чыккан. Сыраңай токуналу да десе, жастыра болбос. Бу мынызы жаман болгон. Жылу, айас эниргери түш турган. Бир де неме болбогондой, оромдо улус баскындаган. Клубтын жанында балдар шанжаган. А Танабайдын мыны көрөр дө күүни жок. Мынан болгой ол акту бойы каргап турган. Оныла база жаман не-не боло бергелекте, ары ла тыш түрген жанар деп сананган.

Желеде¹ онын адыла коштой Гүлсары турган. Онын адына көрө бийик ле күчтү көрүнген. Танабай базып келерде, Гүлсары оны кара көстөриле токуналу ла бү-дүмчилү көргөн. Ол Танабай оны айруушла бажы дөөн сокконун ундып салган. Мал мал ла ине.

— Ачынба, Гүлсары, меге — деп, Танабай жоргого араай шымыранган. — Мен жаан түбекке түштим. Жаан, жаан түбек — деп, аттын мойынын кучактап, ыйламзырап ийеле, же өткөн улустаң кемзинип, токтоп калган.

Оноң бойынын адына минеле, атанып ийген.

Чоро оны Александровский чыгытты ашкан кийининде де жаба жеткен. Жоргонын таныш тибирти кийининде угу-

¹ Желе — көп аттар буулайтан жер

лып ла келерде, Танабай эрди ачымчылу кымылып, соок кеберин тартынып алган. Кайа бир де көрбөгөн. Бойы учун ачымчы санаазы көстөрүн көжөгөлөп турган. Эмдиги Чоро ого алдындагы Чородон сырангай башка болгон. Же бу ла бүгүн Кашкатаев үнин тыгыдып ла ийерде, Чоро, сөстөң чыкпас үренчик чилеп, отура калган. А мынаг ары не болор? Улус ого бүдүп жат, а ол десе чынды айдарынан коркып жүрет. Бойун чеберлеп, сөсти талдай берген. Оны бого кем үреткен? Же Танабай, теп ле тегин чабан кижиге, артып, сондоп калган болзын, а ол десе бичикчи-биликчи, ончозын билер, бастыра жүрүминде башкаруда турган кижиге ине. Сегисбаевтердин, Кашкатаевтердин айтканынан жүрүм башка деп, ол канайып ондобойт? Олордын сөстөри тыштынан ла жараш, а ичинен жангыс ла куру төгүн деп, канайып билбейт? Кемди төгүндегилеп жат? Ненин учун? Неге учурлап?

Чоро оны жаба жеделе, эди-каны изип калган жоргозынын оозун тудуп, оныла коштой жортуп та браадарда, Танабай ол дөң кылчас көрбөгөн дө.

— А мен сениле кожо атанар деп санангам — деп, Чоро тыназактап унчуккан. — Оноң көрзөм, сен жок...

— А сеге не? — деп, ол ло бойынча ол дөң көрбөй, Танабай кизирт эткен. — Өт, бойыннын жолынла. Бар.

— Токто, Танабай, куучындажалы. Кедерлебе. Нөкөрлөр чилеп, коммунисттер чилеп... — дейле, ортозына Чоро туктурула берген.

— Мен сеге нөкөр дө эмезим, эмди коммунист те эмезим. Онын кийининде сен де туку качаннан бери коммунист эмезинг. Сен жүк ле болоочың болжadyн.

— Сен мыны ондобой айдып турган болдың — деп, Чоронун күүни соой берген.

— Ондоп айтпай база! Сөстөр талдап үренгелегим. Нени кайда, канайда айдатын база билбезим. Же жакшы болзын. Сенин жолун шылуун, а менин — туура — дейле, Танабай нөкөринин жүзи дөң ол ло бойынча көрбөй, кыранын ортозыла туулар жаар тус мантада берген.

Ол Чоронун өлүмзиреп, кугара бергенин, оны токтодор деп, колын ичкери сунганын, оноң кенетийин бастыра бойы курулып, тыныжы жетпей, аттын жалына жада түшкенин көрбөгөн.

— Жоо-жоо! — деп, Чоро жүрегиндеги чыдажып болбос

оорудан толголып, онтой берген. — Жоо-жоо! — деп, көгөрө тумчаланып, шыйкынактай берген. — Түрген, Гүлсары, түрген. Айылыма жетир, жетир.

Жорго оны бу ээн ле карануй чөллө журт төөн апарып жаткан. Кижини мынайып үндөнгөнүн Гүлсары качан да укпаган. Ол кулактарын кызынып, коркымчылуу шооқырып, учуп брааткан. Ээрдеги кижини кинчектелип, толголып, аттын жалынан колдорыла, тиштериле атпактанып турган. Тискин бош, Гүлсарынын мойнында салбандап брааткан.

20.

Танабай туулар дөөн чыгып брааткан орой энирде журттын оромдорыла ийттерге торсыктадып, атту кижини чаап турган.

— Эй! Айылда кижини бар ба? — деп, ол улус түйметкен. — Партийный жуун бар. Конторага жуулыжыгар!

— А бу не боло берт? Не мындый бачымду неме болгон бу?

— Та. Чоро жуулзын ла деген. Жаңыс ла түрген, түрген деген.

Чоро бойы бу өйдө конторада отурган. Столго жардыла жөлснө жадып алала, беш сабарыла чамча өткүрө көксин ныкып, тумчаланып отурган. Эриндерин тиштенип, ыгырана онтоп, көгөрө соогон жүзинен тер чарчап, көстөри карануй оролордый онкойып калган. Кезиктерде ол ооруга эдреп баркелип турган. Ого ойто ло оны карануй чөллө жорго апарып жат деп, ол дезе Танабайды токтодор деп кыйгырарга албаданып жат деп, Танабай дезе, изүү чоктый, сөстөрдүн онын үстине таштап, кайа да көрбөй, ырап браат деп бодолгон. Ол сөстөр жүректи өткүрө өртөй жип брааткандый...

Оны бого аттардын чеденинен ол өлөнгө бир эмеш жадып, амырап алган кийининде, колтуктагылап экелгендер. Конюхтар оны айылына апарып саладыс дежерде, болбогон. Ол коммунисттерди жуугар деп, кижини ийеле, эмди сакып отурган.

Контора жуунуп турган эмеген лампаларды жарыдала, Чоронун жаңыскан артырып, эжигиндеги кыпта печкеле согужып тура, ачык эжиктен Чоронун каа-жаа көрүп салып, үшкүрүп, бажын жайкаган.

Чоро улусты сакып отурган, а ой десе тамчылап, өдүп ле жаткан, өдүп ле жаткан. Онын салым берген ойи ачу ла уур тамчыларла тамып, түгенип жаткан. Ол бу ойдин баалузын узак жүреле, жаңы сескен. Ол бойынын күндерин, жылдарын бир де карамдабаган, эмди көргөжин, ол до иште-тошто, чакпырт-мендеште жүрүми өдүп калтыр. Чоронун жүрүминде көп неме онын санаазыла, амадузыла болбой калды. Ол албаданган, тартышкан, же кезиктерде жүрүмнин учкур жерлерине кадатпас деп, ыраагына айланган да туш болгон. Же эмди көргөжин, айланган да болзо, түңгөй ле өдүп болбойтыр. Тушташпас деп кыйып жүргөн жүрүмнунг келтегейи эмди оны толукка кычып алган, айланар, эбирер арга жок — жол божогон. Эх, ол алдында мыны сескен болзо, жүрүмнунг көстөрине чике көргөн болзо!..

А ой десе ачу, чымчим тамчыларла түгенип ле жат. Бач! бу улустунг жуулыжынын араайын, оморды сакырга узагын!

«Жаңыс ла улус келгенче, чыдажатаран болзом деп, Чоро бойынан коркып отурган. — Жаңыс ла ончозын түгезе айдарга күчим жедетен болзо — деп, ол табыжы жок чөкөмдик кыйгыла түгенерге жаткан жүрүмнунг токтодып отурган. — Ончозын айдарым. Керек кандый болгонун, бюро канайда өткөнүн, Танабайды партиядан канайда чыгаргылаганын. Билгилезин — мен райкомнунг жөбиле жөп эмес. Билгилезин — мен Танабайды партиядан чыгарганы жастыра деп турум. Алданов керегинде санаамды ончозын чыгара айдарым. Онын менин кийинимде оны жуун жууп, уккулазын. Коммунисттер оны көргүдөзүн. Мен бойым кандый деп, база ончозын айдарым. Колхоз керегинде, улус керегинде айдарым. Жаңыс ла түргөн келгилейтен болзо...»

Эн ле баштап эмдер тудунып алган эмегени жүгүрүп келген. Коркып, кородоп, калактай берген.

— Бу сен санаалу ба, жок по? Бу жуундар күүнниге тийбеген бе? Жан дейдим, жан. Же бу бүдүш-бадыжынды көрзөң. О, кудай, калак, бойынг керегинде тен бир эмеш сананзаң!

Чоро оны укпаган. Эмдерди ичип, колын жаңыган. Тиштери стаканнын кырына тызырап, суузы төжине төгүлө берген.

— Алдырбас. Меге эмди жакшы — деп, ол токуналу

тынарга албаданып айткан. — Сен мени анда сакып ал, ойдо жетирерин. Коркыба, бар.

Тышкартында улустың базыды угуларда, Чоро столго түзелип, жүрегиниң оорузун сеспеске албаданып, бойының калганчы күүниң бүдүрер деп, бар-жок күчүн жууп алган.

— Не болгон? Бу кайткан, Чоро? — деп, улус оны чунг тудуп ийгилеген.

— Жок, жок, не де эмес. Эмди ле айдарым, ончогор жууктагар.

Ой десе ачу, чопылдашкан тамчыларла өдүп ле жаткан.

Коммунисттер жуулыжып келерде, парторг Чоро Саяков столдон турала, бөрүгин уштып, партийный жуунды ачык деп жарлаган.

21.

Танабай айылына түнде жеткен. Жайдар фонарьлу удур чыккан. Ол оны сакып, бууры бош түгенип калган. Обөгөнни көргөн лө бойынча, Жайдар онын түбекке түшкенин сезип ийген. Обөгөнни унчукпай, адының ээрин ала берген. Коштой турала, жарыдып турган үйине нени де айтпаган. «Ол аймактан ары торт аай-коой жок ичинип алала, жанган болзо, ого жеңил болор эди» — деп, үйи сананган. Танабай эмдиге ле бир сөс айтпаган. Онын бу унчукпазы коркымчылу болгон. А үйи десе оны сүүндирер деп сананган: эмеш-умаш та болзо, салам ла теермендеп койгон арба экелгилеп бергилеген. Онын кийининде күн де жылып, кураандар тышкары чыгып, көкти эмештен искеп отогылай берген.

— Бектайдын койлорун айрыгылап алт. Жаңы чабан келген — деп, үйи унчуккан.

— А мениң не керегим бар. Бектайыңды да тайайын, койлорыңды да. Жаңы чабаныңды да...

— Не, арып-чыладың ба?

— Не арыган болор деп. Партиядан чыгара тептиртип алдым.

— Араай дейдим. Сакмандарга угула бербезин.

— Не араай деп туруң? Незин эмди жажыраң? Ийтке түңей чыгара сүргүлөп ийгилеген. Ол керек меге! Сеге де ол керек. Бу ас биске, ас. Же не туруң?

— Бар, амыра.

— Бойым билерим.

Танабай кажгаган дөөн баскан. Койлорды көрөлө, оног чеден дөөн барып, эмеш баскындайла, ойто кажгаганга келген. Кирер-барар жер таппай барган. Ажанар да күүни жок, кижиле куучындажар да эмес. Толуктагы саламга жада түжеле, кыймык та жок узак жаткан. Бу жүрүм де, иш те — ончозы ого керек жок боло берген. Не де керек жок. Жүрер, сананар да күүни жок. Не де керек жок, керек жок.

Ол уйуктаар, ончозын ундыыр деп канча ла анданган, же кайдаг база — кижин бойынаг бойы канайып качар. Ойто ло ол Бектайдын ак карга кара истерин артырып, барып жатканы, Танабайдын ого удур айдар сөс таппаганы онын санаазына кирет, жорго минген Сегисбаевтин кизиреген жаман сөстөри, түрмелеерим деп коркытканы угулып, жүрүмунинг учында келе-келе каршучыл, албатынын өштүзи деп, жабарлатканы кезекке де ундылбай турган. Эмди ле айруушты тудунала, ачуга чыдашпай, агаш-ташка согулып өлбөгөнчө, ак-жарыкты тоскура алгырып, жүгүрүп ийер күүни келген.

Уйуктап браадып, ол жүргенче, өлзө торт деп санаган. Чын да, өлзө торт!..

Ойгонып келзе, бажы төнгүрөп калтыр. Ол бойынын кайдазын, оныла не болгонын бир ле канча ондობой жаткан. Коштойында койлор жөткүрүп, кураандар маарашкан — айдарда ол кажгаганда. Тышкары таг жарып клееткен. А ол дезе не ойгонгон? Же не ойгонгон? Бир ле болгон, ары ойгонбогон болзо. Эмди жагыс ла өлөри арткан. Адынып койор керек. Эмди жүрүп алып кайдар...

...Оног ол агын суудан алакандап, суу ичкен. Лукачак шалыраган тошту, тиш сыстаар соок суу болгон. Суу тыркырашкан сабарларынаг табышту төгүлүп те турза, ол сууны бойына урунып, сузуп ла сузуп турган. Онон тыныш алынып отурала, адынар деген тенегин жагы ондогон. Же бу кайткан кижин деер? Кижиге жагыс катап берилген жүрүмди кижин бойынаг бойы канайып айрыйт! Ол Сегисбаевтер бого турар ба? Жок, Танабай эмди де жүрер, эмди де ал-камык иш эдер!

Ол айылына келеле, мылтыгын көргүспей, жерине илип койгон. Оног түжине ле бир отурыш жок иштенген. Уйине,

кыстарына, сакмандарга карузыыр, ологго јымжак болор күүн келген, је ол үй улус нени-нени сезип ийбезин деп, тудунып јүрген. Олор десе база ла не де болбогон чылап, ончозы ла эмди јакшы чылап, иштенгилеп јүргендер. Танабай бого сүүнип, унчукпаган. Одордогы койлорго барып, олорды айдажып келген.

Энгиргери кўн уйдадажа берген. Та кар түжер, та жаңмырлаар. Туулар тумантып, буруксып, тенери уурлай берген. Эмди јаш малды ойто ло сооктон канайып корулаар деп сананар керек болгон. Ойто ло кырылыш-чыгым башталбазын деп, кажаганды арчыыр, саламанга төжөөр. Танабай бүрүнкүйленип те турза, је ончо болгон керекти ундыыр, бош салынбас деген.

Айылга атту кижии келерде, карангуй кире берген болгон. Оны Јайдар уткыган. Олор та не де куучындашкылай бергилеген. Танабай бойы кажаганда болгон.

— Чүрче чыксага да — деп, оны үйи кычырган. — Сеге кижии келт.

Јайдардын үнинег Танабай та кандый да түбек болгон деп сезип ийген.

Танабай чыгып келген. Јакшылашкан. Коштој јаткан чабан болтыр.

— Је не, Айтбай? Түш. Кайдага келдинг?

— Јурттага. Керек-јарагымга барып јүргем. Чоро тыг оорып калган деп сеге айдып бар дешкилеген. Келзин деп айт деген.

«База ла бу Чоро!» — деп, онын өчүп калган ачыныжы ойто ло јалбырап чыккан. Чорого јолугар ла күүни јок болгон.

— А не, мен дохтыр ба? Ол бүгүн жагы оорыган эмесине. Мен башкы ижимнига бажына чыкпай јадым. Кўн де уйдадажа берди.

— Је онызы бойында туру, Танаке. Баратаныга, барбайтаныга бойыга бил. Мен јүк ле айдып койып јадым. Је јакшы болзын. Мен түн киргелекте, барайын деп.

Айтбай атанарга јүреле, токтој берген.

— Је андый да болзо, санан, Танабай. Кижии бош колго түжүп калган јаткан. Уулын үредүдега алдырткылаган. Эжелзин деп, станция дөөн кижии ийгилеген.

— Айтканыга јакшы, Айтбай. Је мен барбазым.

— «Барбазым» дегени не? Барар ол, барар — деп, үйи киришкен.

Танабай унчукпаган. Же оног Айтбай атана берерде, үйине кизирт эткен:

— Сен мениг учун сөс айдатан кылыгыңды ташта. Мен бойым башту. Барбазым деген болзом — барбазым.

— Бу нени айдадың? Сананзанг, Танабай?

— Мениг эмди сананар немем жок. Ол сананыштын бажына партиядан да сүрдүрткеним болор. Эмди меге жуук кем де жок. Мен оорызам, кемизи де келгилебезин. Жаңыскаң өлөрүм! — деп, ол ачынып, колын жаңыйла, кажаган дөөн баскан.

Же сыранай амыр сананып болбой барган. Койлорды төрөдип, кураандарын толукка тажып, маарашкан койлорго сарбас эдип, кими ректенип жүрген:

— Шыралабай, туку качан иштег ары чыгып калатан. Бастыра жүрүминде онтоп, жүрегин тудунар, а бойы дезе аттанг бир де түшпес. База меге жамы. Ол керектин кийининде сени көрөр дө эмезим. Ачынзанг, ачып, мен база кижини...

Тышкары түн, ын ла шыг тымык болгон. Керек дезе каа-жаа карычактардын жерге түшкөн шылырты угулып турган.

Танабай үйининг тилинен качып, айылына кирбей жүрген. Онызы бери де келбеген. «Отур, отур анда — деп, Танабай ачынып сананган. — Мени түнгей ле бардырып болбозың. Меге эмди ончозы түнгей. Күүн-буур соогои. Эмди Чороло бис — туш улус. Жолыс эки башка. Качан да нөкөрлөр болгоныс, а эмди та... Ол меге чын нөкөр болгон болзо, алдында нени эткен? Жок, эмди меге ончозы түнгей...»

Же Лайдар једип келген. Ого јорукка кийетен плащын, жаңы сопогын, курын, меелейин, бөрүгүн тудунганча келген.

— Кийин — деген.

— Бодоп албаданба. Мен кайдөөн дө барбазым.

— Ой өткүрбе деерде. Эмди кедерлейле, онон бастыра жүрүминде бойыңды кармап калдың.

— А неме адып ийип Чороны. Јадындап, јадындап, туруп чыкпай.

— Танабай, бу мен сенег нени де сурабагам. Эмди сурап турум: ачынганыңды, түбегинди меге түжүр, а бойың атан. Кижин бол.

— Жок — деп, Танабай тескерлеп, бажын јайкаган. —

Барбазым. Меге эмди не де керек жок. Сен, байла, улус не деп айдыжар деп турган болбой кайдарың? Кайдалык, меге түңей ле.

— Же санан, Танабай, санан. Онойткончонг, мен айылды барып көркелейин. Кийиске чок түжүп калган болбозын.

Ол Танабайды кийимдерин артырала, жүре берди. Же Танабай кыймык та этпеген. Ол бойы бойына чыдап болбой, Чорого айткан сөстөрүн ундыыр аргазы жок отурган. Байа ла жаңы кыйгалашкан кижиге эмди кирип ле барала: «Жакшылар ба? Жолугарга, көрөргө келдим. Не-не ле болужар аргам бар ба?» — деп, жылбындайтан ба? Жок ло жок, ол мынайып болбос. Болбос!

Лайдар ойто келген.

— Сен эмдиге кийингелегинг бе?

— Кыртыжыма тийбе дейдим. Барбазым деп айттым не...

— Тур! — деп, үйи кенетийин кыйгырып ийген. Ол, ненин де учун солдат чылап, туруп чыккан. Мыны бойы да кайкап калган. Үйи фонарьдыг өчөмик жаркынына оны кородоп ло ачынып калган көстөриле кезе көрүп, ого удураскан. — Сен эр эмес эмтиринг, сен кижиге эмес, сенде күүн-буур да жок. А мен барадым. Сен учун. А сен мында жарбынчак үй кижидий, мыжлактап отур. Эмди ле атанадым. Атты ээрте!

Танабай онын сөзине кирип, адын ээртеерге чеден дөөн баскан. Кар койылып келген. Карангуй, терең иримдеги суудый, табыш жок ло араайын айланып турган. Кырлар көрүнбеген де. «Бот не деп тапкан! Бу түнди көрүп, канайып барарга турган ол? — деп, Танабай ээрдинг колондорун карангуйда сыймадап сананган. — Бир ле барарым деген — барар ине ол. Мекелеп болбозон. Өлтүрзеге де болбос. Аза берзе, не болор? А бойыныг ла сурузы кангай...»

Танабай атты ээртеп жада, бойынан бойы там ла уялып турган: «Бу, бу мен казыр ан ба, не? Ачыныштан аймап брааткан болдым. Уйимди не деп ийетем: «Көрүгөр мен ол керектен улам канайып калгам, канайып санаага алдырткам. Керек десе айылдан чыгып болбой баргам» — деп, көргүзип пе? А үй кижини бош кинчектеп койгон. А онын мында не бурузы? Не челдейдим мен оны? Жок, жок, мынайдала, мен жакшыны көрбөзим. Эш-

керекке турбас кижн болбойым мен. Анг ине мен, анг...»

Танабай аланзый берген. Же байагы айткан сөстөрдөн ойто канайып тууралаар? Ол букадый кылайып, айылы дөөн баскан.

— Эртеп койдыг ба?

— Эйе.

— Же айса атап — деп, Лайдар ого плащ берген.

Танабай үйи эмеш јымжай түшти деп сүүннп, унчукпай кийнне берген. Же ат эднп, тескерлечнп болгон:

— Эртеп эртеп тура барзам кайдар?

— Јок, јок, эмди ле атап. Оройтып калдыг.

Түн туулардын ортозында араайып айланып турган. Калганчы јаскы кар јалбактап, јерге јымжак конгон. Бу карарган снндардын ортозыла Танабай сок јангыскап, јеернп койгон нөкөрнннп кычырузына брааткан. Кар онын бажын, јардын, сагалын, колдорын шыбап турган. Танабай ээрде кыймык та этпей, карын кактабай брааткан. Мынайда ого сананарга јакшы болгон. Ол Чоро керегинде, озор экүннп бу узак јылдарга чөйлнлген нөкөрлнп керегинде сананып, Чоро оны бнчнкке үреткеннп, комсомолго, оноп партияга кожо кнргнлгеннп эске алынган.

Озор экү канал казып, кожо нштегнлгеннп, Чоро Танабай керегинде бнчнген заметкалу ла фотографнпалу газет экелнп, эн баштап онын колын тудуп, мактаганы санаазына кнргнп.

Танабай күүннп јымжап, эрнп, чала чочып брааткан: «Кандый не ол? Айса болзо, чын ла јаан оорый берген кнжн? Оноп өскө уулын не алдыртатан? Айса, нени-нени айдарга турган ба?...»

Тап јарып келген. Кар айланганча ла болгон. Танабай мендеп, јелнп нйген. Ол төндөрднп ары јанынан јурт удабас ла көрүннп келер. Чоро кандый болбогой? Түргендеер керек, түргендеер.

Бу ла тушта бу эртеп туранып тымыгында кенетннп ыраактагы јурт јаартынан угулар-угулбас кыйгы угулган. Кемннп де ачу кыйгызы чөйлнлп чыгала, үзүле берген. Танабай адын токтодоло, кулагын салкынга төгөп нйген. Же не де угулбаган. Айса болзо, кулагы шыгыраган болор бо? Санаазы болор бо?

Ол төнгө чыгара чаап чыккан. Онын алдында карга агарган огородтордын, куру садтардын ортозында бу

эрте эйдө улузы жок журттың оромдоры јаткан. Кайда да, кем де жок. Јаңыс ла бир айылдың јанында улус карарып, ағаштардың төстөрінде буулагылап койгон аттар тургулаган. Ол Чоро эш болгон. Бу мындый көп улус ого не јуулышкан? Не болгон? Айса-болзо...

Танабай үзениге туруп чыгала, соок кыйгак кейди кёксине тартынып, тымый берген. Оноң ойгоно чарчап келгендий, тыртас эделе, јолды төмөн чаап ийген: «Јок, јок, андый болбос керек, болбос керек...» Оның санаазы карануйлай берген. Ол андагы, байла, болгон керекте ол бойы бурулу болгондый бодолгон. Чоро, оның сок јаңыс нөкөри, үргүлјиге айрылар башта, оны келзин деп сураган, а ол дезе бир ле канча кедерлеген, бойының ачынғанына салдырып, мойношкон. Је мының кийинінде ол кем? Өлүп јаткан кижинин калганчы сурагынан јаан бу ак-јарыкта не бар?

Танабайдың көстөрине ойто ло оны Чоро јаба јеткен чөлдөги јол көрүнген. Ол ого ол тушта је нени айткан деер? Бу мындый буруны кижі бойынан бойы айрыыр ба?

Танабай карлу оромдорло бойының бурузына ла уйадына бастыртып, эдеги немедий брааткан. Оноң ого кенете Чоро эштиң ары јанында келип јаткан атту улус көрүнген. Олор бир де унчугушпай клееделе, оноң кенете бир уунда ээр үстине јайканыжып, јаңыс үнле багырыжып ийген:

— Ойбай, баурымай! Ойбайай, баурымай!

«Казахтар келтир» — деп, Танабай билип, эмди бир де иженер арга жок деп, чөкөй берген. Суу ол јанынан келген казахтар Чороны ологго јуук, кару карындаш деп, ады јарлу таныш-көрүш, јакшы кижі деп карамдагылап, ыйлажып турган. «Баш ла болзын, карындаштар — деп, Танабай сананып калган. — Ада-бөкө туштарынан бери бис кожо, түбек, корондо бис кожо, байрам, маргаандарда бис кожо. Кожо ыйлайлык, кожо кородойлык!»

Оноң оның кунукчылду, карылгак, чөйө кыйгызы дөремнеге јайыла берген.

— Чоро-о-о! Чоро-о-о! Чоро-о-о!

Ол ат үстине јайканып, бу ак-јарыктаң јүре берген нөкөрине кородоп, агару-корон ыйлап брааткан.

Чоро эшке једип келген. Гүлсары кара јабынчылу,

айылдын жанында турган. Кар ого түжүп, кайылып турган. Жорго ээзи жок арткан. Эмди ол куру ээрлү турар.

Танабай адынын жалына энчейе жада түжүп туруп, ыйлаган ла ыйлаган. Айландыра туман өткүрө көрүнгөндий, улустыг ылгалбас жүстери, ый-сыгыт. Ол та кеминг де:

— Танабайды аттаг түжүригер. Чоронунгу уулынын алдына апарыгар — деп, айтканын укпаган.

Бир каңча колдор ол дөөн чөйилип, оны ээрден түжүреле, улустыг ортозыла колтуктап апаргылаган.

— Чоро жаманым чач, Чоро, чач. Кайттым деер, кайттым деер! — деп, ол ыйлап брааткан.

Чоронунгу уулы студент Самансур тураныг стенизине жүзин жапшырып алган турган. Онон ол Танабай дөөн жаштарлу көстөриле бурылып, олар экү кучакташкылайла, ыйлажа бергилеген.

— Сениг адаг жок! Мениг Чором жок! Жаманымды унды, Чоро, унды! — деп, өкпөзи көксин бөктөп, ыйлап турган.

Онон оларды айрыгылап ийгилеген. Бу тушта ол бойына коштой, үй улустыг ортозында турган Бүбүжанды көрүп ийген. Бүбүжан оны көрүп, көстөрининг жажы төгүлип, унчукпай турган. Танабай там тыгыда ыйлай берген.

Ол ончо жылытулар учун, Чоро учун, онын алдында бойы бурулу учун, ол жолдо айткан сөстөрдиг эмдиг ойто кайра бурып болбозы учун ыйлаган. Эмдиг оныла коштой, туш кижидий турган, Бүбүжан учун, ол сүүш учун, ол күкүрттү тун учун, ол көөркий эмдиг жагыскан артып, там ла там карып браатканы учун кородогон. Эмдиг кара жабынчылу турган Гүлсары учун, бойынын ачузышыразы учун, бу жүрүмде бастыра чыгара ыйлабаган короны учун ыйлаган.

— Мениг жаманым унды, Чоро, унды! — деп, ол канча ла катап айдып, ыйлаган ла ыйлаган.

Бүбүжан ого базып келеле, оны токуназын деп, онын көстөрининг жажын арчып берзин деп күүнзеген, же Бүбүжан ого жууктабай, ыйлап ла ыйлап турган.

Танабайды өскөлөри токтоткылаган:

— Болор, Танабай. Көстинг жажыла эмдиг нени эдеринг. Токуна, токто.

Бу сөстөрдөг онго там ачу, там оору бөлгон.

Чороны талтүш кыйып жүрерде жуугылаган. Күн тумантыган жүзиле өңи өчүп калган, тым булуттар өткүрө өчөмүк жарып турган. Жымжак, үлүш карычактар кейде айланышканча болгон. Мөңкү жуушкан улус ак жалаңла табыжы жок кара суудый чөйилген. Бу суу кенете л чыгала, бойына коол бедреп брааткандый. Алдында борты ачык машинада, ак кийиске шык этире ороп койгон Чоро жаткан. Оны айландыра үйи, балдары, төрөөндөри отургылаган. Арткандары тан атту баргылаган. Эки кижини машинанын кийининен жойу брааткылаган. Олор: Чоронун уулы Самансур ла божогон нөкөрүнүн адын, ээри куру Гүлсарыны, жединип алган Танабай.

Жол журттын тыштында ак-сөң боло берген. Ол жол туйгактардын алдынан чыгып, улусты ээчип брааткан. Бу Чоронун калганчы жолы болгон. Ол жол төң дөөн сөөк салатан жер дөөн ууланган. Чоро эмди бу жолло кайра качан да келбес.

Танабай жоргоны жединип алала, ичинде куучында нып брааткан. «Бот, Гүлсары, эмди бистин Чоробыс жок жок болкалт... Ол тушта сен меге кыйгырып, мени не токтодып албадың. Канайдар сени, кудаи сеге сөс берген эмес — канайдар. А мен кижиде болзом, сенен, малдагы ары болуп калдым. Нөкөримди жолдо таштап ийгем. Кайа көрбөгөм дө, Чороны мен өлтүргөм, менин сөстөрүм өлтүргөн.

Мөңкү салар жерге жетире Танабай Чороны: «Менин жаманымды ташта, нөкөрүм, ачынба, нөкөрүм» — деп жайнап брааткан. Онон Самансурла кожо сөөк салатан орого кирип, Чороны үргүлжиге жадар орынга жатыргызып жада: «Жаманым ташта, Чоро. Жакшы болзын, Чоро. Уктын ба мени, Чоро, жаманым ташта!» — деп, жайнап турган.

Оро дөөн ууштап таштаган тобрак төгүлгөн. Онон ол тобрак күректерден урулган; учында тобрак оронь толтырып, төннин үстине карара чокчойып келген.

Жаманым ташта, Чоро!

Чоронун коногы эдөрдө, Самансур Танабайды тышкы кары чыгарала, айткан:

— Танаке, менин слерде бир керегим бар...

Олор улус жок садка келип, жыгылып калган агашка отургылап алгандар. Кажызы ла бойынын санааларын сананып, унчугушпагандар. «Жүрүм деп неме, байла, мындый туру — деп, Танабай сананып отурган. — Самансур бу ла жаңы уулчак болгон. Эмди, түбек түшкен кийининде, же ле деген эр. Эмди ол Чоронун ордына. Андый болбой а. Уулдар адаларынын ордына турар учурлу. Уулдар ада-эбөккөни, уяны улалтып жат. Адазын төзөзө, эр болотон туру. Жок, жок, адазынан өрө соксын, санаа-билиги-бистег бийиктеп чыксын, бойына ла улуска ырыс экелзин. Онын учун бис адалар эмей, бистег бийик, бистег ыраак учсын деген санаала бала-барканы чыдадып жатпай».

— Же, Самансур, эмди биленин жааны сен — деп, Танабай карган кижидий, сагалын сыймап айткан. — Сен эмди Чоронун ордына. Сенин сөзиг меге Чоронун сөзундий бодолор.

— Мен слерге адамнын кереес жакылтазын айдайын деп.

Танабай уулдын үнинен адазынын үнин угуп, кенете жымырт эдип калган. Ол бойынын адазына кандый түней деп, Танабай жаңы сескен. Бу жууктагы Чорого эмес, а ол Самансур билбес, а Танабай билер јит Чорого. Бу ак-жарыкта оны билер, ундыбаган бир-бир кижии арткан болзо, ол кижии элбөс деп, улус, байла, тегиндү айдышпай жат.

— Угуп отурым, уулым.

— Мен келеримде, адам тирү јаткан, Танаке. Түнде јеткем. Адам час кире оролышкан. Санаазы божоордын божогончо, ордында болгон. Слерди, Танаке, ол сүрекей сакыган. «Танабай келди бе?» — деп, сурап ла турар, сурап ла турар. Бис слерди јолдо болбой, удабас ла једип келбей деп, оны токунадып турганыс. Байла, ол слерге нени де айдарга сананган. Же оног...

— Чын, Самансур, чын. Биске јолугыжар керек болгон. Сүрекей керек болгон. Же кайттым деер, кайттым деер. Мында мен бурулу, мен.

— Же бот адам слерге мынайда айт деген. Танабай меге ачынбазын, мен ого бир де ачынбай јадым деген. Оног менин партийный биледимди райкомго апарып берзин деген деп айт деген. Ундыба, билетти Танабай табыштырзын деген. Оног санаазы энделе берген болор.

Кинчектелген... Өлөр алдында көстөри та нени де сакып жаткандый бодолгон. Ыйлаган, же тили билдирбеген.

Танабай нени де айтпаган. Мыжылдап, сагалын сыймап отурган. Чоро жүре берген. Ол Танабайдын талортозын, онын жүрүмүниң бир канчазын кожо алып жүре берген.

— Айтканың жакшы, Самансур. Адагның да айтканы жакшы — деп, Танабай ыйлай бербеске тудунып учуккан. — Мында жаңыс ла бир кичинек келишпес неме бар. Мени партиядан чыгаргылап койгылаган.

— Билерим.

— Мен, чыгартырып койгон киж, Чоронунг биледиң райкомго канайып апарарым? Менде эмди андый жан жок ине.

— Билбезим, Танаке. Бойыгар көрүгер. Мен жаңыс ла адамның барар алдында сөстөрүн айдып жадым. Оноң адамның сурагын бүдүригер деп, слерди сурап отурым.

— Мен тен сүүнип туруп апарар эдим. Же мындый түбек болуп калганда, канайдар. Сен бойың апарзан, артык болор эмес пе, Самансур?

— Жок, жок. Адам биле-тура сураган болбой. Ол слерге бүткен болзо, мен слерге не бүтпейтем? Райкомго адамның, Чоро Саяковтын, сурагы андый болгон дегер.

Танабай журттаң таң бүрүнкийде атанган. Гүлсары — атту-чуулу жорго, түбектерде де, сүүнчилерде де быжу ат — жолдың тон балкажын ооктой тееп, сыр жоргодо брааткан.

Ичкертинде, жердин көрүнбес талазында таңдак боромтык, мендебей адып клееткен. Ол таңдактын ичинде оноң жарык жаңы таңдак жаандап турган...

Жорго ол таңдак төөн, эмдиге өчкөлөк сок жаңыс жылдыс төөн мантап брааткан. Бу ээн жолдо тибиреген неме сок жаңыс ол болгон. Танабай жоргоны мингени удап калган. Гүлсарының маңы алдындагыдый ла ошкош түрген ле үзүлбес болгон. Салкын жоргоның жалын жайылып, удур соккон. Гүлсары озогы ла бойы, бир де артабаган болгон.

Танабай бастыра жолдо ол Чоро өлөр алдында биледиң райкомго Танабай апарзын деп, нениң учун күүнзеген деп, сананып, шылтагын таап болбой брааткан. Ол не деп шүүген? Ченеерге сананган болор бо? Айса болзо, райкомның жөбиле жөп эмес деп көргүзип жаткан? Эмди

мыны качан да билбезинг. Эмди ол качан да нени де айтпас. «Эмди база качан да» — деген, баш жымырадар сөстөр бар. Олордон жаан сөс жок...

Танабайды жүзүн-базын санаалар ойто ло курчап, оның ундыыр деген, айрылар деген керектери ойто ло тирилип келген. Айдарда, ончозы божобогоң эмтир. Оныла кожо Чоронунг калганчы jakылтазы. Танабай оның партбиледин экелеле, ол Чоро керегинде, Чоро улуска кем, ого кем болгонун куучындап берер. Бойын база куучындаар. Ненинг учун десе Чоро ло ол бир колдын сабарлары.

Олор јинт тужында кандый болгылаганын, кандый жүрүм өткүлегенин билгилезин. Айса болзо, олор экүни, Чоро ло Танабайды, бу тирү де жүрүмде, «ол до јер» јаар да баргажын, айрыырга јарабас деп ондогылаар. Јагыс ла оны учына јетире уккулагылайтан болзо, јагыс ла Танабайга сөс бергилейтен болзо.

Танабай райкомның секретарининг кыбына кирип, Чоронунг биледин столго канайда саларын, канайда ончозын куучындаарын озолодо шүүп брааткан. Оноң бойының бурузын алынып, јаманым таштагар деер. Јагыс ла оны партияга ойто јандыргылайтан болзо.

А партия јокко ого коомой: бойы бойы да эмес, жүрүмн жүрүм де эмес.

«Сен, партиядан чыгартырып койгон кижин, партийный документ экелер јаңды кемнен алган — дешкилезе, не болор? — Коммунисттин биледине сен кол тийдирбес те учурлу. Сенен өскөлөри де табылар» — дешкилезе? Је Чоронунг калганчы сөзи мындый. Ол мыны өлөр алдында ончозынын алдына айткан. Мыны оның уулы Самансур керелеп берер. «А ондо не болды? Өлүп брааткан, эдренде јаткан кижин нени де айтпай?» — дешсе... Ол тушта не деп каруу берер?

Гүлсары десе тоңылгак, тоңдок јолло чөлдн өдүп, Александровский түжүтти төмөн алып брааткан. Танабай районго јеткенин билбей де калган.

Учреждениелерде иш јаңы ла башталып јаткан. Танабай бир де токтобой, терлеп калган јоргоны көндүре райком дсөн уулап, оноң једе коноло, оны буулай соголо, тозын-тобрагын кактанала, жүреги типилдеп, райкомго кирип келген. Та не деп айдышпагай? Та канайда уткыгылабагай? Јурттаң улус келгилегелек, коридорлор

ээн болгон. Танабай Кашкатаевтинг приемныйы дөөн келген. Анда секретарь үй кижиге отурган.

— Якшылар ба?

— Якшылар.

— Нөкөр Кашкатаев бойында ба?

— Эйе.

— Мен ого кирерге. «Ак-Таштар» деп колхозтын чабаны. Обөкөм Бакасов.

— Билерим мен слерди — деп, секретарь эрдин тыртыткан.

— Же андый болзо, ого бистинг парторг Чоро Саяков божоп калган, мени дезе партбиледин райкомго жетирип койзын деп, сураган деп айдыгар.

— Якшы. Эмеш сакыгар.

Секретарь Кашкатаевтинг кыбында тог ло узак болбогон. Же Танабай бу өйдө оны сакып, бойына бойы жер таппай, шыралап отурган.

— Нөкөр Кашкатаев бош эмес — деп, секретарь кабинеттинг эжигин ныкычый жаап айткан. — Ол Саяковтын биледин тоо алар бөлүккө апарып берзин деп сураган. Туку ол дөөн. Коридорло барзагар, он жанында.

«Тоо алатан бөлүк... коридордын он жанында». Бу не? — деп, Танабай бир ле канча ондобой турган. Онон ончозын ондоп, күүни кенетийин ле соой берген. Бу тог ло мындый не? Бу ла мынайып ла тегине бе? А онын санаазыла болзо...

Секретарь аланзып турала, ойто кабинет төөн кирген, онон чыгып келеле, байагы ла сөстөрүн айткан:

— Ондо сырагай бош жок — дейле, онон килемжилү унчуккан: — Слерле куучын божогон деген. Ол слерле куучындашпас. Јана берзегер торт — деп, ол шымыранып айткан.

Танабай узун коридорло барала, он јаны дөөн айланала, «Тоо алар бөлүк» деп бичикти көрүп ийген. Эжикте кичинек көзнөк болгон. Ол оны токулдадып ийерде, ачыла берген.

— Не слерге?

— Билет табыштырып келдим. Бистинг парторг. — Чоро Саяков божогон. Колхоз «Ак-Таштар».

Танабай бу ла јууктарда бойынын биледин алып жүрген, эмди Чоронун биледин экелген артасалгыш кайышту тере капты чыгарганча, тоо алар бөлүктинг заведу-

ющий оны узак сакыган. Кызыл книжкени көзгөк
төөн берип ийген. «Жакшы болзын, Чоро!..»

Оног Танабай байагы заведующий чаазынга билет-
тиг номерин, Чоронун адын, өбөкөзин, партияга кирген
жылын канайда бичигенин көрүп турган. Учунда колын
салып берген.

— Бу ла ба? — деп, Танабай сураган.

— Эйе.

— Же айса жакшы болзын.

— Жакшы болзын — дейле, көзнөк жабыла берген.

Танабай тышкары чыгып, Гүлсарынын чылбырын че-
че тарткан.

— Бу ла, Гүлсары, — деп, ол атка айткан. — Бу ла.

Арыырын билбес жорго журт төөн кайра үкүс эткен.
Элбек жаксы чөл салкынла кожо туйгактар тибиртинич
алдыла удурга ага берген. Танабайдын коронун жагыс
ла жоргонун мангы сериткен.

Ол до күн энгирде Танабай туулар дөөн жагып барган.

Уйи оны унчукпай уткыган. Атты тискининен тудуп,
өбөгөнүн аяктап түжүргөн. Танабай ол дөөн бурылала,
оны кучактап, жардына артыла берген. Ол до ыйлап, Та-
набайды кучактап алган.

— Чорону жууп салдыс! Ол эмди жок, Жайдар, жок. Ме-
нин нөкөрүм жок! — деп, Танабай калактап, көксин кенги-
дип, ыйлай берген.

Оног ол бир де унчукпай, айылдын жагында ташты
такталанып, узак отурган. Ол жагыскан болор күүни кел-
ген. Ак-мөңкү, ийнедий курч туулар ортозынан чыгып
клеткен айды көрүп отурар күүни келген. Айылда үйи
балдарын уйуктадып жаткан. Очокто оттын тазыраганы
угулган. Анайтканча Танабайдын сын-арказын жагыра-
дып, комустын үни күүлөп чыккан. Ол комустын үни кене-
те салкын коркыдулу улып чыккандый бодолгон. Ол эмезе
ээн-чөллө ыйлап-сыктап, кунукчылду кожондоп, арга-
чагы чыгып, кижиге жүгүрүп брааткандый. Айландыра бас-
тыра неме тымык, ончозы табыш жок, ол жүгүрүп браат-
кан кижиге не де каруу бербей жат. Жок, жок, ол кижиге
эмес, а калыктын кунукчыл коронынын сүнези. Ол сүне
бу улус та, табыш та жок чөлдө бойынын түбегин бады-
рар жер таппай, коронго күйүп брааткан көксин өчүрер
арга бедреп, жүгүрүп ле браат, жүгүрүп ле браат. Ол сок
жагыскан ыйлап, бойынын үнине сок жагыскан тындала-

нып браадат. Танабай оның үйи ого «Карган анчынын кожонын» ойноп јатканын јангы ондогон.

...Озо, озо, озо чакта бир карганда бир уул чыккан. Ол јиит те, јалтанбас та болуп чыдаган. Анчынын уур үредүзине адазы оны бойы үреткен. Учы-түбинде келеле, уулы анчы боло берген.

Аткан огы јерге түшпейтен. Оның өлүм сейген огынап тынар-тынду бир де неме качып болбогон. Ол ан-кушты бастыра кырып койгон. Ичинде балалузына да килебейтен, телчигелек јажын да карамдабайтан. Боро эчкинин — бастыра эчкилердин энезинин, уйазын кырып койгон. Учы-учында Боро Эчки ле карган Боро Теке экү артыкылаган. Боро Эчки ого јүк Боро Текеге киле, оноң өскө бистинг угыбыс кезилерге јат деп, јиит анчыга јайнай берген. Је анчы мыны кулактын кырына да албай, торбок кирелү, карган Боро Текени кайдаг тегеледе адып ийген. Ол тушта Боро Эчки анчыга талтууралай туруп береле, ыйлай согуп, каргай берген: «јүрегиме ат, үзүт. Мен кыймык та этпезим. Је сен јазып ийеринг — ол сениг калганчы адыжын болор». Јиит анчы аймап калган Боро Эчкинин сөстөрине каткыра берген. Оноң лаптап ла шыкайла, «јарс» берип ийген. Је Боро Эчки јыгылбаган. Ок оның алын колына тийген. Анчы коркый берген — ол бир де јаспаган ине. «Је бот — деп, Боро Эчки ол дөңн бурылала айткан, — а эмди мени, аксак, шыркалу немени, јаба једип көр!». Јиит анчынын бу сөстөрдөң каткызы келген. «А сен менен качып көр. Јеттиртсен — килемји сақыба. Мойыныңды кайра толгоп ийерим!»

Канча күнге түни-түжи кайаларла, кајуларла, корумташтарла сүрүжү башталган.

Боро Эчки јеттиргиспей турган. Анчы мылтыгын туку качан таштап ийген, кийими телик јок тилилип калган. Ол оны Боро Эчки тынду неме чыгып болбос кайалар дөңн ээчидип экелгенин сеспей калган. Мынаг ары өрө дө чыгар эмес, төмөн дө түжер эмес. Боро Эчки оны бого артыргызып, каргап койгон: «Мынаг сен барып болбозың, сени кем де аргадап албас. Эмди мен чилеп, сеге сениг адаг ыйлазын. Балдарын јылыйткан, угын кестирткен мен чилеп кородозын. Бу таш кырлардың, соок кырлардың ортозында сок јаңыскан улузын, мен чилеп улузын, эчки малдың энези карган Боро Эчки чилеп. Каргап койдым сени, Карагул, каргап койдым...» Оноң бойы ыйлап,

ыйлап, таштардан ташка, туудан тууга калып, жүре берген.

Линт анчы баш айланар бийикте артып калган. Ол жүзин кайага жапшырып алала, жаңыс ла бут базылар таштыг жигинде турган. Ары-бери көрөргө коркымчылу. Ого жер де көрүнбес, тегери де көрүнбес.

Онойткончо, адазы оны кайдан бедребеди болбогой. Тууларды бастыразын тибирип келген. Онон орук жолдо уулынын таштап ийген мылтыгына туштайла, оны түбекке түштүр деп сезип ийген. Канча жиктерле, карагуй капчалдарла: «Карагул, сен кайда? Карагул, үн бер?!» — деп багыра, багыра жүгүрүп ийген. Таш туулар карсылдада каткырып, ого онын ла сөстөриле каруузын жандырган: «Карагул, сен кайда?! Карагул, үн бер?!»

«Мен мында, ада!» — деп, кенетийин бийиктен ого үн угулган. Карган канкас эделе, кижичыгып болбос кайанын тал ортозында турган уулын көрүп ийген. Ол телекей дөөн бурылар аргазы жок, кайа көрүп турган.

— Сен ого канайып баркалган, кайран уулым? — деп, адазы коркып сураган.

— Оны сураба да, ада, — деп, уулы каруу жандырган. — Мен буруладып койгон турум. Мени бога карган Боро Эчки эчидип экелеле, каргап койды. Менин турганым көп күндөр өтті. Менин жерди де, күнди де, тегерини де көрөр аргам жок. Сенин жүзинди де көрбөй жадым, ада. Киле, ада, меге, кинчегимди жеңилтедип сал, ада, мени, адып сал. Адып сал, ада, мени, сөөгимди жууп сал.

А адазы нени этсин! Ыйлап-сыктап, ары-бери болот, же бир де болужар арга жок. А уулы десе жайнап ла жат: «Түргөн ат, ада, ат! Киле меге — ат!» Эңирге жетире адазы тидинип болбогон. Онон күн ажып браадарда уулын шыкайла, адып ийген. Мылтыгын таштарга оодо соголо, уулынын сөөгинин үстине айрылыштын кожогун комудай берген.

Уулым Карагулым, мен сени өлтүрдим.

Уулым Карагулым, ак-жарыкта жаңыскай арттым.

Уулым Карагулым, салым мени каргады,

Уулым Карагулым, салым мени бурулады,

Уулым Карагулым, ненин учун мен сени,

Уулым Карагулым, анчы эдип үреткем,

Уулым Карагулым, ак-жарыкта тынар-тындуу,

Уулым Карагулым, сен не бастыра кырдыг не?

Бу ак-жарыкка жүрөргө, өзөргө келген неме,

Уулым Карагулым жүргөн, өскөн болзо кайдат.

Уулым Карагулым, мен сок жагыскап артпаган
болзом кайдаг.

Уулым Карагулым, эмди мениле кожо
Кем де ыйлабас, уулым Карагулым.
Мен сени адып салдым, уулым Карагулым
Бойымның колымла өлтүрдим, уулым Карагулым...

...Танабай жебрен кыргыз ый-калак кожонды угуп, учукпас ла карануй туулардың ортозында ай чыгып, учкур башту мөңкүлөрдүң, барчакталган кайалардың үстиле салактап браатканын айылдың жанында көрүп отурган. Божоп калган нөкөри ол керегинде жакшы сананзын деп, ойто ло жайнай берген.

А Жайдар айылда улу анчы Карагул учун ыйды комустан ла жаткан:

Мен сени адып салдым, уулым Карагулым,
Ак жарыкта жагыскап арттым, уулым Карагулым...

23

Таң бозорып клеет. Карган Танабай отын жанында өлүп жаткан жоргоның бажына коштой отурып алала, оның кийининде не болгонын эске алынат.

Ол күндөрдө оны областной городко жетире барып жүргөн деп, кем де билбеген. Ол онын калганчы катап ченежип көрөр деген ижемјизи болгон. Танабай аймакта болгон жуунда куучынын уккан обкомның секретарине туштап, ого не болгонын айдып, комуудаар деп сананган. Ол кижини оны ондоор, ого болужар деп, иженип келген. Чоро до, оноң до өскө улус ол секретарьды мактагылап тургулайтан. Же оны өскө область жаар ишке ийгенин Танабай обкомго келеле, жаңы уккан.

— А слер укпаганыгар ба?

— Жок.

— Слерде жаан керек бар болзо, мен жаңы секретарьга угускайым. Айса болзо, ол слерле куучындажар — деп, приемныйдагы үй кижини айткан.

— Жок, алдырбас. Мен тегине ле бойымның керегеме жүргөм. Ол меге таныш кижини болгон, ол до мени жакшы билетен. Оноң өскө ого мен не келейин — дейле, Танабай чын ла ол секретарьдың жакшы нөкөри болгон, ол секретарь оны, чабан Танабай Бакасовты, жакшы билген деп, ичинде бүдүп, тышкары чыккан. А мындый да болуп айабас эди. Олор экү тушташкан, куучындашкан болзо, не-

нинг учун нѳкѳрлѳшпѳс, ненинг учун бой-бойлорын тоошкылабас: Танабай мындый неме чын ла болор эди деп акту бойы бѳткен учун, мынайда айткан.

Танабай автобус атанатан јер дѳѳн ууланган. Сыра садатан ларектын јанында эки кижѳ сыранын куру бочколорын машина дѳѳн чыгара тоголодып јаткылаган. Бирузи кузовтын ѳстинде турган. Экинчѳзи бочконы ѳрѳ тоголодып јада, тегине ле кайа кѳрѳлѳ, Танабайга учурап, кенетийин токтоп, јѳзи кызара берген. Ол Бектай болгон.

Бектай бочконы тѳжѳрбей тудуп, Танабайды бойынын сыкыйган шѳлѳзин кѳстѳриле кезе кѳрѳп, Танабай нени айдарын сакып турган.

— Эй, сен уйуктап калдын ба анда?! — деп, кузовтын ѳстиндегѳзи Бектайга кыртыштанып кѳзѳрт эткен.

Бочко тѳмѳн тоголонорго турган. Бектай оны тудуп, онын уурына ѳч бѳктелип алала, Танабайдаг кѳстѳрин албай турган. Је Танабай оныла јакшылашпаган да. «И-и, сен бот кайда турун ине. Јакшы, јакшы, тен сѳреен эмтирин. Сыранын јанын айланар деген турун — деп, Танабай сананып, токтобой ѳдѳ берген. — Уул божоор ине бого, божоор — деп, ол базыдын араайладып ийген. — Јакшы кѳжи болор эди. Куучындажып кѳрзѳ кайдар?» — деп, ол Бектайды карамдап, онын јаман эткенин ундып, ѳйто бурыларга јѳреле, токтогон. Бектай онын партиядан чыгартырганын угуп койгон болзо, оныла канайып куучындажар. Бу бастыра немени каралаган уулга Танабай бойын, бойынын салымын, бойынын эмдиге ле бѳткенче керегин база такып шоотырар болор деп сананган. Танабай ол ло бойынча јѳрѳп калган. Учураган машинага отурала, городтон браадып, база ла Бектай керегинде сананган. Бектай бочканын уурына ѳч бѳктелип, оны шѳлѳзин кѳстѳриле эрей кѳргѳни ундылбай турган.

Онон кийининде, Бектайды албатынын јаргызы јаргылап турарда, Танабай Бектайдын јангыс ла койлорын таштайла, качканын куучындаган. ѳскѳ нени де айтпаган. Бектай учы-тѳбинде бойынын јастырганын билип, санаа алынар болор бо деген. Је онызында мындый санаанын орды да јок ошкош кѳрѳнген эди.

— Јайымга чыксаг, мен дѳѳн кел, уул. Онон ары канайдарын куучындажарыс — деп, ол Бектайга айткан. Бектай унчукпаган, керек дезе Танабай дѳѳн кылчас кѳрбѳгѳн дѳ. Танабай ары база берген. Партиядан чыгар-

тырганы ол бу мынайып бойына бойы бүдүнбес болуп калган. Изүү түшкен ийттий, бодоп ло коркып, үркип жүрер. Бу мындый неме болор деп, ол качан да бүтпейтен. Улус оны көзине сайгылабай да турза, же ол куучындарга киришпей, улустан аалгаланып жүрер болуп калган.

24

Гүлсары бажын јерге суй салала, кыймык та јок јады. Онын тыны чыгып, түгенерге једип браат. Аттың бакрулы кортылдап, шыйкынактап, көстөри багырайып келип, өчөлө, јалбышка кылбыкпай көрүп, чирей тепкен сандары сирейе кадып јаткан.

Танабай јоргозыла јакшылажып, ого калганчы сөстөрүн айдып турат: «Сен малдын эрјинези болгон, Гүлсары. Сен мениң нөкөрим болгон, Гүлсары. Сен бойынла кожо мениң эн артык јылдарымды апарып јадын, Гүлсары. Мен сени ундыбазым, Гүлсары. Сен өлүп јадарында, мен басгыра жүрүмимди сеге эске алындым, Гүлсары. Учы-түбинде «ол јерде» түңей ле туштажарыс. Је мен ол тушта сениң туйгактарыңнын тибиртин укпазым, Гүлсары. Анда јол јок, анда јер јок, өлөң јок, анда жүрүм јок. Сен өлбөзиг, Гүлсары, нениң учун дезе, мен сени ундыбай жүрерим. Мениң эн јакшы кожомым — сениң туйгактарыңнын тибирти болгон, Гүлсары...»

Танабай мынайда сананып, ой бу јоргонун маңынды, өдө чаап, жүре берди деп, кородоп отурган. Олор та канайып та түрген карыгылаган. Кижини јылдар эмес, а көп сабазы карыдым, божодым, эмди жаңыс ла конок сакыш артты деген найт санаа карыдып јат ине.

Эмди бу түнде, онын јоргозы өлүп јадарда, Танабай өткөн жүрүмин јазап айладып, шүүп, карыдым деген санаага не салдырттым болбогой деп отурган. Бир кижини оны ундыбай, оны бойы бедрейле, таап, ого келип жүрген. Ол кижиниң сөстөрүн ол тушта уккан болзо кайдар...

Бу керек Танабай партиядан чыгартырганы јети јыл болгон кийининде болгон. Танабай ол тушта Сары-Кобыда колхозтын өлөң чабатан јерлериниң каруулчыгы болуп турган. Јайдарла кожо болчок турада јаткылаган. Кыстар үренгилеп баргылаган, онон ары кижиге жүргүлей берген. Уулы техникумды божодоло, аймакта иштеген. Айыл-јуртту болуп калган болгон.

Танабай бир күн сууны жараттай өлгөн чапкан. Жакшынак күн болгон. Айландыра тымык. Жаңыс ла аспан-черткиштер тыркыражып, чатылдашкан. Танабай — эдеги бош жайылган чамчалу, каргандар кийетен элбек акшанду — чалгыла мендебей талайып, өлгөндү кыра чаап брааткан. Ишке маказыранып турган. Бу өйдө онын куйнына жеңил ле «болчок машина» токтоп, машинадагы эки кижиге чыгып, ол дөөн баскылаганын көрбөй калган.

— Жакшылар ба, Танаке! — деген үн онын чек ле жанында угулган. Кайра көрзө, Ибрагим турган. Башпак жаактарлу, чербейип клееткен ичтү, ол ло бойы жылбындай берген. — Бот, бис слерди таптыбыс, Танаке, — деп, ол оозы ыржайып, күлүмзиренип айткан. — Райкомнын секретари бойы келди. Слерди көрөр деп.

«Тьфүк, көрмөсти, сырагай ла түлкү — деп, Танабай Ибрагим керегинде сананып калган. — Кандый ла өйдө жерди бойына таап ийген жүрер. Көрөр болзо, килеңкейи тен... Кандый ла кижиге жалканчып, жигин-эбин таап ийген турар».

— Жакшылар — деп, Танабай кол тудушкан.

— Таныбай турыгар ба? — деп, Ибрагимле кожо келген кижиге онын колын салбай, күлүмзиренип сураган.

Танабай унчугып болбогон. «Кайдагы көргөм оны?» — деп, санана берген. Онын алдында таныш-көрүш ле болгон кижиге турган. Же оног ол өйлө кожо өскөлөнүп калган болбайсын. Ол ачык-жарык көрүштү, жип-жит, сукадык, күнге күрөңжий күйүп калган кижиге болгон. Боро костюмду, салам шляпалу. «Байла, городтон келген кижиге» — деп бодогон.

— Бу, бу нөкөр... — деп, Ибрагим озолой айдып ийерге сананган.

— Акыр, акыр, мен бойым айдарым — деп, Танабай оны токтоткон. — Таныдым, уулым, сени, таныдым. Сени кижиге канайып ундыйт? Же база катап — жакшы ба? Келгенигер жакшы. Сүүндим, сүүндим.

Ол Керимбеков болгон. Танабайды партиядан чыгарар тушта оны жалтанбай корыган комсомолдын секретари.

— Же таныган болзогор, куучындажалы, Танаке. Суу жараттай басып ийелик. А слер — деп, ол Ибрагимге жакарган, — чалгыны тудуп, иштенип жадыгар.

Онызы түрген ле пиджагын уштыган.

— Айса, айса, нөкөр Керимбеков. Иштебей а, иштебей а.

Танабай ла Керимбеков чапкан јерди өдөлө, суунын јарадына келип, таштарга отурып алган.

— Слер менин келген керегимди сезип турган болбойыгар, Танаке, — деп, Керимбеков куучын баштаган. — Слерди көрзөм, слер ол ло бойыгар, алдырыштаган эмитиригер. Олөнг чаап јадыгар — айдарда слер эмди де сукадык. Јакшы. Онызы јакшы.

— Угуп отурым, уулым.

— Је айса, Танаке, слерге јартын айдып берейин. Эмди көп неме өскөлөнип калган. Мыны бойыгар көрүп јадыгар. Керек эмештег ондолып клеет.

— Билерим. Чын немени чын дебей. Бистин колхозтон до ондолгоныс көрүнип јат ине. Керектер кем јоктоло берген ошкош. Кижн кезикте бүтпес те. Бу јууктарда ол чабан болуп, шыра көргөн Беш-Агашка јетире јүргем. Шифер бүркүлү, јакшынак кажаан туткулап койтыр. Чабанда тура бар эmdir. Коштойында сарайлу, ат сугар таскакту. Алдындагызына кижн түндеп болбос ине. Оскө дө кыштулар анайып калган турган. Ойнодо јуртта да улус ончолоры тура туткулап јат. Бу ла келер болзо, оромдо јангы тура тудулып калган турар. Јагыс ла мынан да ары мындый болзын.

— Бистин санаабыс база андый эмей, Танаке. Је ончозы ла бистин күүнибисле болбойт. Јада-тура ондоп ло ийбей бис оны. А мен слерге мыный суракту јүрүм: партияга ойто келигер. Бооро до слер керегинде куучын болгон. Чек келбегенче, оройтыза артык дейле, слерге келдис.

Танабай унчукпаган. Эмеш эп-јоксына берген. Ого сүүнчилү де, ачынчылу да болгон. Ол болгон керекти эске алынала, оны ойто коскорор, кодорор күүни келбеген.

— Айтканыгар јакшы — деп, Танабай учында унчуккан. — Карганды ундыбаганыгар јакшы — дейле, ол эмеш сананала, јартын айткан. — Менен, карган согумнан, эмди партияга не туза? Мен партияга нени эдил берер аргам бар. Мен эмди эш-керекке јарабас болуп калган болбойым. Менин өйим де өдүп калган болбой. Ачынба, уул, сананып көрөйин.

Танабай мынын кийининде акыр, эртен, акыр, сөнгзун

деп болалынбай жүрген. А ой десе өдүп ле жаткан. Байла, карыганы бу болбой.

Je андый да болзо, бир катап чын ла барар деген. Браадала, јол ортозынан ойто бурылган. А нениг учун? Бойы бойының тенеги учун бурылып јатканын билип турган. «Не бурылдыг. Сен јаш бала эмес инег — арылык-берилик жүрерге» — деп, бойын бойы арбаган да. Je нени де эдил болбогон.

Ол чөлдө мантап брааткан аттыг тозынын көргөн. Гүлсарыны танып ийген. Эмди ол Гүлсарыны каа-јаа ла көрөтөн. Јорго јайгы, кургак чөлди ак тозынла кечире бичип брааткан. Танабай бу тозынды ыраагынан көрүп, јүзи бүрүнкийленип турган. Алдында јоргоның туйгактарының алдынан чыккан тозын оны качан да јаба јетпейтен. Ол бойының кийининег узун кайнаган тозынкуйрук артырып, барынкый куштый, шунуп браадатан. А эмди десе тозын каа-јаада оны јаба једип, ак булуттый, кезекке ороп ийип турган. Јорго тозыннан чыкса да, је удабай ла ойто јаба јетиртип, көрүнбей калып брааткан. Јок, ол эмди тозыннан качып, кайда да барбас. Карып, күчи чыгып, уйдаганы ол туру. «Көөмой, Гүлсары, коомой» — деп, Танабай санааркай берген.

Ол јоргоның тозынга тумчаланганын, ого мантаарга уур болгонын сезип, ээрдеги кижизи ачынып, јоргоны камчылаганын көрүп турган. Байагы киж оны укпас та болзо — ол тапту ыраагында болгон — Танабай: «Ай, ай, анаар ла камчылаба!» — деп, кыйгырала, ол кижиниг бажын кууй чапкан.

Je удабай ла адының оозын тарткан. Ол киж оны ондозо, јакшы туру. Ондобой: «А сениг не керегин бар? Сен мени «ай-уй» деерге кем? Бойымның табым. Ары ла унчукпай өт!» — десе, ого нени айдар.

Јорго мангы үзүлип, ойто түргендеп, тозынга бирде көмүлип, бирде чыгып, ырап брааткан. Оны кийининег көрүп, Танабай узак турган. Онон адын кайра тартып, јанып ийген. «Байла, Гүлсары, карыганыс бу туру. Эмди бис кемге керек? Менег де эмди не туза? Јагыс ла конок тоолоордон башка...»

А бир јылдан Гүлсары Танабайга абралу туштаган. Танабай ойто ло санаазы јамандана берген. Ады-чуузы чыккан јаан жүгүрүк мынайып калганда, канайып кунукпас. Танабай көргөнчө көрбөйин деп, кайра бурылган.

Оноң Танабай Гүлсарыга база бир јолуккан. Оны јыр-тык майкалу, трусиктү јети ле јашту кире уулчак минип алган турган. Ол јылагаш чоңчойлорыла атты талшылап, бойы бого коркушту оморкогон, көкүген браатқан. Байла, оның эн ле баштап атка мингени бу болор. Оның учун оны јобош, талку болуп калган Гүлсарыга миндиргендер.

— Эй, мени көригер! — деп, уулчак Танабайга мактанган. — Мен Чапаев! Мен сууны да кече берерим.

— Је, је, кеч, кеч, көөркий. Мен көрөйин — деп, Танабай оны көкидип ийген.

Уулчак јалтанбай, тискиндерин тартып, суу дөбөн кийдире јорткон. Је оноң ат јарат төөн чыгара «үкүн» эдерде, сууга «меч» келип түшкен.

— Эне-е-е! — деп, ол коркып, багыра берген.

Танабай оны суудаң чыгарала, ат төөн кучактанып келген. Гүлсары буттарын солып, јобош турган. «Көөркийдин төрт саны сыстап турган болбайсын — деп, Танабай бодоп калган. — Катан-чырымы чыкканы бу туру» — дейле, уулчакты јоргого миндирип ийген.

— Је јорт, јорт, јеткер. База јыгылба.

Гүлсары јолло араайын күйбүндедип, жүрүп калган.

Је бот калганчы катап, јорго Танабайдың колына катап кирген согында, карганак оны эмеш ондондырып алган согында, калганчы катап ол карганакты Александровкага апарып жүрген, эмди дезе јолдо слүп јады.

Танабай уулы-келдине айылдап жүрген. Олордо экинчи бала чыккан, оны көрөргө барган. Бүдүн койдың эдин, бир сумал картошко ло үй кижинин быжырган жүзүн-жүүр калаштарын апарган. Уйи Јайдар оорыйчын бололо, ненин учун кожо келбегенин, ол јангы ла ондоды. Јайдар кемге де айтпаган да болзо, је келдин сүүбейтен. Уулы тегин де боду, кураны кижиге, кату башбилингир үй кижиге учурайла, үйине удурас сөс тө айдып болбой, сулуктадып койгон отурар. Уйи өбсгөнин канайдайын ла дезе, онойып турар. Улуста бир кезек «мен» ле дейтен улус бар. Олор кижиге күзүрт эдерин, кижини ачындырып, айткылап ийерин неге де бодобос. Јангыс ла башбилеечи болойын, өскө не де керек јок деер.

Бу да барышта база ла андый кыйгак чыккан. Танабайдың уулын јаан ишке алар дежеле, оноң керексигилебей, өскө кижиге тургускылаган болтыр. Келдинин бир де бурузы јок кайнына калып барып турган шылтагы ол:

— Бастыра жүрүмине пастух-чабан болгон кижги партияга не кирген деер. Онон же не туза болды? Учү-түбинде түнгей ле чыгара тепкилеп койды. Эмди онын ла учун, уулына ичкери јол бергилебей јат. Эмди ол бу ижинде јүс те јыл отурза, өрө чыкпас. Слерге, каргандарга, не болзын — туу-тайгагарга чыгып алып, јаткылагайыгар ла. А мындагы улус слер учун шыра көрүп јат.

Је канайып айтпаган деер.

Танабай бого не келдим болбогой деп, сананып калган. Келдин эмеш токтодорго, чала аланзып:

— Је андый керек болуп турган болзо, мен партияга ойто сурангайым — деген.

— Авда, эйе, слерди ле керексип тургулаган болор. Сакыгылап, буурлары түгенгилеп браат деп уккам.

Бу Танабайдын келди эмес, өскө кижги болгон болзо, ол оны мынайда куучындатырбас та эди. Је бойынын кижизин, јакшы бол, јаман бол, канайдар. Карган унчукпаган да, кыйгалашпаган да. Айткан болзо, мынайда айдар эди: «Сенин өгөөниңди мен адазы учун өрөлөтпөй турган эмес, а бойынын эш-керекке јарабазы учун, билдин бе? Онын јакшы эр болгон болзо, сениле коштой отурып, јенгилденбес те эди. Албаты: «Јакшы үй кижги јаман өгөөнин талорто эдер, талортозын — јакшы эдер, јакшызын дезе јер-телекейге јарлап ийер» — деп тегиндү айтпаган. Оны база бил» — деер эди. Је карган уулын келдиниң алдына түжүрбеске сананып, ары бир ле аай бойы ла бурулу болуп калайын деген.

Мынын учун ол удабай ла ойто атаңган. Ого конгончо, јолло торт деген.

«Тенек сен, тенек! — деп, ол эмди оттың јанына келип, келдин арбап отурды. — Бу слер, мындый немелер, та кайдаң табылдыгар болбогой? Јүс-оосторы да јок, өскө кижини бир тоорын, бир килеерин санапбас та. Јаңыс ла бойлорынын боро кардын санангылаар. Менин ле айтканымла болзын деер. Ончо немени бойынын кемјүзиле шүүр. Је эмди јаңыс ла сенин айтканыгла болбос, балачак. Мен эмди де керек болорым, эмди де...»

25

Јаңы таң адып, туулар илеленип, чөл јарып, элбеп јатты. Јууканың кырындагы от-бороро өчүп, јүк ле чоктып јадат. Коштойында тере тон јабынган буурыл кар-

ган турат. Эмди бу тонло јоргоны јаппаза да кем јок. Гүлсары «ол јер» дөһн, кудаидын үүрлери дөһн жүрүп калды...

— Бач, бу чын ла Гүлсары болгон бо?

Гүлсары үйгенин орды артып калган бажы тескери курула тартылып калган, жалбагынан јатты. Јилип калган такаларлу, јарылып калган туйгактарлу төрт саны төрт башка сирейип калган. Олор эмди качан да јер баспас, јолдорго шабыдый јараш истерин артыспас. «Эмди жүрер» — деп, Танабай атка калганчы катап энчейип, онын көстөринин јыкпыктарын јаап койды. Уйгенин алып, кайа көрбөй, базып ийди.

Ол чөл кечире туулар дөһн браат.

Бойынын санааларын сананганча ла браат. Ол бойын карыды деп, үөле-коногы јуук деп сананат. Је түрген канаттарлу үүринен арткан куштый, јангыскан өлөр күүни келбейт. Ол учуш бажынан кенетийин јер дөһн таштый шүгүп өлзө торт деп сананат. Јангыс ујада чыдап, јангыс амадуга јүткип учкан нөкөрлөр айрылар башта ачу кыйгырыжып, онын түшкен јеринин үстине бир айланып, комудашса да керек.

«Самансурга бичиirim — деп, Танабай шүүп алды. — Бичижин мынайда бичиirim: Гүлсары деп јоргоны ундыбаган болбойын — ол атла мен райком дөһн сенин аданнын партбиледин апарып жүргем. Сен ол јорукка мени бойын аткарган. Эмди бу өткөн түнде, мен Александровкадан јанып браадарымда, јолой ол менин атту-чуулу јоргом јал јастанып койды. Мен ол аттын јанына түнди отура өткүреле, бастыра жүрүмимди эске алыгам. Кайдан билер — мен база ла ол јорго чылап, бир күн јолго јыгылып каларым. Мынын учун сен, менин уулым Самансур, меге партияга ойто кирерге болужар учурлу. Менин коногым јууктап калган. Мен бу жүрүмде кем болуп жүргем, ойто ол болорым. Ойто бойым болорым. Сенин адан Чоро биледин райкомго јетирзин деп, мени тегиндү көстөбөгөн — мыны мен јангы ондодым. А сен дезе онын уулы, мени, Танабай Бакасовты, билерин...»

Танабай үйгенин колтуктанып алала, чөллө барып ла јадат. Көстөринин јаштары јүзин јолдой агып, сагалын үлүштеп јат. Је ол јаштарын арчыбайт. Карган јаш өткүре бу јангы ачылып јаткан күнди, јангыскан туу эдектей

учуп брааткан касты коруп турат. Боро кас үүрини жедерге мендеп браат.

— Уч, уч, көөркий, — деп, Танабай араай шымыранат, — канадын чылагалакта үүринди једиш — дейт. Онон үшкүреле, — јакшы болзын, Гүлсары! — деди.

Ол базып ла браадат. Ого јебрен кожон угулат.

...Эне төө бу ээн чөллө канча күнге түни-түжи мантап браат. Бойынын кичинек ботоомойын кычырып, ачу огурып, бедреп браат. Сен кайда, кара көстү ботоомой? Каруу бер, үн чыгар! Эмчектен, энейингнин эмчегинен сүт саамчып јат. Буттарын төмөн јолдолып јат. Сен кайда? Каруу бер, үн чыгар! Эмчектен, энейингнин эмчегинен сүт саамчып јат, ак сүт... эне сүт...

Чингиз Айтматов

Прощай, Гульсары

На алтайском языке

Редактор *З. С. Суразакова*. Художественный редактор *И. И. Митрофанов*. Технический редактор *М. Г. Шелепова*. Корректоры *В. И. Качкышева*, *А. А. Боконокова*.

Сдано в набор 10/1 1972 г. Подписано к печати 16/II 1972 г. Формат 84/108 1/32. Усл. п. л. 5,28. Уч.-изд. л. 8,17. Бумага типографская № 3. Тираж 2400 экз. Заказ 177. Цена 29 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства,
г. Горно-Алтайск, пр. Коммунистический, 44.
Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

29 АКЧА